

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES 50

Sven-Eric Reuterberg

Studiemedel
och rekrytering till
högskolan

TILLHÖR REFERENSBIBLIOTEKET
UTLÅNAS EJ

ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

1984

**Studiemedel
och rekrytering till
högskolan**

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES 50

Sven-Eric Reuterberg

Studiemedel
och rekrytering till
högskolan

ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

© *Sven-Eric Reuterberg, 1984*
ISBN 91-7346-152-0
ISSN 0436-1121

Distribution: ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS
Box 5096
S-402 22 Göteborg, Sweden

Printed in Sweden by Kompendiet, Kålleröd 1984

ABSTRACT

Title: Student aid and recruitment to higher education

Language: Swedish

Keywords: Student aid, equality of educational opportunity,
transition to higher education.

ISBN: 91-7346-152-0

Student aid is supposed to increase the rate for transition to higher education and to promote equality of educational opportunity. The aims of this investigation are to study to what extent these expectations have been realized.

The groups studied were taken from the Individual Statistics Project, which includes a nationally representative sample of all Swedes born in 1948 and 1953. They have been followed up from the age of 13 with respect to their educational career. In 1980 and 1982 respectively those individuals who had entered higher education answered a questionnaire. One question was about the importance of student aid for the student's decision to enroll in a university program

The results show that student aid has increased enrollment rates by some 25% among students in post-secondary education, by some 15% among students in secondary education and by 3% within the whole age group. There are no differences between the two age groups as to the enrollment effects within the whole age group. Among students in secondary education the aid has had a decreasing enrollment effect over time but among students in post-secondary education the effect has been increased. The reason why the three measures show these divergent trends is that transition rates between the educational levels differ between the two age groups.

Student aid has had a socially equalizing effect among those students in secondary education who were born in 1948 but not within the corresponding group in the younger cohort. The same effect studied for the total age group shows that the aid has increased social differences in enrollment rates. As to the sex differences financial aid has had only a small equalizing effect irrespective of the measure studied.

Concerning recruitment to different university programs, student aid has had some socially equalizing effects on the rates for enrollment in closed admissions courses and in shorter post-secondary courses. Furthermore the sex differences in enrollment rates in these two courses of study have been decreased somewhat thanks to the aid among students born in 1948.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	9
1. EFTERKRIGSTIDENS SKOLREFORMER OCH REKRYTERING TILL OLIKA UTBILDNINGSNIVÅER	11
2. STUDIESTÖDSREFORMEN 1965 OCH REKRYTERING TILL HÖGSKOLA	19
3. PROBLEMSTÄLLNINGAR OCH UNDERSÖKNINGSVARIABLER	31
Problemställningar	39
Undersökningsvariabler	41
4. UNDERSÖKNINGSGRUPPERNAS STORLEK OCH SAMMANSÄTTNING	47
5. ANALYSFÖRFARANDE	53
6. BAKGRUNDSFAKTORERNAS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN FRÅN GYMNASIUM TILL HÖGSKOLA	67
Sambandsanalyser	68
Analyser av interaktionseffekter	77
Sammanfattning	80
7. STUDIEMEDELNS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN FRÅN GYMNASIUM TILL HÖGSKOLA	81
Sambandsanalyser	82
Analyser av interaktionseffekter	86
Sammanfattning	91
8. BAKGRUNDSFAKTORERNAS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN TILL HÖGSKOLA BLAND SAMTLIGA INDIVIDER	95
Sambandsanalyser	95
Analyser av interaktionseffekter	103
Sammanfattning	109
9. STUDIEMEDELNS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN TILL HÖGSKOLA BLAND SAMTLIGA INDIVIDER	113
Sambandsanalyser	114
Analyser av interaktionseffekter	118
Sammanfattning	125

10. BAKGRUNDSFAKTORERNAS OCH STUDIEMEDLENS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN TILL OLIKA STUDIEINRIKTNINGAR INOM HÖGSKOLAN	129
Bakgrundsfaktorernas betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan	131
Studiemedlens betydelse för rekryteringen till olika studie- inriktningar inom högskolan	136
Sammanfattning	140
11. SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION	143
Studiemedlens generella rekryteringseffekter till högskolan	147
Studiemedlens selektiva rekryteringseffekter till högskolan	152
Studiemedlens betydelse för rekryteringen till olika studie- inriktningar inom högskolan	161
Förslag till fortsatt forskning	164
SUMMARY	167
BILAGOR	175
REFERENSLISTA	187

FÖRORD

Att skriva en avhandling är en verksamhet som inte kan bedrivas individuellt. Många personer har på olika sätt bidragit till att detta arbete kunnat genomföras. Det är här inte möjligt att ange alla dessa personer vid namn, men det är ändå några som jag är skyldig ett speciellt stort tack.

Allan Svensson har varit en noggrann och omsorgsfull handledare men samtidigt givit mig stor frihet i arbetet. Jan-Eric Gustafsson har alltid varit beredd att diskutera mina metodiska problem och har låst avhandlingen i manuskript. Hans förslag och kommentarer har varit till stor hjälp. Janet Klang har på ett utomordentligt sätt skrivit ut manuskriptet och i samband med det givit mig många värdefulla förslag på språkliga förbättringar. Jan-Gunnar Tingsell har bidragit med råd och hjälp vid databearbetningarna. Jan Bellekant har granskat språket i den engelska sammanfattningen.

De data som ligger till grund för undersökningen har hämtats från en rad olika källor, vilka beredvilligt ställts till förfogande av olika personer och myndigheter. Utan denna medverkan skulle undersökningen varit ogenomförbar.

Kjell Härnqvist och Ulf Christianson upplät en del av sin enkät i samband med Ling-projekten till frågor om studiesociala förhållanden. Vidare har Centrala studiestödsnämnden och Statistiska centralbyrån på ett tillmötesgående sätt tillhandahållit olika datauppgifter.

Undersökningen har genomförts med ekonomiskt stöd från Forskningsrådsnämnden, Universitets- och högskoleämbetet samt Skolöverstyrelsen. Dessutom har jag haft förmånen att inneha en arvodestjänst som forskare i pedagogik vid Göteborgs universitet.

Slutligen tackar jag Ingela, Maria, Michael och Martin för deras stöd och fördragsamhet med en under senaste tiden ofta stressad och självupptagen familjemedlem.

Pixbo i oktober 1984

Sven-Eric Reuterberg

KAPITEL 1

EFTERKRIGSTIDENS SKOLREFORMER OCH REKRYTERING TILL OLIKA UTBILDNINGSNIVÅER

Under de senaste årtiondena har det svenska utbildningssystemet genomgått mycket stora organisatoriska förändringar. En viktig sådan förändring är att den gemensamma grundutbildningen förlängts. Genom grundskolans successiva införande under 1960-talet utökades den obligatoriska skolplikten från att omfatta 7 eller 8 år till att bli 9-årig. Den gemensamma grundutbildningen är för närvarande på god väg att utökas med ytterligare minst 2 år därigenom att det stora flertalet elever nu går över till gymnasieskola direkt efter grundskolan.

En annan viktig förändring är att skolsystemet blivit alltmer organisatoriskt sammanhållet. I och med att den nya grundskolan infördes kom det tidigare parallellskolesystemet med folkskola och realskola eller flickskola att upphöra. På det gymnasiala stadiet sammanfördes 1965 det tekniska gymnasiet och handelsgymnasiet med det allmänna gymnasiet och 1971 integrerades detta allmänna gymnasium med fackskolan och yrkesskolan till en organisatoriskt sammanhållen skolform, gymnasieskolan. Även den postgymnasiala utbildningen har integrerats organisatoriskt. Detta skedde genom 1977 års högskolereform vilken innebar att ett stort antal separata utbildningar inordnades i den nya högskolan.

Skolreformerna har också inneburit väsentliga förändringar av differentieringssystemet. I det gamla parallellskolesystemet skedde ett urval av elever till realskolan redan efter årskurs 4 eller 6 beroende på typ av realskola. När den 9-åriga obligatoriska skolan infördes, först som försökskola sedan som grundskolan enligt 1962 års läroplan, ersattes urvalssystemet med ett tillvalssystem i årskurserna 7 och 8 och en linjedelning i årskurs 9. De elever, som planerade att gå över till gymnasiet, läste normalt ett andra språk i årskurserna 7 och 8 och dessutom en mera omfattande kurs (s k särskild kurs) i engelska och matematik. Av försöksskolans 3 linjer i årskurs 9 var endast en linje gymnasieförberedande. Grundskolan hade inte mindre än 10 olika linjer i årskurs 9, men också där gällde att endast en förberedde för gymnasiestudier.

Genom övergången till 1969 års läroplan försvann linjeindelningen i årskurs 9 och differentieringen på högstadiet kom uteslutande att ske i form av tillval samt val mellan allmän och särskild kurs i matematik och språk. De tillvalsämnen som då infördes var språk, konst, teknik och ekonomi. Valet mellan dessa skulle formellt sett sakna betydelse för fortsatta studier, men för en övergång till gymnasieskolans 3- eller 4-åriga linjer torde dock språk ha blivit det lämpligaste tillvalet eftersom den studerande härigenom undviker att få två nybörjarspråk i gymnasieskolan.

Valet mellan allmän och särskild kurs hade däremot från början en avgörande betydelse för de fortsatta utbildningsmöjligheterna. Samtliga 3- och 4-åriga linjer på gymnasieskolan förutsatte nämligen att den studerande följt särskild kurs i engelska. För tillträde till naturvetenskaplig och 4-årig teknisk linje krävdes dessutom särskild kurs i matematik. Sistnämnda förkunskapskrav gällde även för tillträde till den 2-åriga tekniska linjen. Från och med läsåret 1982/83 har emellertid dessa krav på kursval i grundskolan upphört att gälla, vilket inneburit ytterligare ett steg på vägen mot en mindre strikt koppling mellan studievalen i den obligatoriska skolan och valet av gymnasial utbildning.

Även tillträdet till högskoleutbildning har successivt vidgats. Före högskolereformen 1977 krävdes i princip att man skulle ha genomgått en minst 3-årig gymnasial utbildning för att vara behörig för studier vid universitet och högskola. Denna grundregel hade emellertid gradvis luckrats upp genom olika beslut under 1960-talet och början av 1970-talet (se Kim, 1978). Som ett exempel på undantag från kravet på 3-årig gymnasial utbildning kan nämnas den s k 25:5-regeln. Denna innebar att studerande som uppnått 25 års ålder och med minst 5 års yrkeserfarenhet fick tillträde till högskoleutbildning.

Genom högskolereformen 1977 ersattes grundregeln om 3-årig gymnasieutbildning av regler om allmän respektive särskild behörighet. Som allmän behörighetsgrund krävs nu 2- eller 3-årig gymnasielinje eller slutförd utbildning vid folkhögskola eller 25 års ålder och 4 års yrkeserfarenhet. Dessutom krävs kunskaper i svenska och engelska motsvarande 2 årskurser i gymnasieskolan.

När det gäller anknytning mellan gymnasieskola och högskola innebär det sistnämnda kravet en avsevärd begränsning vad gäller möjligheterna att gå över till högskola från en 2-årig gymnasielinje. Av dessa gymnasielinjer är det nämligen enbart social och ekonomisk linje samt musiklinjen som utan kompletterande tillval ger denna behörighet.

Övergångsmöjligheterna från gymnasieskolan till högskolan begränsas naturligtvis ytterligare av de särskilda behörighetskraven, vilka är olika för olika utbildningar inom högskolan. På det hela taget gäller att de 3- och 4-åriga gymnasielinjerna ger den klart bredaste behörigheten för högskolestudier medan de 2-åriga linjerna endast ger en begränsad behörighet. Som exempel på detta kan nämnas att den naturvetenskapliga linjen på gymnasiet gav tillträde till nära 80% av studieplatserna på högskolans linjer läsåret 1978/79 medan de studerande, som enbart uppfyllde de allmänna behörighetskraven, inte hade tillträde till mer än knappt 30% av platserna (Myrberg, 1981, s 168).

Ännu en inskränkning i övergångsmöjligheterna till högskolan utgör det faktum att antalet utbildningsplatser vid alla utbildningar begränsades. Framför allt fick detta betydelse för övergången till studier inom de filosofiska fakulteterna, där tidigare en stor del av utbildningarna var ospärrade. För att ändå garantera en bred rekrytering till högskolan kvoterar antalet platser på var och en av utbildningslinjerna efter antalet sökande i varje behörighetskategori. Rangordningen av de sökande inom de tre första kvoteringsgrupperna sker med hänsyn till studiemeriter från gymnasium eller folkhögskola och arbetslivserfarenheter. För de sökande i den fjärde kvotgruppen, de s k 25:4-orna, baseras rangordningen på arbetslivserfarenheter, vilkas meritvärde kan höjas med hjälp av tilläggspoäng från det frivilliga högskoleprovet.

Förutom dessa urvalsregler gäller att en viss andel av platserna för sökande med gymnsieutbildning tillsätts enbart på grundval av betygsmärker samt att en viss andel av platserna i den fjärde kvotgruppen reserveras för de "rena 25:4-orna", dvs för dem som saknar behörighet att söka inom någon av de tre andra kvotgrupperna.

Som nämnts ovan gäller dessa regler vid antagning till utbildningslinjer. När det gäller urvalet till enstaka kurser tillämpas ett system med för-

tursantagning, varvid hänsyn tas bl a till den sökandes behov av utbildningen i fråga.

Ett av huvudsyftena med dessa utbildningsreformer har varit att skapa ett utbildningssystem där individens val av utbildning i mindre utsträckning påverkas av sociala och ekonomiska bakgrundsfaktorer men där valen i större utsträckning bestäms av intresse och anlag. Buruvida dessa intentioner förverkligats är en fråga, som varit föremål för en intensiv forskningsverksamhet.

Jag skall här inte ge någon fullständig redovisning av all denna forskning men ändå med hjälp av några få undersökningar ge en beskrivning av hur selektionen inom utbildningssystemet påverkats.

Vilken betydelse införandet av den 9-åriga försöksskolan fick för elevernas benägenhet att göra ett teoretiskt utbildningsurval i årskurs 7 har studerats av Härnqvist (1966) och Reuterberg (1968). Enligt båda dessa undersökningar hade den nya skolformen medfört en ökad rekrytering till teoretisk utbildning i årskurs 7. Denna ökning var vidare något större i lägre socialgrupper än i högre och något mera uttalad bland pojkar än bland flickor. Den nya skolformen hade således bidragit till en viss utjämning av såväl socialgruppskillnader som könsskillnader jämfört med vad som var fallet i det gamla parallellskolesystemet. Någon fullständig utjämning hade dock ingalunda åstadkommits.

Även på grundskolan enligt 1969 års läroplan kvarstod betydande sociala skillnader vad gäller utbildningsvalen på högstadiet. Detta visar en undersökning av Statistiska centralbyrån (SCB, 1981,a). Bland de elever som gick i årskurs 9 läsåret 1975/76 valde 85% av akademikerbarnen särskild kurs i både engelska och matematik. Motsvarande andel bland barn till arbetare utan yrkesutbildning uppgick till endast 35% (a a, s 22). Däremot tyder samma undersökning på att könsskillnaderna helt utjämnats. Av båda könen är det nämligen något mindre än 50%, som gjort detta val i årskurs 9 (a a, s 87).

I en undersökning genomförd på uppdrag av Gymnasieutredningen studerar Härnqvist & Svensson (1980) den sociala selektionen vid övergången från

grundskolan till gymnasiestadiet bland elever födda 1948, 1953, 1958 och 1959. Denna undersökning har senare utvidgats av Svensson (1983) såtillvida, att 1959-samplet ersatts av ett representativt stickprov bland dem födda 1963. Härigenom kan övergången från obligatorisk skola respektive realskola till gymnasial utbildning studeras över en 15-årsperiod täckande samtliga obligatoriska skolformer fr o m folkskolan t o m grundskolan enligt 1969 års läroplan liksom gymnasiets utformning fr o m 1954 års läroplan fram till 1971 års gymnasieskola.

Av resultaten framgår att den gymnasiala utbildningen har ökat mycket snabbt. Från mitten av 1960-talet fram till 1980 har den andel av samtliga 17-18-åringar som befinner sig i gymnasial utbildning ökat från ca 1/3 till mer än 3/4. Utvecklingen har dock haft något olika karaktär vad gäller olika typer av gymnasial utbildning. Under slutet av 1960-talet skedde det nämligen en markant ökning av rekryteringen till de mest teoretiska gymnasieutbildningarna. Denna expansion avstannade emellertid i början av 1970-talet, då den nya gymnasieskolan infördes, och ersattes av en stark tillväxt av de 2-åriga gymnasielinjerna.

Den ökade tillströmningen till de längre gymnasieutbildningarna medförde också en viss social utjämning beroende på att ökningen var starkast i lägre socialgrupper. Under 1970-talet stagnerade emellertid tillströmningen från de lägre socialgrupperna medan de högre socialgrupperna fortsatte sin ökning. Följden härav blev att de sociala klyftorna åter började att vidgas. De 2-åriga gymnasielinjernas expansion under 1970-talet var i första hand en effekt av ökad tillströmning från de lägre socialgrupperna. Detta ledde till att det under den studerade perioden skedde en markant social utjämning vad gäller att fortsätta sin utbildning utöver den obligatoriska. Dock kvarstod ännu 1980 mycket stora sociala skillnader vad gäller typ av fortsatt utbildning. Medan de från de högsta sociala skikten i första hand skaffade sig en gymnasieutbildning, som gav en bred behörighet för fortsatta teoretiska studier, valde de från lägre socialgrupper företrädesvis en mer yrkesinriktad gymnasial utbildning med begränsade möjligheter till fortsatta postgymnasiala studier.

Könsskillnaderna var enligt Svenssons undersökning relativt små under hela den studerade perioden. Dock fanns en tendens till att männen något oftare

Än kvinnorna befann sig under utbildning i 17-18-årsåldern. Männens val av gymnasiestudier var dock något mer "polariserade" än kvinnornas. De var nämligen i majoritet såväl på de längsta och mest teoretiskt inriktade utbildningslinjerna som på de mest praktiska. Kvinnorna övervägde däremot på de 2-åriga linjer som har en teoretisk inriktning.

Tack vare de nya behörighetsreglerna för övergång från gymnasieskola till högskola uppfyller nu en stor del av gymnasisterna de allmänna behörighetskraven. Enligt vad som anges av Gymnasieutredningen utgör denna grupp ca 60% av en årskull (SOU, 1981, s 69). Detta hindrar emellertid inte att det fortfarande finns en relativt stark koppling mellan avgångslinje och övergång till högskoleutbildning. Av samtliga nybörjare med gymnasiebakgrund på högskolelinjer läsåret 1978/79 kom nämligen 67% från en 3- eller 4-årig linje och endast 20% från gymnasieskolans 2-åriga teoretiska linjer (a a, s 68). Som jämförelse kan nämnas att de 3- och 4-åriga linjerna omfattade knappt 40% och de 2-åriga teoretiska linjerna knappt 20% av samtliga gymnasister (a a, s 53).

Förutom denna skillnad i total övergångsfrekvens finns det också ett klart samband mellan avgångslinje från gymnasieskolan och val av högskolelinje. Medan de, som kommer från en 3- eller 4-årig linje oftast väljer de traditionella högskoleutbildningarna med strängare behörighetskrav, väljer de som kommer från de 2-åriga teoretiska gymnasielinjerna i allmänhet en högskoleutbildning med låga behörighetskrav (Myrberg, 1981, s 171). Oftast gäller detta sådana utbildningar som infördes med högskolan 1977.

De nytillkomna högskoleutbildningarna uppvisar således ett väsentligt annorlunda rekryteringsmönster än de traditionella vad gäller avgångslinje från gymnasiet. Skiljer sig dessa högskoleutbildningar också åt vad gäller social och könsmässig selektion?

När det gäller övergången till de traditionella högskoleutbildningarna har Svensson (1981) jämfört tre årskullar födda 1948, 1953 och 1958. Jämförelserna görs med avseende på utbildningsval fram till 21 års ålder, dvs fram till 1969, 1974 och 1979 för respektive årskull. Under denna tidsperiod sjönk den totala övergångsfrekvensen med något mer än 2 procentenheter, från 12,7% för den äldsta till 10,4% för den yngsta. Nedgången drabbar

samtliga socialgrupper, men är något mera markerad för lägre än för högre, varför resultaten tyder på ökande sociala klyftor. Inom den yngsta årskullen är det exempelvis 7 gånger vanligare att påbörja en traditionell högskoleutbildning om man kommer från ett akademikerhem jämfört med om man kommer från ett arbetarhem. Även könsskillnaderna tenderar att öka. Kvinnornas andel sjunker nämligen från 47% bland dem födda 1948 till 45% i den yngsta årskullen.

Med de tidsmässiga avgränsningar, som Svensson gjort, är det enbart de födda 1953, som kunnat påbörja postgymnasial utbildning efter högskolereformen. För denna grupp skiljer sig rekryteringsmönstret till de traditionella högskoleutbildningarna väsentligt från det som gäller för de nytillkomna. På de sistnämnda utbildningarna är nämligen kvinnorna i majoritet och dessutom är socialgruppskillnaderna avsevärt lägre.

Ännu mera markerad blir denna skillnad i rekryteringsmönster om man jämför de nytillkomna högskoleutbildningarna med de traditionella högskoleutbildningar som brukar betecknas som prestigeutbildningar. Enligt Kim (1983) är nämligen såväl den sociala som den könsmässiga selektionen till dessa ännu starkare än vad som gäller för de traditionella högskoleutbildningarna som helhet. Inom prestigeutbildningarna tenderar dessutom de sociala klyftorna att vidgas under senare delen av 1970-talet, medan könsskillnaderna däremot minskat något, huvudsakligen beroende på att alltfler kvinnor väljer utbildningar inom den tekniska sektorn.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att skolreformerna under efterkrigstiden medfört en förlängd gemensam grundutbildning. De har också lett till en ökning av den andel som fortsätter sin utbildning på gymnasial nivå och på högskolan. Samtidigt som tillströmningen till dessa utbildningsnivåer ökat, har också de sociala och könsmässiga skillnaderna minskat vad gäller övergången till respektive utbildningsstadium. Kvar står dock det faktum att såväl gymnasieskolan som högskolan kommit att i sig inrymma utbildningar med en betydligt större variation än tidigare vad gäller innehåll och kompetensvärde. Detta har medfört att den ojämlikhet som tidigare gällde rekryteringen till respektive utbildningssystem nu till stor del flyttats in i systemet och i stället gäller valet mellan olika utbildningar inom respektive skolsystem.

KAPITEL 2

STUDIESTÖDSREFORMEN 1965 OCH REKRYTERING TILL HÖGSKOLA

Fristående från de organisatoriska skolreformer, som diskuterats i kapitel 1, genomfördes 1965 en studiestödsreform avseende studerande på såväl gymnasial som postgymnasial nivå. Tidigare erhöll de studerande på gymnasiet, vilka fyllt 16 år men inte 18, ett allmänt studiebidrag uppgående till 50 kronor per månad. Därtill fanns olika former av s k särskilt studiebidrag såsom inackorderingsbidrag och resebidrag samt stipendium. För att erhålla särskilt studiebidrag och stipendium måste dock den studerande uppfylla vissa villkor. För studerande på universitet och högskolor fanns två olika former av statliga lån: räntefria lån och studielån med statlig garanti. Dessutom fanns de s k statsstipendierna vilka avsåg att täcka kostnader för mat och bostad upp till vissa maximerade belopp. Samtliga dessa stödformer var behovsprövide och eftersom anslagen var begränsade kom också den studerandes studieprestationer att bli av avgörande betydelse för möjligheterna att få del av studiestödet. En mera utförlig beskrivning av dessa stödformer har givits av Reuterberg & Svensson (1981).

På förslag av den Studentsociala utredningen, vilken arbetade under slutet av 1940-talet, hade det ekonomiska stödet för studerande på universitet och högskolor byggts ut kraftigt under 1950-talet. Dock ansågs de genomförda förbättringarna inte vara tillräckligt stora för att snabbt åstadkomma en social utjämning i rekryteringen till högre utbildning. För att utarbeta ett förslag till ett nytt studiestödsystem för studerande inom postgymnasial utbildning tillsattes hösten 1959 en statlig utredning "Studiesociala utredningen". I direktiven till denna utredning säger statsrådet Edenman:

"att de studiesociala åtgärderna måste vidgas i relation till den växande rekryteringen från de ekonomiskt mindre bärkraftiga samhällsgrupperna. Skulle samhällets insatser i detta avseende inte ökas, skulle också förändringar i rekryteringsfördelningen med all säkerhet avstanna eller i varje fall avsevärt fördröjas".

(SOU 1963:74, s 10).

Bland de huvudfrågor som utredningen hade att ta ställning till var

- avvägningen mellan lån och stipendiering
- huruvida stödet även fortsättningsvis skulle vara behovsprövat gentemot föräldrarnas inkomster och förmögenhet
- vilka krav som skulle ställas på den studerandes studielämplighet.

Efter ett komplicerat utredningsarbete, vilket beskrivits av Ruin (1979) lade den Studiesociala utredningen hösten 1963 fram sitt slutbetänkande "Rätt till studiemedel" (SOU 1963:74). Enligt detta förslag skulle de tidigare stödformerna ersättas av de s k studiemedlen. Detta stöd skulle utgå med maximalt 6.580 kronor per läsår uttryckt i 1963 års penningvärde och bestå av en bidragsdel och en del, som var återbetalningspliktig. Bidragsdelen föreslogs bli 1.750 kronor per läsår. Detta belopp motiverades med att en annan statlig utredning, Studiehjälpsutredningen, som arbetat med studiestödet på den gymnasiala nivån, föreslagit ett bidrag om just 175 kronor per månad (SOU, 1963:48).

För att göra studiemedlen värdebeständiga föreslogs att dess maximibelopp skulle utgöra 140% av det basbelopp som fastställts i lagen om allmän försäkring. De studerande, som hade underhållsskyldighet mot barn under 16 år, kunde därutöver få ett återbetalningspliktigt barntillägg per barn och läsår. Barntillägget uppgick till 25% av basbeloppet.

I utredningsförslaget diskuterades möjligheterna att inte bara göra studiemedlen värdebeständiga utan också standardbeständiga. Med detta avsågs att de studerande skulle få del av den allmänna standardstegringen i samhället. Dock ansåg man inte detta vara möjligt att åstadkomma genom automatik men man förutsatte att maximibeloppet ändå skulle justeras så att de studerandes standardutveckling inte kom att släpa efter övriga grupper.

Utredningens förslag innebar ett avskaffande av den ekonomiska prövningen gentemot föräldraekonomin samt att kraven på studielämplighet mildrades. Härigenom kom det nya stödet att göras tillgängligt för en betydligt bredare studerandegrupp än vad som tidigare varit fallet. Förslaget innebar dock inte att den ekonomiska prövningen och studielämplighetsprövningen helt upphörde. Vid tilldelningen av studiemedel togs nämligen hänsyn till såväl den studerandes som eventuell make/makas ekonomiska situation. Dessutom gällde

fortfarande vissa krav på studieframgång för dem som tidigare varit inskrivna vid universitet och högskolor. Nyinskrivna studerande hade däremot rätt till studiemedel under det första året varefter en prövning gjordes av studieprestationerna. Utöver dessa inskränkningar gällde att studiemedlen inte fick utgå i mer än 16 terminer och inte till studerande som fyllt 40 år. Från de båda sistnämnda reglerna kunde dock undantag göras om det förelåg särskilda skäl härtill.

Studiemedlens lånedel var i princip räntefri men skuldbeloppet justerades i takt med inflationen. För att undvika orimligt höga uppskrivningar av skuldbeloppet vid stark inflation föreslogs en spärr vilken innebar att skulden inte fick öka med mer än vad som motsvarade 60% av normalräntan för statens utlåningsfonder. Amorteringstiden fastställdes med hänsyn till den återbetalningsskyldiges ålder. Som en allmän regel fastslogs att den borde utsträckas till det år då den återbetalningsskyldige fyllt 50 år. Dock får amorteringstiden normalt inte göras kortare än 15 år. För att undvika alltför betungande återbetalningar föreslogs också regler om uppskov och nedsättning av återbetalningarna om låntagaren hade nedsatt betalningsförmåga. Den kvarstående skulden skulle också avskrivas när låntagaren fyllt 65 år eller om vederbörande avled innan skulden var betald.

Det förslag som utredningen lade fram antogs av riksdagen 1964 och har tillämpats fr o m 1965. Dock har sedan dess en del förändringar skett.

Den kanske viktigaste förändringen som studiemedelssystemet genomgått är att bidragsdelen successivt minskat. Vid införandet av det nya systemet år 1965 uppgick studiemedlen till 7.000 kronor per år och således utgjorde bidragsdelen då 25% av det totala beloppet. Hösten 1983 utgör den delen endast 7,8% av totalbeloppet för en studerande utan barn (CSN, 1983). Anledningen till att bidragsdelen sjunkit så kraftigt är att justeringen av totalbeloppet huvudsakligen kommit att falla på lånedelen. Bidragsdelen har visserligen också höjts vid några tillfällen men enbart med mindre belopp. Som exempel på den utveckling som skett kan nämnas att bidragets storlek per läsår ökat från 1.750 kronor läsåret 1965/66 till 2.178 kronor läsåret 1982/83. Under samma tid har lånedelen ökat från 5.250 till 24.451 kronor. Denna förskjutning mot en allt större lånedel är en automatisk följd av att totalbeloppets värdesäkring nästan helt fallit på studiemedlens lånedel.

Studiemedelssystemet har emellertid också förändrats genom särskilda riksdagsbeslut. Under slutet av 1960-talet och första hälften av 1970-talet kännetecknades dessa beslut huvudsakligen av en utbyggnad av studiestödet och av att återbetalningsreglerna förbättrades. Utbyggnaden av studiemedelssystemet innebar att även deltidsstuderande inom högskolan och äldre gymnasieelever fick rätt till studiemedel. Dessutom ökades möjligheterna för studerande över 45 år att få del av detta stöd. Återbetalningsreglerna ändrades dels därigenom att man förbättrade trygghetsreglerna vid nedsatt betalningsförmåga, dels genom att den årliga uppräkningsgraden av inestående skuld maximerades till 3.2%. Den sistnämnda ändringen var föranledd av en snabbt stigande räntenivå, vilken medförde orimligt stora ökningar av den inestående skulden.

Även senare har vissa förbättringar skett av studiemedelssystemet. Jag har redan tidigare nämnt att bidragsdelen höjts vid några tillfällen - låt vara med ganska blygsamma belopp. Genom riksdagsbeslut 1981 och 1984 har också studiemedlens totalbelopp höjts till 142% respektive 145% av basbeloppet. Vidare slopades 1980 den s k "aktamakeprövningen" helt vid tilldelning av studiemedel. För övrigt kännetecknas förändringarna under 1980-talet av den allmänna ekonomiska åtstramningen. Så är studiemedelbeloppet inte längre helt värdesåkrat. Denna princip har frångåtts, dels därigenom att basbeloppet uppräknas endast en gång per år, dels därigenom att vissa kostnadsökningar undantagits vid fastställandet av basbeloppet. Fr o m 1982 räknas dessutom hälften av studiemedelbeloppet som inkomst vid ansökan av bostadsbidrag.

Samtidigt som de sistnämnda besluten innebär försämringar i de studerandes möjligheter att finansiera sina studier med hjälp av studiemedel har reglerna för återbetalning skärpts. Fr o m 1982 har nämligen uppräkningsgraden av inestående skuldbelopp höjts från tidigare nämnda 3.2% till 4.2.

Studiemedelssystemet hade således genomgått stora förändringar redan under sina första år. På motsvarande sätt hade också studiehjälpen för studerande på gymnasieskolan successivt förändrats. Resultatet av dessa förändringar blev att man fått ett svåröverskådligt regelsystem för studiestödet. För att göra en övergripande översyn av såväl studiemedels- som studiehjälpsystemet tillsattes 1975 en ny statlig utredning, Studiestödsutredningen. På grund av det allt svårare ekonomiska läget nedlades emellertid utredningen 1981 utan att få möjlighet att göra en fullständig översyn av studiestödsystemet.

I de direktiv, som gavs till Studiestödsutredningen, påpekar statsrådet att studiemedelssystemet behöver utvärderas både vad gäller utnyttjande och rekryteringseffekter. Det sägs nämligen att:

"De sakkunniga bör analysera studiemedlens rekryteringseffekt och skillnader i utnyttjandefrekvens mellan olika studerandegrupper. På grundval av analyser av detta slag bör de sakkunniga pröva vilka åtgärder som bör vidtas inom studiemedelssystemet för att åstadkomma en bättre social rekrytering".

(SOU, 1977:31, s 223)

Ett liknande behov av utvärdering av studiestödsreformen hade också uttryckts av Centrala studiestödsnämnden i en skrivelse till Forskningsrådsnämnden (FRN) i januari 1978 och man begärde att FRN skulle anslå medel för en planeringsinsats inom området. I mars 1978 tillsattes en ledningsgrupp med företrädare för CSN, FRN, humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, Studiestödsutredningen, SÖ och UHÄ. Denna grupp konstaterar i en rapport från oktober 1979 (Forskningsrådsnämnden, 1979) att det föreligger ett behov av studiesocial forskning i Sverige. Man säger också i denna rapport att en sådan forskning inledningsvis bör koncentrera sig på grundläggande studiesociala frågor såsom bl a de studiesociala systemens inverkan på rekrytering till högre utbildning (a a, s 10). Det faktum att ledningsgruppen uttrycker ett behov av studiesocial forskning innebar dock inte att sådan forskning helt saknades i Sverige vid denna tidpunkt.

Redan i ett betänkande från den Studiesociala utredningen (SOU, 1963:53) refereras ett par undersökningar rörande de universitets- och högskolestuderandes ekonomiska situation i mitten och i slutet av 1950-talet. Samma typ av data hade också redovisats av Swärd m fl (1968) samt i en undersökning utförd på uppdrag av Studiestödsutredningen (SOU, 1977:31, s 94-114). Swärds m fl undersökning avsåg förhållandena i mitten av 1960-talet och Studiestödsutredningens undersökning avsåg de studerandes ekonomiska situation 10 år senare.

I Swärds m fl undersökning redovisas inte bara hur de studerande finansierat sina studier utan där belyses också de studerandes inställning till det då nyinförda studiemedelssystemet.

Från slutet av 1970-talet har intresset för studiesocial forskning ökat påtagligt. Dels var detta en effekt av CSN's propå till FRN, dels hänger det samman med den då arbetande Studiestödsutredningen. Bland annat startades, med ekonomiskt stöd från CSN, forskningsprojektet "Studiesocial information" vid sociologiska institutionen, Umeå universitet. Inom ramen för detta projekt och ett planeringsprojekt finansierat av FRN har ett antal rapporter publicerats.

På grundval av data från tidigare undersökningar aktualiserar Johansson & Rutqvist (1979a) vissa grundläggande frågor rörande studiemedlens betydelse för rekryteringen till högre utbildning. Som projektets titel anger är det främst informationen om studiestödet som behandlas såväl i denna som i övriga rapporter från projektet. Så har informationsbehovet bland en grupp högskolestuderande undersökts i en intervjustudie av Johansson & Rutqvist (1979b) bland gymnasister och grundskoleelever av Höglund m fl (1979) liksom av Höglund och Persson (1981) samt bland invandrare av Ålund (1979).

Höglund & Perssons rapport innehåller dessutom vissa data rörande de vuxenstuderandes kunskaper om studiestöd samt resultat från ett par andra, mindre undersökningar gällande finansieringsformer bland högskolestuderande samt problem i samband med återbetalningen av studiemedlens lånedel.

På initiativ av Studiestödsutredningen genomförde Statistiska centralbyrån en noggrann kartläggning av de högskolestuderandes materiella levnadsstandard och studiemedlens tillräcklighet (SCB, 1981b). Dessutom har två undersökningar av de vuxenstuderandes ekonomi, studier och arbete genomförts under 1983 på uppdrag av CSN och ett antal fackliga organisationer (SIFO, 1983 och SINNOVA, 1983). SIFO-undersökningen vänder sig till dem som hade studiemedel, medan SINNOVA-undersökningen gäller de vuxenstuderande som inte utnyttjade detta stöd vid undersökningstillfället.

Vid sidan av dessa undersökningar kan man med hjälp av de statistiska sammanställningar, som görs av Statistiska centralbyrån och CSN följa hur studiestödssystemet utnyttjats av olika studerandekategorier från 1965 och framåt (CSN, 1979 och SCB, 1981c). CSN publicerar numera också årligen en statistisk sammanställning av hur de olika studiestödsformerna utnyttjas samt de totala kostnaderna för dessa stöd.

De undersökningar och den offentliga statistik som hittills nämnts, ger tillsammans en relativt god bild av hur studiemedelssystemet utnyttjats av olika studerandekategorier, hur de studerande finansierat sina studier samt i vilken utsträckning studiemedlen varit tillräckliga. Däremot berörs i dessa undersökningar inte alls eller enbart ytligt vilken betydelse studiemedlen haft för rekrytering till och för framgång i postgymnasial utbildning.

Bristen på sådana effektmätningar är inte unik för Sverige. Som visas av Härnqvist & Lundquist (1981) är nämligen sådana undersökningar sällsynta också i USA. En anledning härtill är att de ställer stora krav på dataunderlag. De förutsätter nämligen stora undersökningsgrupper för vilka information insamlas under hela studietiden. Dessutom bör man ha tillgång till sådana uppgifter om gruppen att man kan eliminera vissa väsentliga skillnader mellan olika studerandekategorier vid studiernas påbörjande. Även med tillgång till sådana uppgifter blir emellertid undersökningsresultaten svårtolkade. Såväl rekrytering som studieframgång påverkas av en rad olika faktorer och det blir därför svårt att urskilja just studiestödets effekter från dem som orsakas av andra faktorer (Härnqvist, 1978).

Tillgången till Individualstatistikprojektets longitudinella data för två riksrepresentativa urval av svenskar födda 1948 respektive 1953 var en bidragande orsak till att projektet **STUDIESTÖD OCH POSTGYMNASIAL UTBILDNING** startade våren 1980. Inom detta projekt har hittills fem forskningsrapporter publicerats (Reuterberg & Svensson, 1981; 1982; 1983; Reuterberg, 1983 samt Svensson, 1984). Av dessa behandlar de tre förstnämnda rapporterna främst studiemedlens funktion som rekryteringsinstrument och finansieringskälla för olika kategorier av ungdomstuderande (inskrivna senast vid 23 års ålder). Reuterberg (1983) granskar vilken roll studiemedlen spelat för dessa studerandes möjligheter att fullfölja utbildningen på ett framgångsrikt sätt och Svensson (1984) kartlägger vilka förändringar av studiemedelssystemet, som upplevs vara mest angelägna.

Den undersökning, som nu skall presenteras, anknyter främst till Reuterberg & Svensson (1981 och 1983) därigenom att den behandlar frågan om studiemedlens betydelse för rekryteringen till postgymnasial utbildning. Liksom de tidigare undersökningarna avser denna enbart de studerande som påbörjat högskoleutbildning senast vid 23 års ålder. Detta innebär att inskrivningsperioden för 48-orna sträcker sig fram t o m 1971 och för 53-orna fram t o m 1976.

Vidare gäller resultaten enbart dem som skrivits in vid de traditionella universitets- och högskoleutbildningarna. De utbildningar, som införlivades med högskolan genom 1977 års högskolereform, omfattas således inte av resultaten.

Av de tidigare undersökningarna har framgått att under den tid, som skiljer mellan årskullarna, sjönk andelen inskrivna från 17 till 14% av samtliga individer. Samtidigt som tillströmningen till högre utbildning sjönk, ökade emellertid studiemedlens betydelse som rekryteringsinstrument bland de studerande. Den andel studerande, som kunnat påbörja utbildning vid filosofiska och övriga fakulteter tack vare tillgången till studiemedel, steg nämligen från 26% bland 48-orna till 29% bland 53-orna.

Förutom att studiemedlen haft en betydande rekryteringseffekt totalt sett, har de också väsentligt påverkat studerandegruppens sociala sammansättning. Om studiemedlen inte hade funnits att tillgå skulle nämligen de studerande från lägre socialgrupper utgöra en betydligt mindre andel av hela studerandegruppen än vad som nu är fallet. Som exempel på studiemedlens sociala utjämningsseffekt kan nämnas, att i den äldre årskullen skulle endast 9% av de studerande från akademikerhem tvingats avstå från högre utbildning studiemedlen förutan mot hela 48% av dem som kommer från arbetarhem. Bland de studerande födda 1953 är denna utjämningsseffekt inte fullt lika stor. Här har nämligen den andel studerande, som rekryterats tack vare studiemedlen, ökat till 18% i den högsta socialgruppen, medan det inte skett någon rekryteringsökning bland dem från arbetarhem.

Studiemedlen har inte bara påverkat studerandegruppens sociala sammansättning utan också dess fördelning på kön. Det är nämligen kvinnorna som i störst utsträckning angivit att de kunnat påbörja postgymnasial utbildning tack vare studiemedel. Effekterna på könsfördelningen är dock inte på långt när så stora som vad gäller socialgruppsfördelningen. Detta framgår av att 29% av kvinnorna i den äldre årskullen angivit sig ha kunnat påbörja högre studier mot 24% bland männen. Dock har denna effekt ökat något under den tid, som skiljer mellan de två årskullarna, vilket visar sig däri att andelen kvinnor, som rekryterats tack vare studiemedel, stigit med 6 procentenheter till 35%, medan männens andel stigit med endast 2 procentenheter till 26%.

När det gäller studiemedlens rekryteringseffekter skall också sägas att dessa är större bland studerande vid filosofiska än bland studerande vid övriga fakulteter. Till stor del torde detta hänga samman med att de filosofiska fakulteterna vid den tid då dessa studerande påbörjade postgymnasial utbildning utgjordes av utbildningar med fritt tillträde. De övriga fakulteterna omfattade däremot huvudsakligen spärrade utbildningar, vilket självfallet begränsar möjligheterna att genom studiesociala åtgärder påverka rekryteringen.

Sammanfattningsvis ger våra undersökningar således en positiv bild av studiemedelssystemet. Det har inte bara befrämjat tillströmningen till högre utbildning generellt sett utan också bidragit till att studerandegruppen fått en mera rättvis sammansättning vad gäller social bakgrund och könstillhörighet. Denna bild är emellertid betydligt mera gynnsam än den, som ges i en nyligen publicerad doktorsavhandling rörande studiefinansiering och social rekrytering till högre utbildning 1920-1976 (Nilsson, 1984). I denna avhandling konstateras nämligen:

"Det material som presenterats tyder emellertid på att studiemedlen inte fungerade som ett rekryteringsinstrument från (i synnerhet) arbetarhem". (a a, s 153)

Nilsson stöder denna slutsats på att den sociala snedrekryteringen till högre utbildning skärptes under 1970-talet. Bakgrunden till denna utveckling anges vara att de ekonomiska incitamenten att påbörja högre utbildning då försvagades, dels beroende på akademikernas försämrade arbetsmarknad, dels beroende på att ett utnyttjande av studiemedlen då medförde snabbt stigande studieskulder. Av dessa båda orsaker bedömer Nilsson dock de försämrade arbetsmarknadsutsikterna vara den mest betydelsefulla.

Jag delar Nilssons bedömning i det att de försämrade arbetsmarknadsvillkoren säkerligen bidragit till en skärpt social selektion till högre utbildning. Däremot anser jag inte att man på grundval av en sådan utveckling kan uttala sig om studiemedlens sociala utjämnings effekter. Den sociala snedrekryteringen skulle nämligen kunnat vara än större om studiemedlen ej funnits att tillgå.

Vilka erfarenheter har man då av studiestödets rekryteringseffekter i andra länder?

Som jag tidigare nämnt är forskningen inom detta område inte särskilt omfattande i andra länder. Anledningen härtill är dock inte att man saknat intresse för problemområdet. Tvärtom har sådana undersökningar efterfrågats av såväl forskare som beslutsfattare (Christoffel & Rice, 1975; Doermann, 1978; Van Dusen, 1979). Snarare hänger denna brist på undersökningar samman med de tidigare nämnda administrativa och metodologiska svårigheterna.

På det hela taget visar de utländska undersökningar, som jag känner till, på en måttlig effekt av studiestöd när det gäller att påverka rekryteringen till högre utbildning. Så visar Jackson (1978) att det amerikanska studiestödet visserligen befrämjat övergången från high school till college och främst bland dem från lägre samhällsskikt. Effekterna är dock inte särskilt stora vare sig vad gäller den generella övergången eller när det gäller att påverka olika bakgrundsfaktors inverkan. Till samma slutsats kommer också Hansen (1982) i en undersökning där han studerar hur rekryteringen till college förändrades under 1970-talet - en period då det amerikanska studiestödet byggdes ut kraftigt i syfte att demokratisera den högre utbildningen.

För att uppnå kraftigare effekter av studiestödet krävs enligt Jackson dels en större ekonomisk satsning riktad till dem från låginkomstgrupper, dels åtgärder av annat slag. Frågan om ett studiestöd riktat till speciella grupper utvecklar Jackson i en senare artikel, där han diskuterar kostnaderna för olika rekryteringsbefrämjande åtgärder samt vilka effekter dessa kan väntas få (Jackson, 1980). När det gäller att demokratisera den högre utbildningen bedöms de generella åtgärderna vara tämligen ineffektiva jämfört med sådana som riktas till de individer, vilka är osäkra om sin fortsatta utbildning. Det stora problemet är dock här att urskilja just denna kategori.

Kven det kanadensiska studiestödet bedöms ha en liten effekt såväl på rekryteringen till högre utbildning generellt sett som på demokratiseringen av denna. Detta framgår av en rapport publicerad av en statlig kommitté - "the Federal-Provincial Task Force on Student Assistance" - med uppgift att utvärdera studiestödssystemet och komma med förslag till framtida förändringar (Council of Ministers of Education, Canada and Secretary of State, 1980).

I denna rapport sägs nämligen att studiestödet inte haft någon mera betydande inverkan på tillströmningen till högre utbildning generellt sett. Man be-

dömer det inte heller vara möjligt att väsentligt höja tillströmningen till högre utbildning genom förändringar av studiestödssystemet. Härvid hänvisas till en stor enkätundersökning, i vilken man frågade dem, som var under 35 år och som ej gått över till högre utbildning, vad som påverkat deras beslut att ej göra detta. Av samtliga, som besvarade frågan, angav 20% ekonomiska orsaker men ofta var dessa kombinerade med orsaker av annan art. De som enbart angav ekonomiska skäl utgjorde endast 8% av de svarande (a a, s 106).

Inte heller anser man att studiestödet förmått motverka vare sig den sociala eller könsmässiga snedrekryteringen till högre utbildning på något avgörande sätt. Beträffande de sociala faktorernas inverkan sågs i rapporten:

"student aid programs were necessary but not sufficient in society's overall efforts to increase the participation of students from lower income families. The reason is that participation decisions are mainly influenced by factors other than direct financing at the point of entrance to post-secondary education". (a a, s 106)

När det gäller möjligheterna att påverka den könsmässiga selektionen hänvisar man till den tidigare nämnda enkätundersökningen, vilken visade att det inte fanns några skillnader mellan män och kvinnor beträffande orsakerna till att inte påbörja högre utbildning.

En lika negativ bedömning gör också Woodhall (1975) i sitt bidrag till OECD-rapporten "Education, inequality and life chances" (OECD, 1975) vad gäller studiestödets rekryteringseffekter inom OECD-länderna. I de slutsatser, som hon kommer fram till efter en genomgång av de olika ländernas finansieringsformer, sågs nämligen:

"This review of methods of financing higher education in OECD-countries has shown that the implications of alternative methods of finance for equity and equality of opportunity are extremely complex. Despite the attempts of twenty years to achieve greater equality in education, financial barriers still exist, students are often discouraged from entering higher education by the high direct or indirect costs of study. Systems of subsidy and student aid, designed to overcome this problem, often succeed only in transferring income from the average taxpayer to those who will have higher than average earning". (a a, s 386)

Även i jämförelse med de erfarenheter man har av studiestödet i andra länder ger våra tidigare undersökningar inom projektet "Studiestöd och postgymnasial

al utbildning" således en exceptionellt positiv bild av studiestödssystemets rekryteringseffekter. Vad kan anledningen till detta vara?

Skiljer sig det svenska studiestödet så väsentligt från andra länders att det kan motivera de betydligt starkare rekryteringseffekterna?

Nej, så är knappast fallet. Enligt Blaug och Woodhall (1978) och Woodhall (1982) är vårt studiestödssystem visserligen unikt såtillvida att det inte inbegriper någon behovsprövning gentemot föräldraekonomin, men för övrigt består det svenska systemet liksom de flesta andra länders av en kombination av lån och bidrag. I jämförelse med de övriga nordiska länderna hade Sverige 1982/83 det näst lägsta totalbeloppet och dessutom den näst lägsta bidragsdelen (CSN, 1983, s 99). Det finns följaktligen knappast några tecken på att de svenska studiemedlen är så fördelaktiga att detta motiverar speciellt starka rekryteringseffekter.

Finns det då några väsentliga skillnader i metodiskt avseende mellan våra tidigare undersökningar och de övriga refererade undersökningarna, att detta kan förklara de skilda resultaten? Ja, i ett hänseende skiljer sig vår metodik från den som tillämpats i de övriga undersökningarna. Medan dessa studerat rekryteringseffekterna bland *samtliga individer* i en årskull eller bland *dem som fullföljt närmast lägre utbildningsnivå*, har vi studerat rekryteringseffekterna bland *dem som påbörjat högre utbildning*. Dessa skilda beräkningssätt ger dels svar på något olika frågeställningar vad gäller studiemedlens rekryteringseffekter, dels leder de till väsentligt olika resultat.

KAPITEL 3

PROBLEMSTÄLLNINGAR OCH UNDERSÖKNINGSVARIBLER

Av kapitel 2 framgick att våra tidigare undersökningar inom projektet "Studiestöd och postgymnasial utbildning" visat på klart starkare rekryteringseffekter av studiestödet än vad man funnit i de övriga refererade undersökningarna. En anledning härtill angavs vara att vi studerat rekryteringseffekterna till postgymnasial utbildning bland dem som påbörjat *sådan utbildning* medan man i de övriga undersökningarna studerat dessa effekter bland dem som lämnat *närmast lägre utbildningsnivå* eller bland *samtliga individer*. Dessa skilda beräkningssätt ger nämligen svar på något olika frågeställningar. Dessutom kan de under vissa betingelser ge så olika resultat att de föranleder helt olika slutsatser om såväl studiemedlens generella rekryteringseffekter som deras inverkan på selektionen till högre utbildning.

Om man som mått på rekryteringseffekterna bland de studerande (R_s) tar den andel av samtliga dessa, som kunnat påbörja postgymnasiala studier tack vare studiemedlen, sker beräkningen enligt följande:

$$R_s = \frac{n_s}{N_s} \quad \text{där } n_s \text{ anger antalet studerande som kunnat påbörja utbildningen tack vare studiemedlen}$$

N_s anger det totala antalet studerande

På motsvarande sätt beräknas den totala rekryteringseffekten (R_t) dvs rekryteringseffekten bland samtliga individer:

$$R_t = \frac{n_s}{N_s + N_{es}} \quad \text{där } N_{es} \text{ anger antalet individer, som ej påbörjat utbildningen.}$$

Av dessa två formler framgår genast att R_t blir lägre än R_s såvida N_{es} inte är 0, vilket den är endast om samtliga individer i gruppen påbörjat utbildningen. Skulle så vara fallet utgörs ju hela gruppen enbart av studerande och då är R_s och R_t följaktligen identiska mått.

När antalet individer som inte påbörjat högre studier (N_{es}) ökar sänks R_t 's värde i förhållande till det för R_g . En sådan ökning av N_{es} innebär ju att gruppens övergångsfrekvens till högre utbildning sjunker. Man kan följaktligen säga att R_t -värdet påverkas både av den andel studerande som rekryterats via studiemedlen och av det antal individer, som studiemedlen inte förmått att påverka. Den totala rekryteringseffekten (R_t) är således ett mera fullständigt mått på studiemedlens effekter än vad rekryteringseffekten bland de studerande (R_g) är, därför att det senare måttet helt bortser från det antal individer som inte påbörjat högre utbildning trots tillgången till studiemedel. Vidare är självfallet R_t ett mera allmängiltigt mått än R_g därigenom att det belyser hur rekryteringen påverkats av studiemedlen inom totalgruppen.

Särskilt viktig blir distinktionen mellan de två måtten när man jämför studiemedlens rekryteringseffekter mellan olika undergrupper, vilket ju är ett vanligt tillvägagångssätt för att studera huruvida studiemedlen bidragit till att utjämna skillnader i övergångsfrekvens. Som jag diskuterat ovan sänks R_t av en sjunkande övergångsfrekvens medan R_g ej påverkas. Detta innebär att R_g -värdet kan vara högre i en grupp med låg övergångsfrekvens än i en med hög, samtidigt som R_t -värdet är lägre i den förstnämnda gruppen.

Vilket av de två måtten man väljer är självfallet beroende av vad man vill studera i ett visst sammanhang. Är syftet att studera vilken effekt studiemedlen haft på studerandegruppens sammansättning i vissa avseenden utgör självfallet rekryteringseffekten bland de studerande (R_g) det relevanta måttet. Vill man däremot studera huruvida studiemedlen bidragit till att utjämna skillnader i övergångsfrekvens mellan olika undergrupper är den totala rekryteringseffekten (R_t) det lämpligaste måttet. Skulle slutligen syftet vara att utvärdera om studiemedlen fått en avsedd effekt på rekryteringen ger förmodligen båda måtten en missvisande bild. En sådan utvärdering förutsätter nämligen, dels att man noggrant definierat vilka individer studiemedlen är avsedda för, dels att det finns ett mål uppsatt för hur stor rekryteringseffekten bland dessa bör vara. Den verkliga rekryteringseffekten kan sedan mätas genom att relatera det antal individer från dessa grupper, som rekryterats tack vare studiemedlen, till målgruppens totala antal.

I jämförelse med många andra länders studiestödssystem har det svenska en mycket vid definition av sin målgrupp. Som jag redogjort för i föregående kapitel är det endast de med hög egen inkomst eller stor förmögenhet som utestängs från att utnyttja studiemedel. Alla andra studerande har rätt till stödet vid övergången till postgymnasial utbildning. Eftersom vi saknar uppgifter om individernas ekonomiska situation är det inte möjligt att fastställa hur stor målgruppen faktiskt är. Med tanke på de relativt generösa gränserna, och då undersökningen endast avser ungdomsstuderande, torde det dock vara tämligen få individer i mina undersökningsgrupper som inte ingår i målgruppen. Av denna anledning torde här den totala rekryteringseffekten (R_t) ge en relativt god bild också av den rekryteringseffekt som studiemedlen haft inom sin målgrupp.

Ett problem när man talar om total rekryteringseffekt är vilken innebörd man lägger i begreppet "total". Menar man med detta samtliga individer inom exempelvis en årskull eller menar man de individer i årskullen, som är behöriga att påbörja postgymnasial utbildning? I konsekvens med den diskussion jag fört ovan, kommer effekterna att variera beroende på hur vid definition man ger begreppet "total". Ju vidare definition man tillämpar desto lägre blir måttet på rekryteringseffekten. Som jag nämnt ovan kan också slutsatserna om studiemedlens utjämnande effekter bli beroende av denna definition.

När man studerar studiemedlens rekryteringseffekter till postgymnasial utbildning kan det förefalla logiskt att avse rekryteringseffekterna bland samtliga, som är behöriga att påbörja denna utbildning. Nu varierar emellertid behörighetskraven mellan olika typer av högskoleutbildningar. Vissa av dem kräver exempelvis inte bara genomgången gymnasium utan därutöver att den studerande kommer från en viss gymnasielinje. Det finns här ingen möjlighet att arbeta med flera olika behörighetskrav, utan jag har valt att avgränsa de behöriga så att de omfattar alla som påbörjat gymnasieutbildning enligt Individualstatistikens uppföljning.

Det förefaller emellertid inte vara de behöriga utan samtliga individer i en viss årskull, som Studiestödsutredningen i första hand avser, när man i ett av sina betänkanden diskuterar studiemedlens socialt utjämnande effekter.

ter (SOU 1977:31). Man säger nämligen där att studiemedlen inte kan förväntas ha någon större social utjämningsseffekt när det gäller rekryteringen till postgymnasiala studier. Som stöd för detta hänvisas till ett antal undersökningar, vilka visat att den huvudsakliga selektionen sker redan vid övergången till det gymnasiala stadiet. Därför måste studiemedlens effekter bli begränsade.

Kven den Studiesociala utredningen diskuterar studiemedlens rekryterings-effekter bland samtliga individer. Denna utredning är dock mera optimistisk och anser att studiestödet på postgymnasial nivå kan

"bidra till att stimulera tillströmningen till gymnasiala skolformer i så måtto som beslutet efter grundskolans slut om högre studier inte torde fattas utan hänsynstagande till de möjligheter till studiehjälp, som öppnar sig efter gymnasialstudier avslutning".

(SOU, 1963:74, s 23).

I enlighet med den diskussion, som förts ovan, kommer studiemedlens rekryterings-effekter att bli olika beroende på om de beräknas för gymnasisterna eller om de beräknas för samtliga individer i en årskull. Jag kommer här att tillämpa båda beräkningssätten. En jämförelse mellan utfallen av dem belyser nämligen vikten av att man inte talar om studiemedlens rekryterings-effekter i allmänna ordalag utan att man preciserar för vilken grupp de funna effekterna gäller.

De selektiva rekryterings-effekterna kommer här att mätas på så sätt att jag granskar vilken effekt studiemedlen haft på sambanden mellan vissa bakgrundsvariabler och övergången till postgymnasial utbildning. Om studiemedlen bidragit till att reducera dessa samband har de minskat bakgrundsvariablernas inflytande och följaktligen har de då också haft en utjämnande effekt.

De bakgrundsvariabler, som ingår i undersökningen, är socialgrupp, kön, begåvning samt tidiga studieaspirationer. Att socialgrupp och kön ingår bland bakgrundsvariablerna behöver knappast någon mera utförlig motivering. Båda är ju "klassiska" variabler i undersökningar avseende selektionen inom utbildningssystemet. Som diskuterats i första kapitlet, är socialgrupps-skilnaderna fortfarande mycket stora när det gäller övergången till postgymnasial utbildning. Könsskilnaderna tycks däremot ha utjämnats när det

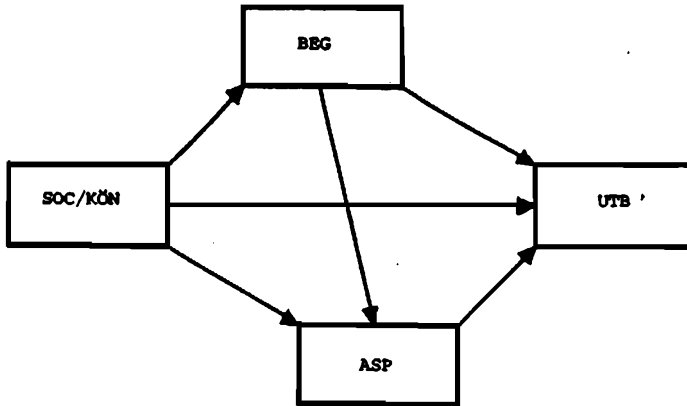
gäller den totala övergången, men det finns fortfarande stora skillnader mellan män och kvinnor i valet av studieinriktning. Av våra tidigare undersökningar har vidare framgått att, när man mäter studiemedlens rekryterings-effekter enbart bland de högskolestuderande, är dessa effekter starkast för lägre socialgrupper samt för kvinnor. Blir utfallet detsamma när man granskar rekryteringseffekterna bland gymnasister respektive bland samtliga individer i en årskull?

Även begåvning är en "klassisk" variabel i undersökningar rörande utbildningsselektion. Denna variabel uppvisar ju ett klart samband med såväl social bakgrund som övergång till högre utbildning. Härigenom kommer den att bidra till att ge en mera nyanserad bild av studiemedlens rekryteringseffekter. Begåvning är också intressant ur den synvinkeln att vi i en tidigare undersökning funnit tecken på en lägre examensfrekvens bland vissa av de studerandegrupper som rekryterats tack vare studiemedlen (Reuterberg & Svensson, 1983, s 20). Kan detta förklaras av att studiemedlen företrädesvis rekryterat studerande med sämre begåvningsmässiga förutsättningar?

Tidiga studieaspirationer ingår bland bakgrundsvariablerna därför att det är viktigt att belysa i vad mån övergången till postgymnasial utbildning är ett resultat av mycket tidiga beslut samt om det är möjligt att påverka detta samband med hjälp av studiemedel. Om sambandet är starkt och därtill opåverkligt av studiemedlen, tyder detta på att studiemedlen är en åtgärd som kommer in alltför sent. Då bör i stället större uppmärksamhet ägnas åt effekterna av de studiesociala åtgärder, som sätts in på det gymnasiala stadiet, dvs studiehjälp.

Resultatredovisningen kommer att göras i två steg. I ett första steg kommer jag att studera hur var och en av bakgrundsvariablerna påverkar rekryteringen till postgymnasial utbildning. Härvid kommer dock inte socialgrupp och kön att samtidigt ingå i analysen eftersom detta skulle medföra alltför låga frekvenser inom vissa undergrupper.

Det första steget i analysen kan beskrivas med följande modell.

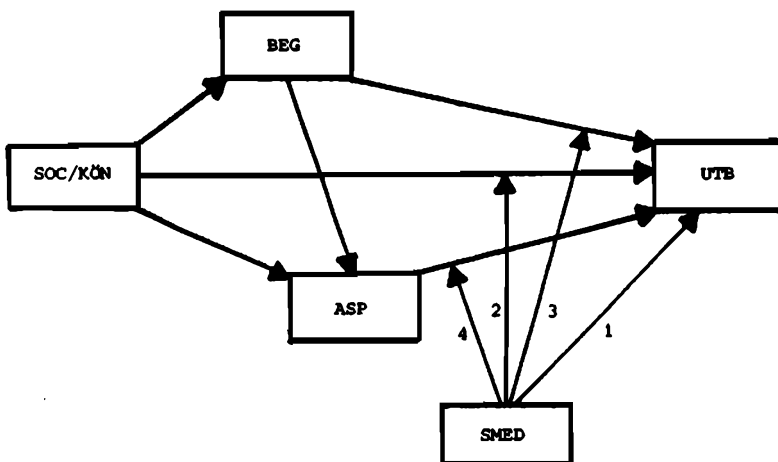

Figur 3.1 *Analysmodell för olika bakgrundsfaktorerers inverkan på rekryteringen till postgymnasial utbildning.*

På samma sätt som i undersökningen "Studiemedlens relativa betydelse för framgång i högskolan" (Reuterberg, 1983) kommer bakgrundsvariablernas påverkan på övergången till postgymnasial utbildning att anges med olika mått. För det första uttrycks denna påverkan som *sambandet* mellan bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen. Detta samband kan sägas återspegla den *totala effekten* av bakgrundsvariabeln i fråga. Sambandet eller den totala effekten kan ibland vara missvisande därigenom att också sådana effekter, som variabeln i fråga inte är upphov till, inkluderas. För att undvika detta kompletteras sambandet med variabelns *egeneffekt*, vilken innefattar enbart de effekter som variabeln ger upphov till och som påverkar övergångsfrekvensen antingen direkt eller indirekt via senare i kausalmodellen liggande bakgrundsvariabler. Slutligen har jag också beräknat bakgrundsvariablernas *unika effekt*, vilken avser den effekt som variabeln utövar oberoende av de övriga bakgrundsvariablerna i kausalmodellen. Genom att arbeta med samtliga dessa tre mått kan man få en mera detaljerad bild av studiemedlens selektiva rekryteringseffekter. I kapitel 5 beskrivs dessa olika mått ingående.

Förutom den inverkan var och en av variablerna har för valet av postgymnasial utbildning, kommer jag också att studera huruvida det föreligger något samspel mellan bakgrundsvariablerna i deras påverkan på utbildningsvalet. Detta innebär att jag studerar om den inverkan, som en av bakgrundsvariablerna har, varierar mellan de undergrupper, vilka uppstår när endera eller båda de övriga bakgrundsvariablerna kontrollerats.

Med dessa analyser som bakgrund studeras sedan studiemedlens generella rekryteringseffekter samt huruvida studiemedlen påverkat de samband som finns mellan var och en av bakgrundsfaktorerna och valet av postgymnasial utbildning. Detta andra steg kan beskrivas med hjälp av modellen i figur 3.2

Figur 3.2 *Analysmodell för studiemedlens effekter på övergången till postgymnasial utbildning samt deras inverkan på sambanden mellan olika bakgrundsfaktorer och valet av postgymnasial utbildning.*

Pil nr 1 i figur 3.2 anger de effekter som studiemedlen i sig haft för rekryteringen till postgymnasial utbildning. Denna pil avser dels den effekt studiemedlen har haft på övergången till postgymnasial utbildning generellt, dels den effekt som studiemedlen haft för rekryteringen till var och en av studieinriktningarna.

Pil 2 anger den inverkan som studiemedlen haft på sambandet mellan socialgrupp respektive kön och valet av postgymnasial utbildning. Om studiemedlen här visar sig ha haft störst rekryteringseffekt bland studerande från låg socialgrupp innebär detta att studiemedlen bidragit till att minska de sociala skillnaderna i övergångsfrekvens. Följaktligen kan man då också

hävda att studiemedlen reducerat sambandet mellan social bakgrund och val av postgymnasial utbildning. På motsvarande sätt anger pilarna 3 och 4 den inverkan studiemedlen haft på sambandet mellan begåvning respektive studieaspirationer och rekrytering till högre studier.

Som jag diskuterat i anslutning till figur 3.1 påverkas utbildningsvalet inte bara av de tre bakgrundsvariablerna var för sig, utan det kan också föreligga ett samspel mellan dem vad gäller denna påverkan. I detta andra steg kommer jag också att studera huruvida studiemedlen påverkat dessa samspelseffekter.

När man studerar vilken betydelse studiemedlen haft för att motverka skillnader i rekryteringsmönster mellan olika grupper är det viktigt att såsom Christoffel & Rice (1975) göra en distinktion mellan rekryteringen till en viss utbildningsnivå och valet mellan utbildningar inom denna nivå. Att enbart studera rekryteringen till en viss utbildningsnivå innebär nämligen att man ställer upp ett mildare kriterium för bedömningen av studiemedlens rekryteringseffekter. I detta fall tar man ju ingen hänsyn till att olika utbildningar har olika prestigevärde. Genom att ta hänsyn till typ av utbildning skärps kriteriet. Nu handlar det inte längre om att studiemedlen skall utjämna skillnaderna mellan olika grupper i övergången till postgymnasial utbildning generellt, utan att de dessutom bidrar till att minska skillnaderna vad gäller valet av studieinriktning på denna nivå.

För att ge en mera fullständig bild av studiemedlens rekryteringseffekter kommer jag att också granska vilken roll studiemedlen spelat för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan. Eftersom frågan här inte gäller rekryteringen till högskola utan fördelningen av de studerande på olika inriktningar inom denna, har analyserna i denna del genomförts enbart bland dem som påbörjat högskoleutbildning.

Studiemedlens roll för rekryteringen till olika studieinriktningar har tidigare granskats inom projektet främst i undersökningen "Studiemedel som rekryteringsinstrument och finansieringskälla" (Reuterberg & Svensson, 1983). Den undersökningen omfattade emellertid inte de kortare högskoleutbildningarna och inte heller ingick någon annan bakgrundsvariabel än kön och socialgrupp. De bearbetningar, som här skall redovisas, gäller emeller-

tid också studerande på kortare högskoleutbildningar. Dessutom ingår de studerandes begåvning bland bakgrundsvariablerna men däremot inte studieaspirationer av skäl som jag redogör för i kapitel 10.

Analyserna i denna del av undersökningen är för övrigt av samma natur som de jag tidigare beskrivit. Så studeras inledningsvis bakgrundsvariablernas betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar och därefter hur denna betydelse påverkats av studiemedlen.

De analyser jag beskrivit kommer att genomföras på två olika undersökningsgrupper bestående av ett representativt urval individer födda 1948 respektive 1953. Genom att jämföra resultaten mellan dessa båda undersökningsgrupper får man en uppfattning om huruvida studiemedlens rekryteringseffekter förändrats över en 5-årsperiod från slutet av 1960-talet fram till mitten av 1970-talet. Som jag angav i föregående kapitel har studiemedlen förändrats under denna tid bl a på så sätt att en allt större del av totalbeloppet kommit att utgöras av återbetalningspliktiga lån tack vare indexregleringen. Som exempel på vilka konsekvenser detta fått för den enskilde studeranden, kan nämnas att det totala skuldbeloppet ökat från 30.000 till 47.000 kronor för en genomsnittlig studerande född 1948 respektive 1953.

Problemställningar

I *Studiemedlens generella rekryteringseffekter till högskolan*

- a) Hur stor andel av gymnasisterna i en årskull har kunnat påbörja högskoleutbildning tack vare studiemedlen?
- b) Hur stor andel av samtliga individer i en årskull har kunnat påbörja högskoleutbildning tack vare studiemedlen?
- c) Hur har dessa andelar förändrats mellan de två årskullarna?

II *Studiemedlens selektiva rekryteringseffekter till högskolan*

- a) Har studiemedlen förändrat betydelsen av socialgrupp, kön, begåvning samt tidiga studieaspirationer när det gäller rekryteringen till högskolan bland gymnasisterna respektive bland samtliga individer i årskullen?

- b) Har studiemedlen förändrat eventuella samspelseffekter mellan *socialgrupp*, begåvning och tidiga studieaspirationer när det gäller rekryteringen till högskola?
- c) Har studiemedlen förändrat eventuella samspelseffekter mellan *kön*, begåvning och tidiga studieaspirationer när det gäller rekryteringen till högskola?
- d) Vilka förändringar i dessa avseenden har skett mellan de två årskullarna?

III *Studiemedlens betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan*

- a) Har studiemedlen förändrat betydelsen av *socialgrupp*, *kön* samt begåvning när det gäller rekryteringen till olika studieinriktningar bland de högskolestuderande?
- b) Har studiemedlen förändrat eventuella samspelseffekter mellan *socialgrupp* och begåvning när det gäller rekryteringen till olika studieinriktningar bland de högskolestuderande?
- c) Har studiemedlen förändrat eventuella samspelseffekter mellan *kön* och begåvning när det gäller rekryteringen till olika studieinriktningar bland de högskolestuderande?
- d) Vilka förändringar i dessa avseenden har skett mellan de två årskullarna?

För att kunna besvara dessa frågeställningar måste först bakgrundsvariablernas betydelse för övergångsfrekvensen belysas. Detta sker i kapitel 6 och 8, varav det förstnämnda avser bakgrundsvariablernas betydelse bland gymnasisterna och det sistnämnda deras betydelse bland samtliga individer i årskullen. I kapitel 7 behandlas problemställningarna I och II och gäller där rekryteringseffekterna bland gymnasisterna. Kapitel 9 behandlar samma problemställningar men nu studerade på samtliga individer i årskullen. Problemställning III tas upp i kapitel 10 tillsammans med den roll, som bakgrundsvariablerna spelat för rekryteringen till olika studieinriktningar. Undersökningens resultat kommer inte att bli föremål för någon mera ingående diskussion i dessa kapitel. Det sker i stället i kapitel 11.

Undersökningsvariabler

De data som utnyttjats i denna undersökning har hämtats från flera olika källor nämligen från Individualstatistikprojektet, Statistiska centralbyråns högskoleregister samt från en enkätundersökning inom vardera årskullen.

Jag ger här inte någon närmare presentation av Individualstatistikprojektet. Detta projekt har tidigare beskrivits utförligt av Härnqvist & Svensson (1973) och av Statistiska centralbyrån (1976). De variabler som hämtats från detta datamaterial är kön, socialgrupp, begåvning samt studieaspiration.

Socialgruppsindelningen baseras helt på faderns yrke och utbildning. Anledningen härtill är att denna indelning gjordes i samband med individualstatistikprojektets första datainsamling år 1961. Det visade sig då finnas få mödrar, för vilka angavs annat yrke än hemarbete och relativt få mödrar hade då också en utbildning utöver den obligatoriska skolan.

Följaktligen saknades i den äldre årskullen underlag för en socialgruppsindelning, som tar hänsyn även till moderns yrke och utbildning. Eftersom jag här kommer att göra jämförelser mellan de två årskullarna måste indelningsgrunden vara identisk.

Indelningen omfattar följande fem grupper:

- A Akademiska yrken och personer i chefsbefattningar inom förvaltning och näringsliv.
- B Företagare och tjänstemän i lägre ställning *med* en teoretisk utbildning utöver obligatorisk skola.
- C Företagare och tjänstemän i lägre ställning *utan* en teoretisk utbildning utöver obligatorisk skola.
- D Jordbrukare.
- E Arbetare.

För att undvika alltför små grupper vid analyserna kommer jag att tillämpa en indelning i enbart två sociala skikt, varvid hög socialgrupp

utgörs av grupp A och B och låg av C, D och E. Genom denna indelning kommer hög socialgrupp att bestå av de individer vars fäder har en utbildning utöver den obligatoriska skolan. I låg socialgrupp ingår de individer vars fäder saknar sådan.

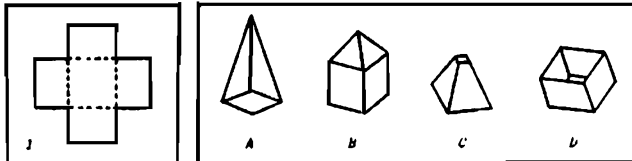
Socialgruppsindelningen avser således de förhållanden som gällde när individerna var i 13-årsåldern. Smärre förändringar kan självfallet ha skett fram till den tidpunkt då beslutet om postgymnasial utbildning fattats.

Begåvningen definieras här som den sammanlagda poängen på de tre intelligestest, vilka ingår i Individualstatistikprojektet och som genomgicks när individerna var i 13-årsåldern. Testen avser verbal, spatial respektive induktiv begåvningsfaktor. Varje test består av 40 uppgifter och deras reliabiliteter är omkring 0.90 (Svensson, 1977).

Exempel på uppgifter i de tre testen:

MOTSATSER Att ange motsatsen till visst nyckelord bland fyra alternativ:
Dagdrivare dumbom arbetsmyra lathund slagbjörn

PLÅTVIKNING Att finna ut vilken av fyra figurer man får om man viker ihop ett avbildat "plåtstycke" utefter de streckade linjerna:

TALSERIER Att komplettera en talserie, där sex tal är givna, med ytterligare två tal:

3   6   12   24   48   96   —   —

På grundval av totalpoängen har individerna indelats i två kategorier, "hög" respektive "låg" begåvning. Gränsdragning har gjorts utifrån medianvärdet för den grupp som studeras. Detta innebär att gränsdragningen varierar beroende på om analyserna avser samtliga individer i årskullen, gymnasister eller högskolestuderande.

Även uppgifterna om individernas *studieaspiration* är hämtade från Individualstatistikprojektet. Den fråga som ligger till grund för denna variabel har formulerats något olika till respektive årskull. Till 48-orna ställdes nämligen frågan: "Räknar du med att så småningom ta studentexamen?" medan 53-orna hade att ta ställning till följande fråga: "Tänker du så småningom söka in på gymnasiet?"

Svarsalternativen var dock de samma för båda grupperna nämligen "ja", "nej", "vet inte". De som besvarat frågan med "ja" har förts till kategorin "med utbildningsplaner" och övriga till kategorin "utan utbildningsplaner". Det faktum att frågan har fått något olika lydelse till de två stickproven bedömer jag inte ha någon avgörande betydelse för undersökningsresultaten.

Ett problem, när man dikotomiserar fingerade variabler på det sätt som här skett med socialgrupp, begåvning och studieaspiration, är att avgränsningen av de olika kategorierna kan få en avgörande betydelse för undersökningsresultaten. I synnerhet gäller detta om de dikotomiserade variablerna uppvisar osystematiska samband med undersökningens beroende variabel. Så är emellertid inte fallet här. Som vi visat i en tidigare undersökning (Reuterberg & Svensson, 1983, s 9) är socialgrupperna A och B de enda grupper, vilka är överrepresenterade bland de högskolestuderande. Vad beträffar begåvningsvariabeln stiger övergångsfrekvensen till postgymnasiala studier successivt med ökande poäng på testet. På samma sätt är övergångsfrekvensen högst bland dem som besvarat frågan om gymnasiestudier med "ja" och lägst bland dem som markerat "nej"-alternativet. Dock gäller att dikotomiseringen sänker samtliga tre variablers samband med rekryteringen till postgymnasial utbildning.

Uppgifterna om övergång till *postgymnasial utbildning* och om vald *studieinriktning* har erhållits från Statistiska centralbyråns högskoleregister. Dessa uppgifter erhöles hösten 1980 och innefattade då data om inskrivning och eventuell examen fram t o m höstterminen 1979. Eftersom inskrivningsuppgifterna täcker olika lång tidsperiod för de två årskullarna måste övergången till postgymnasial utbildning avgränsas med hänsyn till individernas ålder. Härvid har jag valt att bevara den åldersavgränsning som vi tillämpat i våra tidigare undersökningar och som innebär att övergången skall ha gjorts senast vid 23 års ålder.

Även när det gäller studieinriktning har jag hållit fast vid den indelning som vi tillämpat i våra tidigare undersökningar. Detta innebär att jag kommer att skilja mellan tre olika studieinriktningar, nämligen:

- 1) de filosofiska fakulteterna (Fil.fak.)
- 2) universitetens övriga fakulteter och flertalet av de fristående högskolorna (Övr.fak.)
- 3) lärarhögskolornas klasslärarlinjer samt vissa kortare postgymnasiala utbildningar (Kortare utb.)

Den förstnämnda kategorin omfattar humanistisk, samhällsvetenskaplig och matematisk-naturvetenskaplig fakultet. Till den andra kategorin har förts de medicinska, odontologiska och juridiska fakulteterna samt de tekniska högskolorna och socialhögskolorna. Förutom dessa fem utbildningar ingår också olika specialhögskolor såsom veterinärhögskolan, skogshögskolan och lantbrukshögskolan. De förstnämnda fem utbildningarna dominerar dock kategorin vad gäller antalet studerande. Tillsammans svarar de nämligen för drygt 80% av samtliga som valt denna studieinriktning.

Kategorin "övriga fakulteter" skiljer sig från "filosofiska fakulteter" främst därigenom att merparten av utbildningarna har ett begränsat intag av studerande. Dessutom har utbildningarna oftast en mera väldefinierad yrkesinriktning än vad som är fallet för de utbildningar som tillhör de filosofiska fakulteterna.

Den tredje kategorin "kortare utbildningar" domineras av lärarhögskolornas klasslärarlinjer. Dessa utbildningar svarar nämligen för cirka 70% av samtliga studerande inom kategorin. Utöver klasslärarlinjerna ingår också vissa kortare eftergymnasiala utbildningar t ex ettåriga fackkurser och tvååriga kombinationsutbildningar.

Som framgått av kategoribeskrivningen avser begreppet "postgymnasial utbildning" här endast de utbildningar som tillhörde högskolan före reformen 1977. Anledningen till denna avgränsning är att de s k nytillkomna utbildningarna inte ingick i högskoleregistret innan 1977. Fortsättningsvis kommer jag dock att använda begreppen "postgymnasial utbildning" och "högskola" synonymt och med dem avse de traditionella högskoleutbildningarna.

Uppgifterna om *studiemedlens rekryteringseffekter* har hämtats från två olika enkätundersökningar. Våren 1980 genomförde nämligen LING-projektet en sådan undersökning bland dem födda 1948, med syfte att belysa långtidseffekter av utbildning (Christianson & Härnqvist, 1980). I detta enkätformulär togs emellertid med också några frågor av studiesocial art. De som påbörjat en utbildning inom universitet och högskolor tillfrågades nämligen om vilken betydelse studiemedlen haft för deras möjligheter att påbörja dessa studier, i vilken utsträckning de kunnat finansiera studierna med hjälp av detta stöd samt om vilka andra finansieringskällor de bedömde som viktiga.

Den fråga som berörde studiemedlens rekryteringseffekter löd:

Om inte statliga studiemedel hade funnits att tillgå när du började studera, hade du ändå börjat?

Ja, säkerligen ..... ( )

Ja, troligen ..... ( )

Nej, troligen inte ..... ( )

Nej, säkerligen inte ..... ( )

Samma fråga ingick också i den enkätundersökning som vi genomförde våren 1982 bland de 53-ör, vilka påbörjat postgymnasiala studier (Reuterberg & Svensson, 1983, s 10-11).

De som på denna fråga angivit något av de två "nej"-alternativen, har jag klassificerat som att de kunnat påbörja postgymnasial utbildning tack vare studiemedel.

Måttet på studiemedlens totala rekryteringseffekt erhålls således genom att relatera det antal individer, som markerat de två nej-alternativen, till totalgruppens storlek. På motsvarande sätt anges studiemedlens rekryteringseffekter bland gymnasisterna som kvoten mellan antalet "nej"-svar och det totala antalet individer som påbörjat gymnasiestudier.

Detta sätt att mäta rekryteringseffekterna är självfallet inte invändningsfritt. En nära till hands liggande kritik är att det använda måttet ger en alltför positiv bild av studiemedlens effekter därigenom att kategorin "troligen inte" innefattar också sådana studerande som skulle ha börjat även om

studiemedlen inte funnits. Mot denna kritik kan man dock invända att det förmodligen också finns vissa studerande, som markerat alternativet "ja, troligen", vilka inte skulle börjat postgymnasial utbildning utan tillgång till studiemedel.

Den kategorisering som jag tillämpat kan också motiveras med att den utgör ett mera känsligt mått på studiemedlens effekter jämfört med om effekterna hade mätts enbart på grundval av dem som besvarat alternativet "nej, säkerligen inte". Enligt min bedömning är det nämligen viktigt att använda ett så känsligt mått som möjligt. Detta hänger samman med att jag avser att undersöka huruvida studiemedlen förmått påverka de samband som finns mellan bakgrundsvariablerna och övergången till postgymnasial utbildning. Jag kommer nämligen då att analysera interaktionseffekter med flera variabler inblandade, vilket medför att frekvenserna i olika undergrupper snabbt reduceras. För att inte riskera att dessa analyser förlorar alltför mycket i känslighet bör kategoriseringen leda till en så jämn fördelning som möjligt. Detta uppnår jag bäst genom den gränsdragning som tillämpats.

Slutligen kan de mått på studiemedlens rekryteringseffekter, som här använts, också kritiseras ur den synvinkel att de baserats på den enskilde individens subjektiva bedömning en relativt lång tid efter det att studierna påbörjats. Vad gäller subjektiviteten är detta enligt min mening ett ofrånkomligt problem i undersökningar som avser att belysa hur en viss faktor - som i detta fall studiemedlen - påverkat individen i utbildningsvalet. Dock kan självfallet den information som individen lämnar vara mer eller mindre otillförlitlig. Särskilt stor är risken när informationen, såsom här är fallet, insamlas en relativt lång tid efter det att utbildningsvalet gjordes. För att kontrollera kvaliteten på den information, som givits om studiemedlens rekryteringseffekter, har svaren på denna fråga relaterats till vissa andra frågor i enkäten. Härvid har emellertid inget framkommit som antyder att uppgifterna om studiemedlens rekryteringseffekter är så otillförlitliga att undersökningsresultaten kan ha påverkats allvarligt.

KAPITEL 4

UNDERSÖKNINGSGRUPPERNAS STORLEK OCH SAMMANSÄTTNING

Undersökningen baseras på de två riksrepresentativa urval av individer, födda 1948 respektive 1953, vilka ingår i Individualstatistikens databank. Detta projekt startades 1961 med en insamling av uppgifter avseende dem, som är födda den 5, 15 eller 25 i någon månad 1948. Under våren 1966 påbörjades på samma sätt en insamling av uppgifter bland dem, som är födda den 5, 15 eller 25 i någon månad 1953. Båda grupperna har senare följts upp med nya datainsamlingar vid olika tillfällen. Bland annat har Statistiska centralbyrån årligen registrerat individernas fortsatta skolgång fram t o m läsåret 1968/69 för dem födda 1948 och fram t o m läsåret 1973/74 för den yngre årskullen.

Den senaste datainsamlingen, avseende 48-orna, ägde rum våren 1980 i samband med forskningsprojektet "Långtidseffekter av utbildning" (Christianson & Härnqvist, 1980). Som nämnts i föregående kapitel, tillfrågades i detta sammanhang de, som påbörjat högskolestudier, bl a om vilken betydelse studiemedlen haft för deras möjligheter att påbörja högre utbildning och i vilken utsträckning de kunnat finansiera studierna med detta stöd samt vilka andra finansieringskällor de utnyttjat. Motsvarande information insamlades våren 1982 från de 53-or, som påbörjat högskoleutbildning. Detta gjordes i en enkät helt inriktad på studiesociala frågor (Reuterberg & Svensson, 1983).

Man kan inte ange exakt hur många individer som skulle ha ingått i Individualstatistiken, om de två stickproven varit fullständiga. Detta kan dock uppskattas med hjälp av offentlig statistik (SCB, 1962 och 1966). Enligt dessa källor fanns nämligen den 1 januari 1961 123.688 individer, vilka var födda 1948 och den 1 januari 1966 108.716 individer födda 1953. Genom att multiplicera dessa antal med den andel, som samplingsdagarna utgör av respektive år, får man en skattad storlek på de fullständiga stickproven. För 48-orna resulterar detta skattningsförfarande i en stickprovstorlek uppgående till 12.166 individer ($123.688 \times 36/366$) och för den yngre årskullen blir motsvarande antal 10.723 ($108.716 \times 36/365$).

Av tabell 4.1 framgår att antalet individer med fullständiga data i Individualstatistiken är lägre än vad som uppskattats.

Tabell 4.1 *Antal individer med fullständiga data samt bortfall vid den första datainsamlingen inom Individualstatistiken.*

	Födda 1948		Födda 1953	
	N	%	N	%
Med fullständiga data	9.977	82.0	9.019	84.1
Bortfall	2.189	18.0	1.704	15.9
Skattad stickprovstorlek	12.166	100.0	10.723	100.0

Det totala bortfallet, som uppgår till 18% i den äldre årskullen och 16% i den yngre, kommer inte att närmare analyseras här. Statistiska centralbyrån har nämligen utförligt beskrivit såväl bortfallet som de befintliga uppgifternas kvalitet (SCB, 1976). Enligt denna beskrivning består bortfallet för det första av en mindre grupp individer, som inte inrapporterades av skolorna till Statistiska centralbyrån. De har därför inte kommit med i Individualstatistiken över huvud taget och följaktligen saknas också alla data om dem. Av bortfallabeskrivningen framgår att detta bortfall förorsakar en viss underrepresentation av över- respektive underåriga elever - dvs elever som ej befann sig i årskurs 6 vid tidpunkten för datainsamlingen - samt en viss underrepresentation av invandrabarn.

En andra del av bortfallet utgörs av individer, som saknar uppgifter om fortsatta utbildningsplaner och/eller testresultat. Anledningen härtil är att eleverna varit frånvarande vid de tillfällen då datainsamlingen genomfördes. Det finns således knappast någon anledning till misstanke om att detta bortfall allvarligt skadat de båda stickprovens representativitet för sina respektive årskullar.

Vissa brister i representativiteten förorsakar däremot den tredje bortfallsgruppen, vilken utgörs av dem, som saknar uppgift om faderns yrke och utbildning. Enligt Svensson (1971) består denna grupp till stor del av individer, som vid undersökningstillfället bodde tillsammans med enbart modern. Denna kategori är följaktligen underrepresenterad i de två stickproven.

Med de undantag, som här nämnts, torde de individer som har fullständiga uppgifter, utgöra representativa stickprov av samtliga födda 1948 respektive 1953.

Som jag redogjort för i det föregående kapitlet kommer vissa analyser att göras enbart bland dem, som påbörjat gymnasiestudier. Uppgifterna om fortsatt utbildning baseras på Statistiska centralbyråns årliga uppföljningar. Dessa uppgifter har inhämtats från skolorna och de avser således enbart dem, som befann sig i utbildning vid respektive tidpunkt.

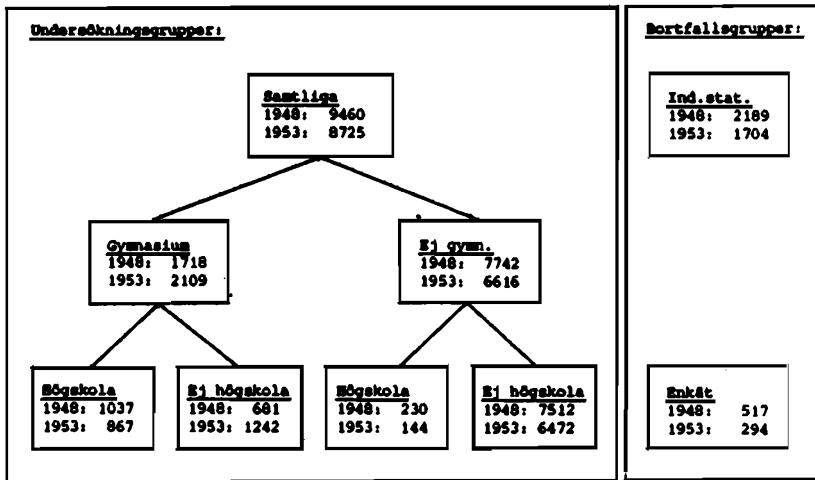
Även om dessa uppföljningsdata håller god kvalitet, särskilt när det gäller dem, som gått över till gymnasium, är de inte fullständiga. Enligt Statistiska centralbyråns uppskattningar medför de brister, som finns i detta avseende, att andelen gymnasister underskattas med 1 procentenhet för vardera årskullen (SCB, 1976, s 28). Antalet gymnasister med fullständiga data är enligt uppföljningsuppgifterna 2.032 i den äldre årskullen och 2.349 i den yngre, vilket motsvarar 20% av 48-orna och 26% av dem födda 1953.

Slutligen har det också skett ett visst bortfall vid de två enkätundersökningar, som genomfördes 1980 respektive 1982. I den första enkäten berörde enbart några få frågor studiefinansiering och dessa frågor riktades till de 48-or, som påbörjat högskoleutbildning. Den andra enkätundersökningen hade som målgrupp de 53-or, vilka påbörjat högskoleutbildning och den syftade till att enbart studera frågor av studiefinansiell art. Uppgifter om vilka av Individualstatistikens personer, som påbörjat högre utbildning, erhöles från Statistiska centralbyråns högskoleregister.

Jag går här inte in på någon redogörelse för insamlingsförfarandet, då den första enkätundersökningen tidigare beskrivits utförligt av Christianson & Härnqvist (1980) och den andra av Reuterberg & Svensson (1983). Dock skall sägas att bortfallet uppgår till 517 individer bland 48-orna och 294 bland dem födda 1953. Då de analyser, som här skall redovisas, genomgående avser rekryteringen till högskola, har dessa båda bortfallsgrupper måst uteslutas. Det antal individer med fullständiga data från Individualstatistiken, som jag redovisat i tabell 4.1, skall följaktligen reduceras med dessa båda bortfallsgrupper.

Antalet gymnasister minskar självfallet också, men inte i lika hög grad, eftersom somliga påbörjat högskoleutbildning - främst lärarutbildning som inte kräver studentexamen - utan att ha gått via gymnasiet. Den minskning av antalet gymnasister, som enkätbortfallen förorsakar, uppgår nämligen till 314 individer bland 48-orna och till 240 bland dem i den yngre årskullen.

Storleken på de grupper, som kvarstår för bearbetning efter det att samtliga bortfallsgrupper frånräknats, framgår av figur 4.1, nedan. Där anges också hur grupperna fördelar sig på de olika utbildningsnivåerna.

Figur 4.1 Antal individer i undersöknings- och bortfallsgrupper, samt individernas fördelning på olika utbildningsnivåer.

Kategorin "samtliga" i figur 4.1 avser således individer med fullständiga data från såväl Individualstatistiken som enkätundersökningarna. Hur dessa fördelar sig på socialgrupp och kön framgår av tabell 4.2, på nästa sida. I den därpå följande tabellen visas gymnasisternas fördelning på dessa båda variabler.

Tabell 4.2 *Samtliga individers fördelning på socialgrupp och kön.*

Social- grupp	Kön	Födda 1948		Födda 1953	
		N	%	N	%
A - B	Män	667	7	825	9
	Kvinnor	659	7	857	10
C - E	Män	4113	43	3568	41
	Kvinnor	4021	43	3475	40
Samtliga		9460	100	8725	100

Tabell 4.3 *Gymnasisternas fördelning på socialgrupp och kön.*

Social- grupp	Kön	Födda 1948		Födda 1953	
		N	%	N	%
A - B	Män	331	19	438	21
	Kvinnor	290	17	403	19
C - E	Män	574	33	659	31
	Kvinnor	523	30	609	29
Samtliga		1718	100	2109	100

En jämförelse mellan tabellerna ovan visar att socialgrupp A-B är klart starkare representerad bland gymnasisterna än bland samtliga. Det har således skett en markant social selektion vid övergången från obligatorisk skola till gymnasium. Vidare är männen något överrepresenterade på gymnasiet, men denna selektion är betydligt svagare än vad som gäller för socialgrupperna.

Enkätbortfallen leder till att övergångsfrekvensen till högskola bland såväl gymnasister som bland samtliga individer blir något underskattad. I det förstnämnda fallet underskattas den med 6 procentenheter för vardera årskullen och i det sistnämnda fallet med 4 bland 48-orna och med 3 bland dem födda 1953.

Har enkätbortfallet också väsentligt påverkat de högskolestuderandes fördelning på socialgrupp och kön ?

För att besvara den frågan redovisar jag i tabell 4.4, nedan, hur högskolestuderande med fullständiga uppgifter från både Individualstatistiken och enkätundersökningarna (undersökningsgruppen) avviker från samtliga högskolestuderande, dvs den grupp som innefattar också enkätbortfallet. Den förstnämnda gruppen kallas här "undersökningsgruppen" och den sistnämnda "samtliga högskolestuderande".

Tabell 4.4 *Samtliga högskolestuderandes respektive undersökningsgruppernas fördelning på socialgrupp och kön.*

Social- grupp	Kön	Födda 1948				Födda 1953			
		Samtliga högskole- studerande		Under- sökning- grupp		Samtliga högskole- studerande		Under- sökning- grupp	
		N	t	N	t	N	t	N	t
A - B	Män	421	24	298	24	353	27	269	27
	Kvinnor	316	18	229	18	300	23	248	25
C - E	Män	572	32	400	32	352	27	263	26
	Kvinnor	475	27	340	27	300	23	231	23
Samtliga		1784	100	1267	100	1305	100	1011	100

Som tabell 4.4 visar, har enkätbortfallet inte medfört att undersökningsgrupperna avviker i någon större utsträckning från samtliga högskolestuderande vad gäller fördelning på socialgrupp och kön.

Enkätbortfallet medför således att övergångsfrekvensen till högskola kommer att underskattas något i de analyser, som senare skall redovisas. Underskattning har emellertid visat sig vara av samma storleksordning oavsett de högskolestuderandes sociala bakgrund och könstillhörighet. Härigenom neutraliseras denna felkälla, när man granskar övergångsfrekvensens samband med dessa båda bakgrundsvariabler.

KAPITEL 5

ANALYSFÖRFARANDE

Undersökningen syftar till att studera, dels vilken betydelse olika bakgrundsvariabler har haft för övergången till postgymnasial utbildning, dels huruvida denna betydelse förändrats tack vare studiemedlens rekryteringseffekter. Som mått på bakgrundsvariablernas och studiemedlens påverkan kommer jag att arbeta med proportionsdifferenser. Detta innebär att jag beräknar den andel individer, som påbörjat högre utbildning i exempelvis vardera socialgruppen. Andelarna uttrycks i proportioner och differensen dem emellan utgör ett mått på de samband som föreligger mellan bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen. Som sambandsmått har proportionsdifferenserna den stora fördelen att de utgör ett mycket konkret mått. Genom att multiplicera proportionsdifferensen med 100 uttrycks gruppkillnaderna i procentenheter.

Samtidigt som proportionsdifferenserna utgör ett sambandsmått anger de också hur stor total effekt en viss bakgrundsvariabel har på övergångsfrekvensen. Denna totaleffekt kan emellertid i vissa fall vara missvisande för den betydelse, som bakgrundsvariabeln i sig har. Om man arbetar med flera bakgrundsvariabler, vilka är korrelerade inbördes, har dessa nämligen vissa *gemensamma* effekter vars styrka ökar ju högre deras inbördes korrelation är. Som sambandsmått tar proportionsdifferenserna ingen hänsyn till detta utan den *gemensamma* effekten tillskrivs båda bakgrundsvariablerna. Härigenom kommer endera av bakgrundsvariablerna att överskattas vad gäller dess faktiska betydelse.

När man utgår från en kausalmodell, som jag gjort här (jfr fig. 3.1, s 36) bör den *gemensamma* effekten tillskrivas enbart den variabel som ligger tidigast i kausalmodellen. För att detta skall vara möjligt måste emellertid den totala effekten kunna uppdelas på den effekt variabeln i sig har - dess *unika* effekt - och den effekt variabeln har gemensamt med övriga bakgrundsvariabler. Som visats av Hellevik (1980) låter sig proportionsdifferenserna relativt enkelt uppdelas på dessa olika effekter. Jag kommer därför att göra en sådan uppdelning och som mått på den betydelse var och en av bakgrunds-

variablerna har för övergångsfrekvensen tar jag summan av variabelns unika effekt och de gemensamma effekter, som den har med de bakgrundsvariabler, vilka ligger senare i kausalmodellen. Detta mått kallas i fortsättningen variabelns *egeneffekt*.

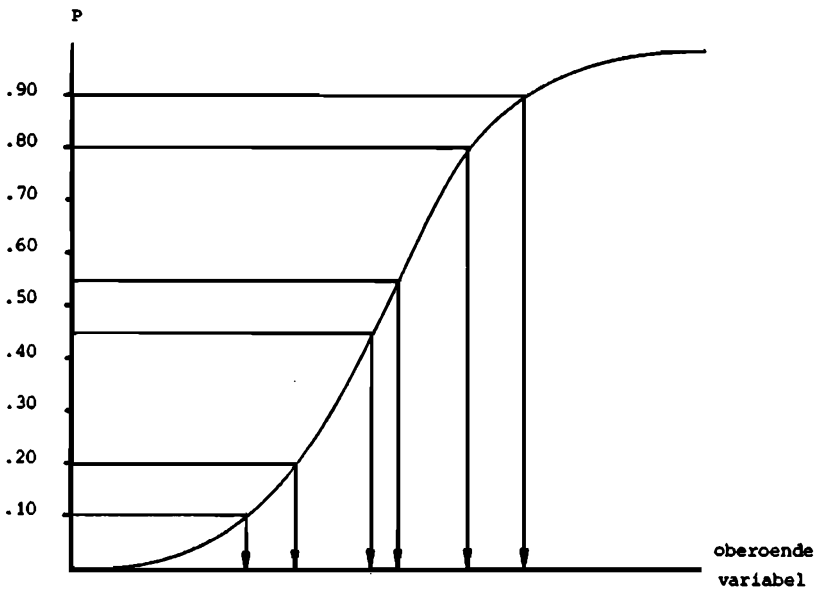
På motsvarande sätt som man beräknar den unika effekten på övergångsfrekvensen kan man också fastställa hur stor unik effekt bakgrundsvariablerna utövar på varandra. Med ledning av dessa unika effekter kan man sedan analysera hur stor den påverkan är, som en viss bakgrundsvariabel utövar indirekt på övergångsfrekvensen via de övriga bakgrundsvariabler, vilka ligger senare i kausalmodellen. På detta sätt får man information inte bara om variabelns betydelse i stort utan också om det sätt på vilket denna påverkan utövas. För socialgrupp och kön, som ligger först i kausalmodellen, motsvaras deras egeneffekt av sambandet med övergångsfrekvensen. Så är däremot inte fallet för de övriga bakgrundsvariablerna eftersom deras samband också innefattar effekter från tidigare liggande variabler - effekter som de följaktligen enbart förmedlar.

Uppdelningen av proportionsdifferenserna på olika effekttyper sammanfattas i nedanstående tablå.

<u>Socialgrupp/kön:</u>			
Unik effekt	:	SOC/KÖN	—————> UTB
Indirekt effekt	:	SOC/KÖN	————-> BEG —————> UTB
Indirekt effekt	:	SOC/KÖN	————-> ASP —————> UTB
Indirekt effekt	:	SOC/KÖN	————-> BEG —————> ASP —————> UTB
Egeneffekt = Samband:			Summa
<u>Begåvning:</u>			
Unik effekt	:	BEG	—————> UTB
Indirekt effekt	:	BEG	————-> ASP —————> UTB
Egeneffekt	:		Summa
<u>Studieaspiration:</u>			
Unik effekt = Egeneffekt:		ASP	————-> UTB

För att inte onödigtvis tynga framställningen avstår jag från att här ge en beskrivning av det tekniska tillvägagångssättet. Till en sådan beskrivning återkommer jag i samband med resultatredovisningen, där den kan göras i anslutning till ett konkret exempel.

Så länge man enbart studerar samband, utgör proportionsdifferenserna således ett mycket användbart mått. Är man däremot intresserad av att studera interaktionseffekter, dvs om sambandet mellan två variabler inom en grupp skiljer sig från det inom en annan grupp, kan proportionsdifferenserna vålla stora problem. Detta hänger samman med att proportionerna och därmed också proportionsdifferenserna inte utgörs av en likastegsskala. Skalstegen varierar nämligen så, att de är störst i skalans ytterkanter, dvs nära proportionerna 0,00 och 1,00, men avtar i storlek ju närmare man kommer proportionen 0,50. På grund härav kommer relationen mellan en oberoende och en beroende variabel, vilken mäts med hjälp av proportioner, inte att beskrivas av en rät linje utan av en S-formad kurva som framgår av figur 5.1, nedan.

Figur 5.1 Sambandet mellan en oberoende och en beroende variabel, vilken uttrycks i proportioner.

Det kurvlinjära sambandet gör att det inte råder någon entydig relation mellan den funna proportionsdifferensen och den effekt, som den oberoende variabeln utövar, så som är fallet vid linjära samband. Som framgår av figur 5.1 krävs det en betydligt större förändring i den oberoende variabeln för att åstadkomma en ökning i proportionsskalan från 0.10 till 0.20 respektive 0.80 till 0.90 jämfört med att höja proportionen 0.45 till 0.55. En given proportionsdifferens är med andra ord uttryck för olika starka effekter av den oberoende variabeln till följd av var på proportionsskalan denna differens förekommer.

Vanligen är det inte proportionsdifferenserna i sig som är av störst intresse. I stället vill man på grundval av dessa differenser uttala sig om den effekt en variabel utövar på en annan. Detta kan uttryckas så, att syftet med proportionsdifferenserna vanligen inte är att diagnostisera i sig, utan i stället handlar det om att göra vad man kan kalla en omvänd prediktion. Utifrån skillnader i den beroende variabeln uttalar man sig om den oberoende variabelns effekter. Här vållar kurvlinjäriteten stora problem.

För att undvika detta problem kan man transformera proportionerna till någon logaritmisk skala, varigenom det kurvlinjära sambandet rätas ut. Så har t ex Anderson (1975) transformerat proportionerna till logitvärden för att studera den sociala selektionen till högre utbildning i Sverige. Som mått på socialgruppskillnaderna tar han logitdifferenser.

Noonan & Elgqvist-Saltzman (1982) diskuterar också problemet med kurvlinjäritet och tar också upp andra transformationsskalor såsom probits och trigonometrisk transformation via tangenten. De är emellertid kritiska till denna typ av transformation bl a av följande skäl:

- Valet av transformationsskala är godtycklig och olika skalor kan ge något olika utfall framför allt i skalornas ytterkanter.
- De differenser som uttrycks i den transformerade skalan är svårtolkade.

Den kritik, som Noonan & Elgqvist-Saltzman framför, är i och för sig riktig. Dock torde de transformerade skalornas ofullkomligheter inte få så allvarliga konsekvenser om de utnyttjas på ett annorlunda sätt än vad såväl Anderson som Noonan & Elgqvist-Saltzman gör. De baserar nämligen sina slutsatser direkt på differenser eller kvoter mellan de transformerade värdena.

Härigenom blir deras slutresultat ytterst känsliga både för ofullkomligheter inom skalorna och för diskrepanser mellan dem. Dessutom blir slutresultaten därigenom mycket svårförståeliga.

För att undvika båda dessa problem kan man göra parvisa jämförelser mellan grupperna och därvid utgå från den ena gruppens tillskott, uttryckt i t ex probit- eller logitvärden. Med utgångspunkt i denna differens kan man sedan predicera vilket probit- eller logitvärde den andra gruppen skulle ha vid en lika stark påverkan av bakgrundsvariabeln. Det predicerade värdet, uttryckt som en proportion, jämförs sedan med gruppens verkliga övergångsfrekvens efter tillskottet. Eftersom de transformerade skalorna skiljer sig främst i skalans ytterkanter kommer dessa diskrepanser att få ett förhållandevis litet utslag, när värdena förts tillbaka till proportioner. Därtill kommer att jämförelsen inte gäller enskilda värden utan två differensmått vars medelfel är högre än de enskilda värdenas. På grund av detta bör skillnaderna i tillskott vara relativt stora innan man med någorlunda säkerhet kan hävda att det föreligger en reell skillnad i tillskott.

Enligt min mening är en skaltransformation oftast nödvändig, när den beroende variabeln mäts med proportioner. De mått som baseras direkt på proportionerna kan nämligen ge upphov till helt olika slutsatser beroende på om resultaten uttrycks som proportionsdifferenser eller som proportionskvoter. Noonan & Elgqvist-Saltzman föreslår ytterligare ett sådant mått nämligen "the residual gain ratio". Detta mått innebär att man beräknar kvoten mellan det tillskott i övergångsfrekvens, som faktiskt skett, och den ökning som är möjlig, dvs upp till proportionen 1.00. På samma sätt som att proportionsdifferensen och proportionskvoten ger svar på två olika frågeställningar, kan man säga att "the residual gain ratio" ger svar på en tredje frågeställning. Den kritik rörande godtycklighet, som Noonan & Elgqvist-Saltzman för fram när det gäller val av transformationsskala, äger således giltighet också för de mått som baseras på proportionerna direkt. I det sistnämnda fallet gäller godtyckligheten valet av beräkningsmetod eller om man så vill valet av frågeställning.

Inget av de mått, som baseras på proportionerna direkt, ger en adekvat korrektion av skalstegens varierande storlek över hela proportionsskalan. När det gäller proportionsdifferenserna sker över huvud taget ingen sådan korrektion, varför de endast kan utnyttjas med någorlunda tillförlitlighet för att mäta

effekter inne i proportionsskalans centrum (i närheten av 0.50). Proportionskvoterna ger en korrektion i rätt riktning för låga proportioner men inte för dem i skalans övre del. När det slutligen gäller "the residual gain ratio" är förhållandet det motsatta. Denna beräkningsmetod ger nämligen en adekvat korrektion i skalans övre del men däremot inte i den nedre.

I denna undersökning kommer jag att jämföra förändringar i proportioner över större delen av proportionsskalan. Detta gör att inget av de tre nämnda proportionsmått är användbara. I stället kommer jag att arbeta med en metod som kallas loglinjära modeller. Denna metodik innebär att frekvenserna transformeras till naturliga logaritmer, vilket medför att sambandet mellan den oberoende och den beroende variabeln blir linjärt. Utfallet av analyserna utgör härigenom ett mått på den effekt, som den oberoende variabeln har, snarare än ett mått på proportionsskillnaderna i den beroende variabeln.

Loglinjära modeller har också den fördelen att de leder fram till en signifikansprövning av såväl samband som interaktioner. Eftersom sambanden är linjära kan man säga att de loglinjära modellerna ger en statistisk prövning av såväl effekterna i sig som av skillnader mellan dessa effekter.

Jag skall här ge en principiell beskrivning av metodiken. Dock går jag inte in på någon matematisk redogörelse. En introducerande sådan ges av Everitt (1977) och en mer avancerad av Bishop, Fienberg och Holland (1975).

Den statistiska prövningen sker enligt principen om modellenpassning. Modellenpassningen går ut på att man prövar sig fram till den minst komplicerade modell med vars hjälp en uppsättning empiriska data kan beskrivas utan att man går miste om väsentlig information.

Enklast kan denna princip beskrivas med ett exempel: antag att den totala undersökningsgruppen samtidigt indelats efter de tre dikotoma variablerna A, B och C, där A och B är oberoende variabler och C den beroende.

A	Variabel		Frekvens	Proportion i C_1
	B	C		
A_1	B_1	C_1	302	.37
		C_2	505	
	B_2	C_1	337	.11
		C_2	2645	
A_2	B_1	C_1	36	.15
		C_2	210	
	B_2	C_1	65	.02
		C_2	4034	

Om jag här utgår från det totala antalet individer (GM), varje variabels fördelning på de två kategorierna (A, B, C), de inbördes sambanden mellan variablerna ($A*B$, $A*C$, $B*C$) och interaktionen med alla tre variablerna involverade ($A*B*C$) kan tabellens frekvenser (F) återställas perfekt med hjälp av nedanstående uttryck:

$$F = GM + A + B + C + A*B + A*C + B*C + A*B*C$$

Samtliga faktorer i uttrycket anges i form av naturliga logaritmer, vilket jag utelämnat. För att inte komplicera framställningen onödigtvis utelämnar jag också alla index.

Eftersom uttrycket ovan innefattar samtliga faktorer kallar man detta den fullständiga eller den mättade modellen och modellenpassningen går nu ut på att man undersöker om denna modell kan reduceras utan att frekvenserna förändras på något avgörande sätt. Denna anpassning inleds med att man utesluter den mest komplicerade interaktionen (här: $A*B*C$). Därefter prövas om de frekvenser, som nu prediceras, avviker signifikant från de empiriska eller de observerade värdena. Om så inte är fallet visar detta att interaktionen är svag och icke-signifikant. Den kan då uteslutas ur modellen. I detta fall går man sedan vidare och prövar de tre sambanden $A*B$, $A*C$ och $B*C$ i tur och ordning.

Skulle interaktionen $A*B*C$ däremot visa sig vara signifikant innebär en uteslutning av den att de frekvenser, som prediceras utifrån övriga faktorer kommer att avvika väsentligt från de observerade. Följaktligen kan då inte $A*B*C$ utelämnas. Eftersom jag arbetat med s k hierarkiska modeller kan inte ett samband eller en interaktion av lägre ordning, vars variabler ingår i interaktionen av högre ordning, uteslutas. Analysen kan därför avbrytas efter det att interaktionen $A*B*C$ prövats och man får då konstatera att modellen inte kan reduceras utan förlust av väsentlig information. Signifikansprövningen utmynnar i ett G^2 -värde, vars fördelning överensstämmer med Chi^2 -fördelningarna. Eftersom var och en av variablerna i exemplet ovan är dikotomiserad har här varje faktor en frihetsgrad. Det kritiska värdet kommer därför genomgående att vara 3,84 för en signifikansnivå på 5%.

Den statistiska prövningen av interaktionen $A*B*C$ i exemplet ovan resulterade i $G^2=11,15$, vilket är klart signifikant. Interaktionen kan följaktligen inte uteslutas och därav följer också att inget av sambanden kan uteslutas. Den signifikanta interaktionen anger att effekten av variabel B på C varierar mellan A_1 och A_2 . Mera konkret innebär detta att proportionsdifferensen $0,37-0,11=0,26$ är uttryck för en effekt, vars styrka skiljer sig från den som resulterar i proportionsdifferensen $0,15-0,02=0,13$.

Antag nu att variabel A avser linjeval på gymnasieskolan, där A_1 står för 3- eller 4-åriga linjer och A_2 för 2-åriga linjer. B avser socialgrupp och C övergång till högre utbildning. C_1 anger här det antal individer, som påbörjat högre utbildning, medan C_2 anger det antal som inte gått över.

Av proportionsdifferenserna att döma har den sociala bakgrunden (B) haft störst betydelse för övergångsfrekvensen bland dem på 3- eller 4-åriga linjer (A_1). Denna slutsats, baserad på proportionsdifferenserna, är dock mycket riskabel. Samtidigt som differensen är störst på de 3- eller 4-åriga linjerna är också övergångsfrekvensen högst från dessa linjer och ligger här betydligt närmare 50% än den övergångsfrekvens som gäller för 2-åriga linjer. För att komma till en säkrare slutsats om vad interaktionen $A*B*C$ innebär - dvs om hur de sociala bakgrundsfaktorernas effekter varierar med typ av gymnasielinje - kan man granska de parameterskattningar som den loglinjära metodiken ger. Dessa parameterskattningar markerar nämligen vilka celler i ursprungstabellen som ger upphov till det signifikanta sambandet eller interaktionen.

I parameterskattningarna anges logaritmdifferensen mellan observerade frekvenser och de frekvenser man skulle förvänta sig om det inte förelåg något samband eller någon interaktion. Dessutom anges medelfelet (SE) för denna differens samt motsvarande t-värde.

I nedanstående tabell redovisar jag dessa parameterskattningar för de tre sambanden samt för interaktionen $A*B*C$. Med ledning av de index som anges inom parentes för varje variabel finner man ut vilken av cellerna som logaritmdifferensen avser. Vidare anger dess tecken huruvida den observerade frekvensen över- eller understiger den förväntade. Eftersom såväl sambanden som interaktionen i detta fall har 1 frihetsgrad, markeras avvikelser endast för en cell.

Tabell 5.1 Parameterskattningar för ett fiktivt exempel.

Variabler	Logaritmdifferenser	SE	t
A(2) * B(2)	0.481	0.222	2.17*
A(2) * C(2)	1.249	0.195	6.41*
B(2) * C(2)	1.546	0.093	16.62*
A(2) * B(2) * C(2)	0.818	0.238	3.44*

Anm. Kritiskt värde för t vid 5% signifikansnivå: 1.96.

Sambanden ($A*B$, $A*C$, $B*C$) avser de frekvenser som erhålls genom en summering över de två kategorierna i den tredje variabeln:

	Socialgrupp B	
	1	2
linje (A)	1 807 2982	2 246 4099

	Övergång C	
	1	2
linje (A)	1 639 3150	2 101 4244

	Övergång C	
	1	2
socialgrupp (B)	1 338 715	2 402 6679

Som framgår av t-värdena i tabell 5.1 är samtliga tre samband signifikanta och bakgrunden härtill är att antalet individer tillhörande kategori 2 i båda variablerna genomgående är högre än förväntat vid ett 0-samband. Går vi tillbaka till variablernas innebörd betyder detta att

- socialgrupp 2 (B2) utgör en klart större andel av de studerande på 2-åriga linjer (A2) jämfört med på de 3- eller 4-åriga linjerna (A1)
- övergångsfrekvensen (C) är högst bland dem på 3- eller 4-åriga linjer
- övergångsfrekvensen sammantaget för alla linjer är högst inom socialgrupp 1.

När det gäller den signifikanta interaktionen A*B*C visar indexen att det är alltför många individer i den kategori som har indexet 2 i alla tre variablerna. Detta innebär att det är alltför många individer från 2-åriga linjer (A2) tillhörande socialgrupp 2 (B2) vilka inte gått över till högre utbildning (C2). Som framgår av tablan på sidan 59 är övergångsfrekvensen i socialgrupp 2 från 2-åriga linjer endast 2%. Denna andel är följaktligen för låg jämfört med det fall då det inte föreligger någon interaktion med alla tre variablerna involverade, vilket i sin tur betyder att de sociala skillnaderna i övergångsfrekvens är störst bland dem som kommer från de 2-åriga linjerna. Differensen $0,15-0,02=0,13$ är med andra ord uttryck för en starkare social effekt än den differens som uppgår till $0,37-0,11=0,26$ bland dem på 3- eller 4-åriga linjer.

Parameterskattningarna är således till hjälp när det gäller att tolka samband och interaktioner. Dock utgör de tämligen abstrakta mått och de ger knappast någon omedelbar bild av sambandens och interaktionernas faktiska innebörd. För att underlätta tolkningen kommer jag att tillämpa en annan redovisningsteknik än den som parameterskattningarna utgör. Härvid utnyttjar jag den möjlighet, som den loglinjära metodiken erbjuder, att beräkna förväntade frekvenser under olika antaganden om frånvaro av samband eller interaktioner.

För att belysa denna teknik har jag tagit fram de förväntade frekvenserna i exemplet ovan under antagandet, att sambanden är oförändrade men att det inte finns någon interaktion av andra ordningen (med alla tre variablerna involverade). Dessa förväntade frekvenser återges tillsammans med de observerade frekvenserna i tablan på nästa sida.

A	Variabel		Observerade frekvenser	Förväntade frekvenser
	B	C		
A ₁	B ₁	C ₁	302	315,2
		C ₂	505	491,8
A ₂	B ₂	C ₁	337	323,8
		C ₂	2645	2658,2
A ₂	B ₁	C ₁	36	22,8
		C ₂	210	223,2
A ₂	B ₂	C ₁	65	78,2
		C ₂	4034	4020,8

De verkliga proportionerna för övergångsfrekvensen har jag tidigare redovisat i tablån på sidan 59. På grundval av de förväntade frekvenserna i tablån ovan kan jag nu också beräkna hur höga proportionerna skulle ha varit om det inte funnes någon interaktionseffekt av andra ordningen (A*B*C). Båda dessa uppsättningar av proportioner redovisar jag i tabell 5.2, nedan.

Tabell 5.2 *Verkliga proportioner och förväntade proportioner under antagande om att det inte föreligger någon interaktion av andra ordningen.*

Kategori		Verkliga proportioner	Förväntade proportioner	Differens verkl.-förv.	Interaktions- effekt
3- eller 4-åriga linjer	Soc.grp 1	.37	.39	-.02	> -.02
	Soc.grp 2	.11	.11	.00	
2-åriga linjer	Soc.grp 1	.15	.09	+.06	> +.06
	Soc.grp 2	.02	.02	.00	

Som framgår av tabell 5.2 är övergångsprocenten 2 enheter för låg för socialgrupp 1 på 3- eller 4-åriga linjer samtidigt som den är 6 enheter för hög inom samma socialgrupp på de 2-åriga linjerna. Allt jämfört med den situation då det inte föreligger någon interaktion mellan alla tre variablerna.

Om man nu granskar de förväntade proportionerna i tabell 5.2 finner man att frånvaron av interaktion inte innebär lika stora proportionsdifferenser. Dessa uppgår nämligen till 0,28 på de 3- eller 4-åriga linjerna och till 0,07 på de 2-åriga. Förklaringen härtill är, som tidigare nämnts, att den loglinjära metodiken transformerar proportionerna till en likastegsskala och därigenom inte prövar differensernas storlek i sig utan i stället den effekt som differenserna är uttryck för. De två differenserna 0,28 och 0,07 är således här uttryck för lika starka effekter av social bakgrund på övergångsfrekvensen. Då den verkliga differensen nu är lägre på de 3- eller 4-åriga linjerna än den förväntade och högre än den förväntade på de 2-åriga linjerna, måste de sociala bakgrundsfaktorerna haft sin starkaste påverkan på övergångsfrekvensen inom den sistnämnda typen av linjer. Slutsatsen blir följaktligen densamma här som när den baseras på parameterskattningarna.

Nu har jag angivit interaktionseffekten i tabellens sista kolumn i form av numeriska värden. Dessa värden utgör dock inte några absoluta mått på hur stark effekten av socialgrupp är inom var och en av linjekategorierna. I stället anger de i vilken utsträckning effekten av socialgrupp inom den ena kategorien avviker från den, som gäller för hela gymnasiegruppen, dvs för båda linjetyperna sammantagna. De utgör med andra ord relativa mått och därför måste ett positivt värde för en kategori kompenseras med ett negativt värde för en annan.

Över huvud taget är de numeriska värdena på effektmåttén här av underordnat intresse. De kan visserligen sägas utgöra ett mått på hur stark interaktionen är men det är ju just detta som är föremål för signifikansprövningen. Visar denna prövning på att det finns en signifikant interaktion är det här tillräckligt att granska effektmåttens förtecken för att förstå innebörden av denna.

De loglinjära modellerna utgör således ett lämpligt instrument för att studera effekter på en variabel, vilken uttrycks i proportioner. Genom linjäriteten får man ett direkt mått på effekternas styrka och därmed undviker man den osäkerhet som är förknippad med en transformation av proportionerna till någon annan skala. Man får en statistisk prövning av effekternas styrka liksom av de eventuella interaktioner, som innebär att effekterna varie-

rar mellan olika undergrupper. Slutligen underlättas också tolkningen av data genom parameterskattningarna och genom möjligheterna att beräkna förväntade frekvenser under olika antaganden.

Nackdelen med de loglinjära modellerna är i första hand att de har en relativt låg känslighet. Effekterna och framför allt skillnader mellan dem måste vara relativt stora för att metoden skall ge utslag i signifikanta samband och interaktioner. Speciellt märkbar blir den låga känsligheten vid studiet av interaktioner av högre ordning, dvs med tre eller flera variabler involverade. För att kompensera för denna låga känslighet krävs relativt stora undergrupper särskilt i de fall då analyserna innefattar många variabler och/eller många kategorier i varje variabel.

Mot bakgrund av den relativt låga känsligheten kommer jag inte att strikt följa utfallet av signifikansprövningarna och enbart ta fasta på de fall där skillnader och interaktioner är signifikanta. Om G^2 -värdet visar att det finns tendenser till samband eller interaktioner kommer jag att ta upp också dessa fall till diskussion.

Detta tillvägagångssätt innebär ett visst avsteg från det klassiska förfarandet vid signifikansprövning - ett avsteg som f ö förordas av Wonnacott och Wonnacott (1977). För att ändå inte riskera alltför godtyckliga tolkningar av resultaten kommer jag att tala om *skillnader* när den statistiska prövningen visar att urvalsfelet har en sannolikhet på högst 5% och om *tendenser* när denna sannolikhet är högst 10%.

KAPITEL 6

BAKGRUNDSFAKTORERNAS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN FRÅN GYMNASIUM TILL HÖGSKOLA

Avsikten med detta kapitel är att ge en bakgrundsbeskrivning mot vilken studiemedlens rekryteringseffekter bland gymnasisterna kan bedömas. Jag kommer därför att här granska hur de olika bakgrundsvariablerna var för sig och tillsammans påverkat övergången från gymnasium till högskola utan att den effekt som studiemedlen haft urskiljs. Härigenom återspeglar resultatet i detta kapitel de skillnader, som finns mellan olika undergrupper, trots tillgång till det statliga studiestödet. Till frågan om vilken betydelse detta stöd haft för rekryteringen från gymnasiet till högre utbildning återkommer jag i nästa kapitel.

Redogörelsen för hur bakgrundsfaktorerna påverkat övergångsfrekvensen inleds med en sambandsanalys. Denna innefattar, dels de samband som föreligger mellan var och en av bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen, dels de inbördes sambanden mellan bakgrundsvariablerna. På grundval av dessa samband kan jag sedan granska på vilket sätt var och en av bakgrundsvariablerna påverkat rekryteringen till högre utbildning inom respektive årskull.

Sambandsanalyserna anger dock inte huruvida denna påverkan är av olika styrka för skilda undergrupper inom årskullen. För att få denna information kompletteras sambandsanalyserna med en granskning av interaktionseffekter. Om det finns klara sådana effekter, är detta tecken på att sambanden varierar mellan de olika undergrupperna. Är interaktionseffekterna däremot obefintliga eller mycket små kan de samband, som gäller för totalgruppen, anses giltiga också inom respektive undergrupp.

Sambandsanalyserna och interaktionsanalyserna redovisas i separata avsnitt.

Sambandsanalyser

Som jag redogjort för i kapitel 5 utgörs sambanden genomgående av proportionsdifferenser. Detta innebär att jag beräknat andelen högskolestuderande inom var och en av de två kategorier, som erhålls då gymnasisterna indelats med hänsyn till respektive bakgrundsvariabel. Andelarna uttrycks som proportioner och differensen dem emellan utgör sambandsmättet. Positiva samband anger att övergångsfrekvensen är högst bland

- dem som tillhör socialgrupp A-B
- män
- dem med hög begåvning
- dem som haft tidiga planer på fortsatt utbildning.

I tabell II:1, bilaga II, redovisar jag hur hög övergångsfrekvensen är, dels totalt för respektive årskull, dels för de undergrupper som uppstår vid en indelning av gymnasisterna med hänsyn till var och en av de fyra bakgrundsvariablerna. Som dessa värden visar har den totala övergångsfrekvensen sjunkit från 60% bland 48-orna till 41% bland dem födda 1953. Att det skett en minskad rekrytering till högskolan under 1970-talet, har jag tidigare nämnt i kapitel 1. Dock ger de värden som här redovisas en betydligt mer dramatisk bild av nedgången än de som angavs tidigare. Den huvudsakliga anledningen härtill är, att de siffror, som nu redovisas, enbart avser gymnasisterna, medan övergångsfrekvenserna i kapitel 1 gällde för samtliga individer i respektive årskull.

Den starkt minskade rekryteringen får knappast någon avgörande inverkan på resultaten då jag jämför de olika bakgrundsfaktorernas samband med övergångsfrekvensen inom en årskull. Däremot kan variationen i total övergångsfrekvens vålla problem, då sambanden jämförs mellan årskullarna. Som jag diskuterat i kapitel 5, kan ju skillnader i den totala övergångsfrekvensen leda till att sambanden inom respektive årskull uttrycks i skalor med varierende skalsteg.

I just detta fall kommer dock olikheterna i skalsteg att vara små eftersom övergångsfrekvensen i de två årskullarna har en nästan exakt lika stor avvikelse från proportionen 0.50. För att resultatredovisningen skall bli konsekvent kommer jag ändå att göra en justering på det sätt som beskrivits

i kapitel 5. Det vill säga, jag beräknar hur höga sambanden mellan respektive bakgrundsvariabel och övergångsfrekvensen skulle ha varit under antagandet om att respektive bakgrundsvariabel utövade en lika stark påverkan på övergångsfrekvensen i båda årskullarna. Dessa samband kan sägas utgöra en nollpunkt till vilken de verkliga differenserna relateras. De verkliga differensernas avvikelse från sina respektive nollpunkter utgör sedan måttet på den effektförändring, som variabeln genomgått under den mellanliggande tidsperioden.

Tabell 6.1 *Bakgrundsvariablernas samband med övergång från gymnasium till högskola. Proportionsdifferenser.*

Bakgrundsvariabel	Födda		Differens	Effektförändring
	1948	1953	1953-1948	1953-1948
Socialgrupp	.15*	.21*	+0.06	+0.05*
Kön	.06*	.04*	-0.02	-0.01
Begåvning	.14*	.13*	-0.01	-0.01
Studieaspiration	.16*	.21*	+0.05	+0.06*

Anm. Heltalsnollorna har här liksom i fortsättningen utelämnats.

Värdet .15 betyder således 0.15.

* anger att sambandet respektive effektförändringen är signifikant på 5%-nivån.

Som framgår av tabell 6.1 uppvisar samtliga bakgrundsvariabler signifikanta samband med övergången från gymnasium till postgymnasiala studier. Dock är det samband, som kön uppvisar med övergångsfrekvensen, klart lägre än övriga. Bland 48-orna uppgår det till 0.06 och bland 53-orna till 0.04. Detta innebär att männens övergångsfrekvens är 6 respektive 4 procentenheter högre än kvinnornas.

I den äldre årskullen har de övriga tre bakgrundsvariablerna ett inbördes lika starkt samband med övergångsfrekvensen. Dock ökar övergångsfrekvensens samband med såväl social bakgrund som studieaspiration över den tid, som skiljer mellan årskullarna, medan det med begåvning respektive kön förblir relativt konstant. Detta medför att de två förstnämnda variablerna kommer att uppvisa de högsta sambanden med övergången från gymnasium till högskola bland 53-orna.

Enligt effektförändringarna i tabellens sista kolumn har såväl socialgrupp som studieaspiration också fått en ökad betydelse för övergångsfrekvensen. Går man till tabell II:1, bilaga II, finner man att övergångsfrekvensen visserligen sjunkit oavsett gymnasisternas socialgruppstillhörighet och studieaspirationer. Nedgången är dock allra störst bland dem som tillhör låg socialgrupp och bland dem som inte haft tidiga planer på fortsatt utbildning, vilket således är bakgrunden till de båda variablernas ökade samband med övergångsfrekvensen.

Sambanden i tabell 6.1 ger ett mått på den totala effekt som var och en av bakgrundsvariablerna haft på övergången till högre utbildning. I denna totaleffekt ingår emellertid dels den påverkan som var och en av variablerna utövar på övergångsfrekvensen oberoende av de övriga (unik effekt), dels olika typer av gemensamma effekter. Som jag diskuterat i kapitel 5, innefattar de gemensamma effekterna både sådana effekter, som variabeln i fråga är upphov till, och sådana som den enbart förmedlar från de bakgrundsvariabler, vilka ligger tidigare i kausalmodellen. För att få ett mera rättvisande mått på den betydelse, som var och en av bakgrundsvariablerna har, bör dessa olika typer av effekter särskiljas och därför måste bakgrundsvariablernas inbördes samband vara kända. Dessa redovisas i tabellerna 6.2 och 6.3.

Tabell 6.2 *Bakgrundsvariablernas inbördes samband bland de gymnasister som är födda 1948. Proportionsdifferenser.*

	SOC	KÖN	BEG	ASP
Socialgrupp (SOC)	•			
Kön	.01	•		
Begåvning (BEG)	.12*	.06*	•	
Studieaspiration (ASP)	.32*	.00	.20*	•

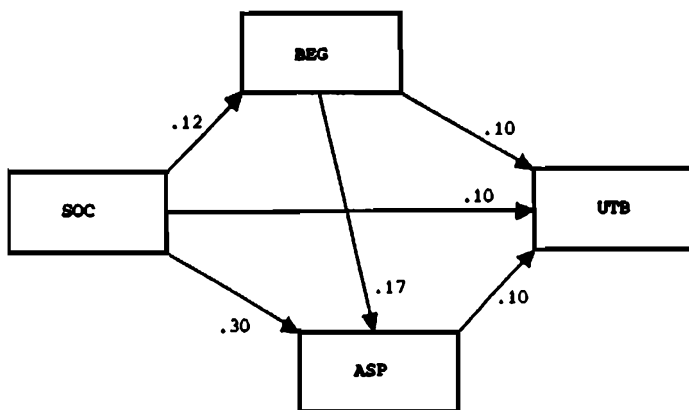
Tabell 6.3 *Bakgrundsvariablernas inbördes samband bland de gymnasister som är födda 1953. Proportionsdifferenser.*

	SOC	KÖN	BEG	ASP
Socialgrupp (SOC)	•			
Kön	.00	•		
Begåvning (BEG)	.03	.04	•	
Studieaspiration (ASP)	.24*	-.02	.09*	•

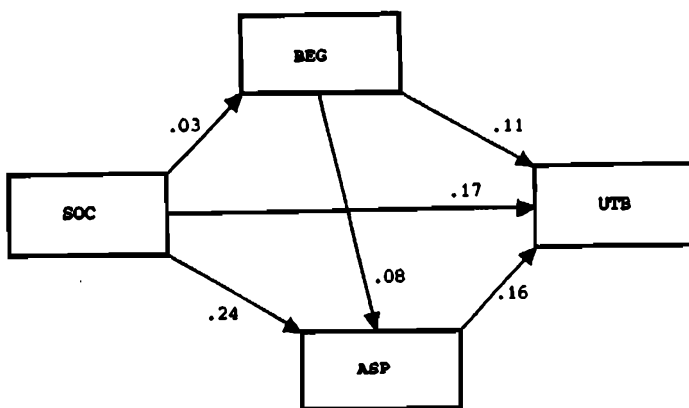
I den äldre årskullen uppvisar socialgrupp klara samband med såväl begåvning som studieaspiration. Därtill kommer att de två sistnämnda variablerna är inbördes korrelerade. Bland 53-orna är dessa samband visserligen lägre, men även här gäller att sambandet mellan socialgrupp och studieaspiration är högt. Likaså uppvisar den sistnämnda variabeln ett klart samband med begåvning. Det faktum att dessa tre variabler är klart relaterade till varandra - om än på något olika sätt inom respektive årskull - motiverar att deras samband med övergångsfrekvensen närmare analyseras med avseende på unika och gemensamma effekter.

En sådan analys är däremot inte lika motiverad när det gäller kön. Som framgår av proportionsdifferenserna i tabellerna 6.2 och 6.3 är denna variabels samband med såväl begåvning som studieaspirationer låga i båda årskullarna. Följaktligen är då också dess gemensamma effekter med dessa andra variabler små och sambanden i tabell 6.1 kan därför ses som ett uttryck för könstillhörighetens unika effekt på övergångsfrekvensen.

Tabellerna 6.2 och 6.3 visar också att det inte finns något samband mellan kön och socialgruppsstillhörighet. Detta innebär att de övriga sambanden, såväl mellan bakgrundsvariablerna inbördes som mellan dem och övergångsfrekvens, knappast påverkas av att kön och socialgrupp inte kontrollerats samtidigt.

Figur 6.1 *Bakgrundsvariablernas unika effekter på varandra och på övergång från gymnasium till postgymnasial utbildning bland dem födda 1948.*

Figur 6.2 *Bakgrundsvariablernas unika effekter på varandra och på övergång från gymnasium till postgymnasial utbildning bland dem födda 1953.*

För att först få veta varje bakgrundsvariabels unika effekt måste de gemensamma effekterna uteslutas. Detta kan ske med hjälp av en teknik som beskrivits av Hellevik (1980) och som innebär att man beräknar sambandet mellan bakgrundsvariabeln i fråga och övergångsfrekvensen, varvid övriga bakgrundsvariabler konstanthålls. På motsvarande sätt beräknar man också de unika effekter som bakgrundsvariablerna utövar på varandra. I detta fall konstanthåller man dock enbart den eller de variabler, vilka föregår den, som påverkas. Så har exempelvis begåvning konstanthållits vid beräkningen av den unika effekten av socialgrupp på studieaspiration. De, på detta sätt erhållna unika effekterna, anges i figurerna 6.1 och 6.2 vid de pilar som riktas mot respektive variabel.

De unika effekterna av var och en av bakgrundsvariablerna på övergångsfrekvensen är genomgående lägre än de samband som redovisats i tabell 6.1. Så har den totala effekten av socialgrupp på övergångsfrekvens reducerats bland 48-orna från 0.15 till 0.10 och bland 53-orna från 0.21 till 0.17. Detta betyder att av den totala socialgruppskillnaden i övergångsfrekvens på 15 procentenheter bland 48-orna svarar de sociala faktorerna i sig för en differens på 10 procentenheter. De återstående 5 är en konsekvens av att socialgrupperna skiljer sig åt både vad gäller begåvning och studieaspirationer, såtillvida att socialgrupp A-B är överrepresenterad bland dem med hög begåvning och bland dem med tidiga utbildningsplaner.

Som framgår av figurerna 6.1 och 6.2 kan denna indirekta påverkan ske på tre olika vägar, nämligen via begåvning enbart, via studieaspiration enbart samt via såväl begåvning som studieaspiration. Styrkan av den indirekta påverkan, vilken utövas via var och en av dessa tre vägar, kan beräknas genom multiplikation av de unika effekter, som gäller för varje "steg" på respektive väg (Hellevik, 1980, s 77-80). Så beräknas den indirekta effekt, som socialgrupp utövar på övergångsfrekvensen via begåvning, genom att man för 48-orna multiplicerar 0.12 med 0.10. Summan av de tre indirekta effekterna och den unika effekten motsvarar den totala effekten av socialgrupp på övergångsfrekvensen.

I tablån på nästa sida anges hur stor den påverkan är, som socialgruppsstillhörigheten utövat på övergången till högre studier, dels direkt (unika effekten) och dels indirekt via var och en av de tre påverkansvägarna.

Effekttyp	Påverkansväg	Effekt	
		1948	1953
Unik	SOC → UTB	.10	.17
Indirekt	SOC → BEG → UTB	.01	.00
Indirekt	SOC → ASP → UTB	.03	.04
Indirekt	SOC → BEG → ASP → UTB	.00	.00
Egeneffekt = total effekt av socialgrupp		.14	.21

Värdena i tablan visar att socialgrupp utövar sin starkaste påverkan på övergångsfrekvensen till högre studier i form av en unik effekt, dvs som en påverkan oberoende av såväl begåvning som studieaspiration. Socialgruppskillnaderna förstärks emellertid främst av den indirekta påverkan som sker via individernas studieaspirationer. Däremot saknar de indirekta effekter, som sker via de båda andra påverkansvägarna, nästan helt betydelse.

Eftersom socialgruppsvariabeln ligger först i orsakskedjan måste den tillskrivas samtliga de effekter den har gemensamt med övriga bakgrundsvariabler. Härigenom kommer dess egen effekt att överensstämma med den totala effekten.

För begåvning är förhållandena annorlunda. Denna variabel ligger ju efter socialgrupp i kausalmodellen och därför står den enbart som förmedlare av de effekter som den har gemensamt med socialgrupp. Följaktligen bör denna gemensamma effekt inte heller tillskrivas begåvningsvariabeln.

Effekttyp	Påverkansväg	Effekt	
		1948	1953
Unik	BEG → UTB	.10	.11
Indirekt	BEG → ASP → UTB	.02	.01
Egeneffekt av begåvning		.12	.12

Om man jämför begåvningens egen effekter med de samband jag redovisat i tabell 6.1 finner man att egen effekterna endast obetydligt understiger de totala effekterna. Anledningen härtill är att begåvningsvariabeln förmedlar endast en svag indirekt effekt från socialgrupp. Däremot kommer egen effekten av studieaspiration att avvika mera från totaleffekten. Detta hänger samman med att studieaspiration står som förmedlare av effekter från såväl socialgrupp som begåvning. Därtill kommer att den indirekta effekt på övergångsfrekvensen, som går från socialgrupp via studieaspiration, är den starkaste av alla indirekta effekter. Eftersom studieaspiration ligger sist i orsakskedjan har vidare denna variabel ingen indirekt påverkan på övergångsfrekvens utan dess egen effekt blir identisk med dess unika effekt. Av figur 6.1 och 6.2 kan vi utläsa att denna uppgår till 0.10 för 48-orna och 0.16 för 53-orna.

Tabell 6.4 *Bakgrundsvariablernas påverkan på övergången från gymnasium till postgymnasial utbildning. Födda 1948.*

Bakgrundsvariabel	Effekttyp		
	Unik	Indirekt	Egen effekt
Socialgrupp	.10	.04	.14
Kön	.06	.00	.06
Begåvning	.10	.02	.12
Studieaspiration	.10	-	.10

Tabell 6.5 *Bakgrundsvariablernas påverkan på övergången från gymnasium till postgymnasial utbildning. Födda 1953.*

Bakgrundsvariabel	Effekttyp		
	Unik	Indirekt	Egen effekt
Socialgrupp	.17	.04	.21
Kön	.04	.00	.04
Begåvning	.11	.01	.12
Studieaspiration	.16	-	.16

I tabellerna 6.4 och 6.5 sammanfattas de olika effekter som var och en av bakgrundsvariablerna utövat på rekryteringen från gymnasium till högskola. Där inkluderar jag också kön, vars egen effekt blir identisk med totaleffekten beroende på dess låga samband med begåvning och studieaspiration.

Genom uppdelningen på olika effekttypen får man både en mera nyanserad och mera rättvisande bild av hur bakgrundsvariablerna påverkat rekryteringen till högre studier jämfört med om man enbart utgår från sambanden i tabell 6.1. Trots att studieaspiration uppvisat lika höga samband med övergångsfrekvensen som socialgrupp, är det den sistnämnda variabeln som haft den största betydelsen. Anledningen till att egeneffekterna på detta sätt avviker från totaleffekterna är att studieaspiration också står som förmedlare av vissa indirekta effekter från socialgrupp. Studieaspirationernas samband med övergångsfrekvensen utgör därigenom en överskattning av deras faktiska betydelse.

Det är också av intresse att konstatera att det ökade inflytandet av socialgrupp och studieaspiration på övergångsfrekvensen helt faller på dessa båda variabelns unika effekter. Detta visar nämligen att de två variabeln även oberoende av varandra förstärkt sin påverkan på rekryteringen till högskola. Med tanke på deras förhållandevis starka inbördes samband skulle det annars ligga nära till hands att misstänka att studieaspirationernas ökade påverkan är en bieffekt av de förändringar som skett beträffande socialgrupp.

Till skillnad från socialgrupp och studieaspirationer visar begåvning ingen tendens till ökad påverkan på rekryteringen. Detta gör att begåvning fått mindre betydelse för övergångsfrekvensen än såväl socialgrupp som studieaspirationer i den yngre årskullen. Bland 48-orna är begåvnings betydelse däremot i nivå med de båda övriga variabeln.

När man jämför begåvnings effekt med de övriga variabeln, måste man dock beakta att det skett en relativt sträng begåvningsmässig selektion till gymnasiet. Härigenom blir gymnasiegruppen förhållandevis homogen i begåvningshänseende, vilket medför att denna variabels påverkan på rekryteringen till högre utbildning begränsas.

I jämförelse med övriga bakgrundsvariabler har kön varit av minst betydelse för rekryteringen till högre utbildning. Kön variabeln skiljer sig också

från socialgrupp därigenom att den uppvisar mycket låga samband med såväl begåvning som studieaspiration. Dess påverkan sker därför uteslutande i form av unika effekter.

Analys av interaktionseffekter

De resultat, som hittills redovisats, anger hur de olika bakgrundsvariablerna påverkar övergången till högre studier inom respektive årskull som helhet. Dock kan denna påverkan variera i styrka mellan olika undergrupper. Så kan exempelvis den totala effekten av socialgrupp vara av olika styrka för dem på hög begåvningsnivå jämfört med dem på låg. Om detta är fallet föreligger det en interaktion mellan socialgrupp, begåvning och övergångsfrekvens och då är den effekt, som socialgrupp utövar på övergångsfrekvensen inom hela årskullen, missvisande för den påverkan som sker inom var och en av begåvningsnivåerna. Är däremot interaktionseffekten mycket liten kan styrkan på den effekt, som utövas inom årskullen som helhet, anses vara giltig också för var och en av begåvningsnivåerna.

I tabellerna II.2 och II.3 i bilaga II redovisar jag övergångsfrekvensen till postgymnasial utbildning inom var och en av de delgrupper, som erhålls då gymnasisterna samtidigt indelats efter socialgrupp respektive kön, begåvning och studieaspiration. Däremot redovisar jag inga proportioner eller proportionsdifferenser i den löpande texten utom i de fall, där G^2 -värdena anger att det föreligger en signifikant interaktion, eller där G^2 -värdet närmar sig det kritiska värdet.

De interaktioner som är av intresse i detta sammanhang är de som inkluderar socialgrupp respektive kön samt övergångsfrekvens och därtill minst en av de båda övriga bakgrundsvariablerna. Kravet på att socialgrupp respektive kön och övergångsfrekvens skall ingå betingas av, att jag primärt är intresserad av att studera hur dessa två bakgrundsvariabler påverkar rekryteringen till högre utbildning. Det andra kravet - att minst en av de övriga två bakgrundsvariablerna skall ingå - hänger samman med att analyserna avser interaktioner och inte samband. De samband, som föreligger mellan var och en av bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvens, har ju redovisats i det föregående avsnittet. Av skäl som jag tidigare redogjort för ingår kön och socialgrupp inte i en och samma analys.

I tabellerna 6.6 och 6.7 redovisas G^2 -värdena för de interaktioner, som inkluderar socialgrupp respektive kön, begåvning, studieaspiration och övergångsfrekvens.

Tabell 6.6 *Signifikansprövning av interaktioner mellan socialgrupp, begåvning, studieaspirationer och övergång från gymnasium till postgymnasial utbildning. G^2 -värden.*

	Födda	
	1948	1953
SOC * BEG * UTB	1.38	0.30
SOC * ASP * UTB	0.01	0.16
SOC * BEG * ASP * UTB	0.04	1.35

Tabell 6.7 *Signifikansprövning av interaktioner mellan kön, begåvning, studieaspiration och övergång från gymnasium till postgymnasial utbildning. G^2 -värden.*

	Födda	
	1948	1953
KÖN * BEG * UTB	0.52	1.10
KÖN * ASP * UTB	0.00	0.33
KÖN * BEG * ASP * UTB	0.15	0.28

Genomgående är G^2 -värdena låga. Detta innebär att den påverkan, som sambandsanalyserna visat att socialgrupp och kön har för övergångsfrekvensen i respektive årskull, kan anses gälla också för var och en av de undergrupper, vilka erhålls när hela årskullen indelats med avseende på endera eller båda de övriga bakgrundsvariablerna.

Eftersom interaktionseffekterna är svaga inom var och en av årskullarna kan det inte heller ha skett några större förändringar över tid. Detta visar sig också i de genomgående låga G^2 -värdena för de interaktioner, som förutom de ovan nämnda variablerna också inkluderar årskull.

Tabell 6.8 *Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, socialgrupp, begåvning, studieaspiration och övergång från gymnasium till postgymnasial utbildning. G^2 -värden.*

KULL * SOC * BEG * UTB	0.17
KULL * SOC * ASP * UTB	0.05
KULL * SOC * BEG * ASP * UTB	0.92

Tabell 6.9 *Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, kön, begåvning, studieaspiration och övergång från gymnasium till postgymnasial utbildning. G^2 -värden.*

KULL * KÖN * BEG * UTB	1.46
KULL * KÖN * ASP * UTB	0.21
KULL * KÖN * BEG * ASP * UTB	0.01

Sammanfattning

Sammanfattningsvis har resultaten i detta kapitel visat att övergångsfrekvensen från gymnasium till högre studier sjunkit påtagligt under den tidsperiod som skiljer mellan årskullarna. Parallellt härmed har utbildningsvalet blivit alltmer påverkat av gymnasisternas sociala bakgrund och av deras tidiga utbildningsplaner. Detta visar sig däri att den skillnad i övergångsfrekvens, som finns bland 48-orna till förmån för socialgrupp A-B och för dem med tidiga utbildningsplaner, blivit än större bland 53-orna.

Som framgått av sambandsanalyserna faller denna accentuering av socialgrupps-tillhörighetens och studieaspirationernas påverkan på utbildningsvalet helt på deras unika effekter. Det vill säga på den påverkan som de utövar oberoende av de övriga bakgrundsvariablerna. Härigenom kommer dessa båda variabler att bli de som har starkast unik effekt på övergångsfrekvensen i den yngre årskullen. Bland 48-orna hade däremot begåvning en lika stark unik effekt som socialgrupp och studieaspirationer. Förutom denna unika effekt utövar framför allt socialgruppsvariabeln också en indirekt påverkan på rekryteringen till högre utbildning. Denna indirekta påverkan orsakas av att de som, tillhör socialgrupp A-B, oftast har tidiga utbildningsplaner och av att de har en något högre genomsnittlig begåvning jämfört med dem i socialgrupp C-E. Tack vare denna indirekta påverkan, vilken höjer socialgruppskillnaderna med 4 procentenheter i vardera årskullen, kommer socialgrupp att bli den variabel som haft den största betydelsen för övergångsfrekvensen inom båda årskullarna.

I jämförelse med socialgrupp spelar könstillhörighet en klart mindre roll för rekryteringen till högre utbildning. För båda årskullarna gäller dock att övergångsfrekvensen är högst bland män. Totalt sett uppgår könsskillnaden till 6 procentenheter bland dem födda 1948 och till 4 bland dem som är födda 5 år senare. Denna påverkan av könstillhörighet kan inte, så som var fallet för socialgrupp, till någon del förklaras av indirekta effekter via begåvning och studieaspiration. Följaktligen får de ovan nämnda könsskillnaderna tas som ett uttryck för vad könstillhörighet i sig betyder för övergången från gymnasium till högskola.

Om man nu beaktar att de skillnader, som här redovisats, uppkommit trots tillgången till studiemedel är det naturligt att fråga sig om detta stöd över huvud taget haft några utjämmande effekter. Detta är den fråga som jag kommer att behandla i nästa kapitel.

KAPITEL 7

STUDIEMEDLENS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN FRÅN GYMNASIUM TILL HÖGSKOLA

De analyser, som här skall redovisas, avser studiemedlens generella och selektiva rekryteringseffekter. Som jag redogjort för i kapitel 3, avses med generella effekter i vilken utsträckning studiemedlen påverkat rekryteringen till högskolan totalt sett. De selektiva effekterna återspeglar däremot i vad mån studiemedlen påverkat sambanden mellan bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen.

Som framgått av föregående kapitel har övergångsfrekvensen från gymnasium till högskola totalt sett minskat påtagligt mellan de två årskullarna. Vilken roll har studiemedlen spelat i detta sammanhang?

Av tabell II.4, bilaga II, framgår att den generella rekryteringseffekten bland 48-orna uppgår till 15% och bland 53-orna till 12%. Studiemedlen har således fått en minskad rekryteringseffekt. Denna minskning är dock inte på långt när i paritet med den sänkning som skett av den totala övergångsfrekvensen och som utgör hela 19 procentenheter. Resultaten visar således att studiemedlen svarar endast för en mindre del av den totala nedgången i rekrytering till högskola.

Som framgått av resultaten i kapitel 6 har den minskade övergången till postgymnasial utbildning åtföljts av en förstärkning av övergångsfrekvensens samband med såväl socialgrupp som studieaspirationer. Däremot har sambandet med begåvning och kön inte genomgått några större förändringar. Vilken roll studiemedlen spelat i dessa sammanhang är den fråga som nu skall granskas närmare. Liksom i föregående kapitel görs denna granskning först med hjälp av sambandsanalyser och därefter med hjälp av interaktionsanalyser.

Sambandsanalyser

På samma sätt som tidigare, redovisas sambanden i form av proportionsdifferenser. Dock avser proportionerna här inte andelen gymnasister, som gått över till högre utbildning, utan den andel som rekryterats tack vare studiemedlen inom respektive grupp. Differensen mellan dessa andelar utgör måttet på studiemedlens selektiva rekryteringseffekter. Positiva differenser anger att rekryteringseffekten är starkast bland

- dem som tillhör socialgrupp A-B
- män
- dem med hög begåvning
- dem som haft tidiga planer på fortsatt utbildning.

De selektiva rekryteringseffekterna anger således hur studiemedlen påverkat de samband mellan bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen, vilka jag redovisat i föregående kapitel. Om studiemedlens rekryteringseffekt exempelvis är 5 procentenheter högre i socialgrupp C-E jämfört med A-B blir den selektiva rekryteringseffekten $-.05$. Detta värde anger då att studiemedlen reducerat motsvarande samband i tabell 6.1 med 0.05 enheter.

Tabell 7.1 *Studiemedlens selektiva rekryteringseffekter vid övergång från gymnasium till högskola. Proportionsdifferenser.*

Bakgrundsvariabel	Födda		Differens	Effektförändring
	1948	1953	1953-1948	1953-1948
Socialgrupp	$-.11^*$	$-.01$	$.10$	$.09^*$
Kön	$-.02$	$-.02$	$.00$	$.00$
Begåvning	$.03^*$	$.03^*$	$.00$	$.00$
Studieaspiration	$-.04^*$	$.05^*$	$.09$	$.09^*$

Som framgår av tabell 7.1 har studiemedlen haft en mycket starkt utjämnande effekt på socialgruppskillnaderna när det gäller övergången från gymnasium till högskola bland dem födda 1948. Utan tillgång till detta stöd skulle nämligen skillnaderna ha varit 11 procentenheter större, vilket kan jämfö-

ras med att de faktiska socialgruppskillnaderna inom denna årskull uppgår till 15 procentenheter (jfr tabell 6.1). Den sociala selektionen bland 48-orna skulle med andra ord ha varit nästan dubbelt så stark studiemedlen förutan. Under den tid, som skiljer mellan årskullarna, har dock studiemedlen nästan helt förlorat sin sociala utjämningsseffekt. Förändringen i detta avseende är så stor att den mer än väl motsvarar hela den ökning av socialgruppskillnaderna som skett mellan de två årskullarna.

För att närmare granska denna för studiemedlen så negativa förändring kan vi gå till tabell II.4, bilaga II, och studera hur rekryteringseffekten förändrats inom respektive socialgrupp. Som proportionerna där visar, har det skett en rakt motsatt utveckling inom respektive socialgrupp. Samtidigt som studiemedlen blivit mindre effektiva när det gäller att rekrytera studerande från de grupper, som saknar utbildningstradition (grupp C-E), har de snarast ökat sin rekryteringseffekt bland de övriga. På samma sätt som att studiemedlen förlorat sin förmåga att reducera övergångsfrekvensens samband med socialgrupp, har de också mist förmågan att motverka de rekryteringskillnader som hänger samman med gymnasisternas tidiga utbildningsplaner. I det sistnämnda fallet har studiemedlen inte bara förlorat denna förmåga utan de har även kommit att inverka höjande på sambandet mellan studieaspirationer och övergångsfrekvens. Av tabell II.4, bilaga II, kan man utläsa att denna förändring nästan helt beror på en minskad rekryteringseffekt bland dem som inte haft några tidiga utbildningsplaner.

När det gäller könsskillnaderna visade resultaten i föregående kapitel, att män påbörjat högskolestudier i något större utsträckning än kvinnor. Av tabell 7.1 framgår nu att dessa skillnader skulle ha varit ytterligare ett par procentenheter större om studiemedlen ej hade funnits att tillgå. Visserligen är en selektiv rekryteringseffekt av denna styrka inte statistiskt säkerställd, men då den är lika i båda årskullarna finns det ändå anledning att uppmärksamma den.

För begåvningsvariabelns del gäller slutligen att studiemedlen bidragit till att höja dess samband med rekryteringen till högre utbildning i båda årskullarna. Detta innebär att studiemedlen haft en något starkare rekryteringseffekt inom den grupp, som utgör den övre begåvningshälften. Vidare gäller för begåvning liksom för kön att studiemedlens selektiva rekryteringseffekt är av samma styrka bland 53-or som bland 48-or.

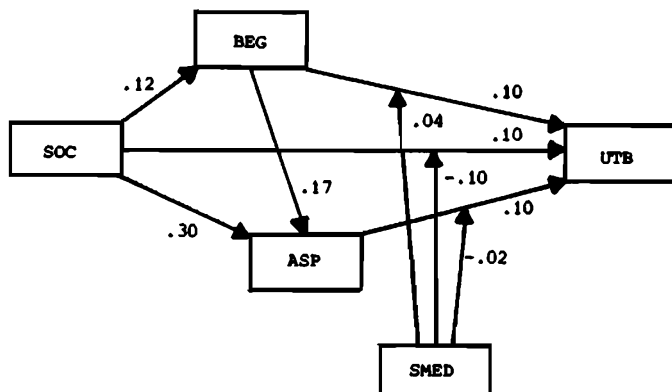
Sammanfattningsvis har studiemedlen således, i den äldre årskullen, haft en utjämnande effekt på de skillnader i övergångsfrekvens, som finns mellan socialgrupper samt mellan dem med respektive utan tidiga utbildningsplaner. Dessutom har de tenderat att utjämna könsskillnaderna. Däremot har studiemedlen verkat förstärkande på den begåvningsmässiga selektionen till högre utbildning. I två avseenden har dock de selektiva rekryteringseffekterna förändrats under den tid som skiljer mellan årskullarna. Dels gäller detta den sociala selektionen, dels sambandet mellan övergångsfrekvens och studieaspirationer. I det förstämnda fallet har nämligen studiemedlen nästan helt förlorat sin betydelse och i det sistnämnda har studiemedlen kommit att förstärka sambandet i stället för att som tidigare motverka det.

På motsvarande sätt som i föregående kapitel skall jag här närmare granska på vilket sätt studiemedlen påverkat de totala effekterna av respektive bakgrundsvariabel på rekryteringen till högre utbildning. Av primärt intresse i detta sammanhang är att granska hur de unika effekterna påverkats.

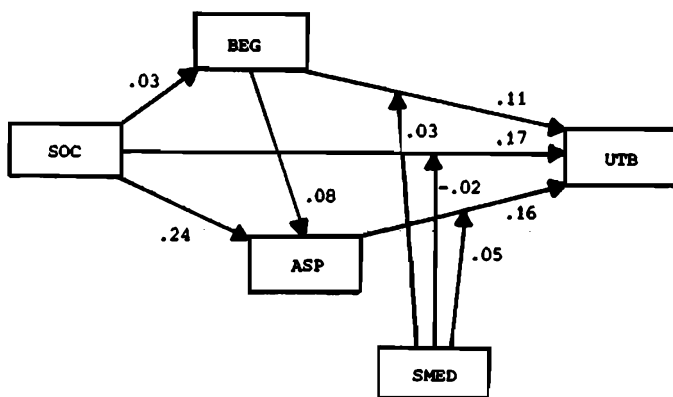
Det är nämligen enbart genom dessa, som sambanden eller totaleffekterna kan ha förändrats. Anledningen härtill är att bakgrundsvariablernas inbördes samband rimligtvis inte påverkats av studiemedlen. Självfallet kan dock förändringar av bakgrundsvariablernas unika effekter på övergångsfrekvensen medföra att också de gemensamma effekterna blir annorlunda. Huruvida det finns anledning att granska också dessa får den fortsatta analysen utvisa.

För könsvariabelns del gäller här liksom i föregående kapitel, att studiemedlens hela selektiva rekryteringseffekt skett via en påverkan på dess unika effekter.

I figurerna 7.1 och 7.2 redovisar jag den förändring som studiemedlen åstadkommit på den unika effekten av var och en av bakgrundsvariablerna. Dessa mått anges vid de pilar som utgår från "SMED". Förutom dessa värden anges i figurerna också de unika effekter som bakgrundsvariablerna haft, dels på varandra, dels på övergångsfrekvensen - dvs samma värden som jag tidigare redovisat i figurerna 6.1 och 6.2.

Figur 7.1 Studiemedlens förändring av bakgrundsvariablernas unika effekter på övergången till postgymnasial utbildning bland gymnasister födda 1948.

Figur 7.2 Studiemedlens förändring av bakgrundsvariablernas unika effekter på övergången till postgymnasial utbildning bland gymnasister födda 1953.

Om man jämför de mått i figurerna 7.1 och 7.2 som anger vilken påverkan studiemedlen haft på bakgrundsfaktorernas unika effekter, med sambanden i tabell 7.1, finner man en mycket god överensstämmelse. Detta visar att de förändringar i övergångsfrekvens, som studiemedlen åstadkommit, i allt väsentligt skett via en påverkan på bakgrundsfaktorernas unika effekter. Det är således knappast motiverat att här redovisa också den effekt som studiemedlen haft på de indirekta effekterna. Inte heller finns det anledning att här närmare kommentera den påverkan som studiemedlen utövat på bakgrundsvariablernas unika effekter. Den stora överensstämmelsen mellan denna påverkan och den, som studiemedlen haft på totaleffekterna, medför nämligen att diskussionen i anslutning till tabell 7.1, äger giltighet också för resultaten i figurerna 7.1 och 7.2.

Jag går därför över till att granska huruvida det föreligger några interaktionseffekter mellan studiemedlens rekryteringseffekter, socialgrupp respektive kön samt ytterligare minst en av de övriga bakgrundsvariablerna. Som jag nämnt i föregående kapitel visar dessa interaktionsanalyser huruvida de selektiva rekryteringseffekter av studiemedlen, som här redovisats, kan anses giltiga också för olika undergrupper inom respektive årskull.

Analys av interaktionseffekter

De analyser, som här skall redovisas, är av samma natur som interaktionsanalyserna i föregående kapitel. Dock gäller det inte här den totala övergångsfrekvensen utan i stället den andel gymnasister, som rekryterats till postgymnasial utbildning tack vare studiemedlen. Denna variabel betecknas här liksom i föregående avsnitt SMED.

Tabell 7.2 *Signifikansprövning av interaktioner mellan socialgrupp, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryteringseffekter bland gymnasister. G^2 -värden.*

	Födda	
	1948	1953
SOC * BEG * SMED	0.00	0.71
SOC * ASP * SMED	1.21	0.85
SOC * BEG * ASP * SMED	2.81	0.03

Tabell 7.3 Signifikansprövning av interaktioner mellan kön, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryteringseffekter bland gymnasister. G^2 -värdet.

	Födda	
	1948	1953
KÖN * BEG * SMED	0.04	0.03
KÖN * ASP * SMED	1.77	0.64
KÖN * BEG * ASP * SMED	1.59	0.82

Bland 53-orna är G^2 -värdena genomgående så låga att man inte kan tala om några interaktionseffekter av betydelse. De slutsatser, som i föregående avsnitt dragits på grundval av sambandsanalyserna inom denna årskull, kan följaktligen anses gälla också för var och en av de undergrupper, som man erhåller vid en indelning av hela årskullen med avseende på mer än en av bakgrundsvariablerna. Inte heller bland 48-orna är något av G^2 -värdena signifikant. Dock är de i flera fall högre än motsvarande värden för den yngre årskullen. Särskilt gäller detta G^2 -värdet för interaktionen SOC * BEG * ASP * SMED. Då denna interaktion dels involverar såväl socialgrupp som studiemedlens rekryteringseffekter, dels gäller för den årskull, för vilken studiemedlen haft en klar social utjämningsseffekt, kan det vara av visst intresse att närmare granska den trots att den inte är statistiskt säkerställd. Denna granskning gör jag med utgångspunkt i tabell 7.4 på nästa sida.

Tabellens tre första kolumner definierar var och en av de 8 undergrupper, som blir resultatet av en samtidig indelning efter alla tre bakgrundsvariablerna. Av den fjärde kolumnen SMED framgår hur stor rekryteringseffekt studiemedlen haft inom var och en av dessa undergrupper. Följaktligen anger värdet 0.09 på denna kolumns översta rad, att av samtliga gymnasister i socialgrupp A-B med hög begåvning och med tidiga utbildningsplaner har 9% kunnat gå över till högskola tack vare studiemedel. Genom att jämföra detta värde med det för motsvarande kategori i socialgrupp C-E, får man veta vilken roll studiemedlen spelat för socialgruppskillnaderna bland gymnasister med hög begåvning och tidiga utbildningsplaner. Differensen -0.09, som återfinns

i tabellens näst sista kolumn anger att studiemedlen reducerat socialgruppskillnaderna i övergångsfrekvens med 9 procentenheter inom den aktuella undergruppen. På motsvarande sätt anges i denna kolumn studiemedlens sociala utjämnings effekt för var och en av de övriga undergrupperna.

Socialgruppsdifferenserna i den näst sista kolumnen avser ju jämförelser mellan gymnasister som tillhör samma kategori enligt såväl begåvning som studieaspiration. Därför återspeglar de hur de unika effekterna av socialgrupp påverkats av studiemedlen inom respektive undergrupp. Tillsammans utgör de således det värde, som i figur 7.1 uppgår till -0.10 för årskullen som helhet.

Nu är emellertid dessa differenser förlagda till något olika delar av proportionsskalan, varför de inte är direkt jämförbara med varandra. För att få ett jämförbart mått på studiemedlens sociala utjämnings effekt, har jag här liksom tidigare beräknat hur stor varje proportionsdifferens skulle ha varit om det inte hade funnits någon som helst interaktion mellan samtliga fyra variabler. Med ledning av dessa förväntade värden har proportionsdifferenserna i tabell 7.4 justerats. De på detta sätt justerade värdena anges i tabellens sista kolumn och det är på grundval av dessa värden, som studiemedlens sociala utjämnings effekter kan jämföras mellan de olika kategorierna av gymnasister.

Tabell 7.4 *Studiemedlens rekryteringseffekter inom olika undergrupper bland de gymnasister som är födda 1948. Proportionsdifferenser.*

SOC	BEG	ASP	SMED	SOC - DIFFERENS	EFFEKT				
A-B	Hög	med	.09	}	-0.09	+0.02			
		utan	.11						
	Låg	med	.04				}	-0.14	-0.05
		utan	.10						
C-E	Hög	med	.18	}	-0.14	-0.02			
		utan	.25						
	Låg	med	.18				}	-0.04	+0.03
		utan	.14						

Om man först ser till studiemedlens faktiska rekryteringseffekt inom var och en av de åtta undergrupperna, finner man att denna är starkast bland de gymnasister, som kommer från låg socialgrupp och som har hög begåvning men inga planer på fortsatt utbildning i 13-årsåldern. I denna grupp uppgår rekryteringseffekten till inte mindre än 25%, vilket skall jämföras med en total övergångsfrekvens inom gruppen på 54% (jfr tabell II.2, bilaga II). Även för övriga undergrupper är studiemedlens rekryteringseffekter starkare i socialgrupp C-E än i motsvarande grupper tillhörande socialgrupp A-B. Studiemedlen har således haft en social utjämningsseffekt, inte bara inom årskullen som helhet, utan också inom var och en av de undergrupper som erhålls vid en samtidig kontroll av begåvning och studieaspiration.

Som effekterna i tabellens sista kolumn visar, är dock denna sociala utjämningsseffekt av något varierande styrka för de olika undergrupperna. Dessutom varierar de med avseende på förtecken, vilket dock inte innebär att studiemedlens rekryteringseffekter i sig påverkat socialgruppskillnaderna i olika riktning. I stället skall de olika förtecknen tolkas så att de anger huruvida den sociala utjämningsseffekten är större eller mindre än den som gäller för årskullen som helhet. Eftersom denna jämförelse sker utifrån negativa proportionsdifferenser, måste effekternas styrka inom de olika delgrupperna tolkas med omvänt förtecken.

Negativa effektmått är följaktligen i detta fall uttryck för starkare och positiva effektmått för en svagare social utjämningsseffekt än den som gäller för hela årskullen.

Enligt dessa tolkningsprinciper blir slutsatsen att studiemedlen tenderat att ha haft en något starkare social utjämningsseffekt bland de gymnasister, för vilka endera begåvning eller studieaspiration talar för en övergång till postgymnasial utbildning, än bland dem för vilka båda variablerna samtidigt talar antingen för eller emot ett sådant utbildningsval.

Som framgått av tabell 7.2 är interaktionen SOC * BEG * ASP * SMED inte statistiskt säkerställd. Resultaten får därför tolkas med en viss försiktighet och de kan knappast ligga till grund för några mera långtgående slutsatser.

Innan jag går vidare med interaktionsanalyserna skall här nämnas att resultaten i tabell 7.4 också kan tolkas med hjälp av de parameterskattningar som är möjliga att göra i samband med loglinjära analyser. En anledning till att jag i detta fall gjort tolkningen utifrån de justerade proportionsdifferenserna är att de ger en mera konkret presentation av interaktionseffekten. Dessutom ger denna tolkningsteknik i vissa fall en mera nyanserad bild. Beträffande interaktionen i tabell 7.4, pekar t ex parameterskattningen ut endast den proportionsdifferens som gäller för individer med låg begåvning och som samtidigt saknat planer på fortsatta studier. De justerade proportionsdifferenserna anger däremot att den sociala utjämningseffekten är svagare än genomsnittligt för såväl denna grupp som för dem med hög begåvning och tidigare utbildningsplaner.

Som ett komplement till de justerade proportionsdifferenserna återger jag parameterskattningarna i bilaga V.

I tabellerna 7.5 och 7.6, nedan, redovisar jag utfallet av de signifikansprövningar, som gäller frågan huruvida interaktionerna förändrats mellan de två årskullarna.

Tabell 7.5 *Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, socialgrupp, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryteringseffekter bland gymnasister. G^2 -värden.*

KULL * SOC * BEG * SMED	0.51
KULL * SOC * ASP * SMED	0.01
KULL * SOC * BEG * ASP * SMED	1.14

Tabell 7.6 *Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, kön, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryteringseffekter bland gymnasister. G^2 -värden.*

KULL * KÖN * BEG * SMED	0.13
KULL * KÖN * ASP * SMED	0.06
KULL * KÖN * BEG * ASP * SMED	0.02

Som G^2 -värdena visar, har det inte skett några påtagliga sådana förändringar över tiden. Det högsta G^2 -värdet återfinns för interaktionen KULL * SOC * BEG * ASP * SMED. Denna interaktion återspeglar den skillnad, som föreligger mellan de båda årskullarnas G^2 -värden för interaktionen SOC * BEG * ASP * SMED i tabell 7.2 och som anger att den tendens till interaktion, vilken jag diskuterat ovan, enbart gäller för dem födda 1948.

Sammanfattning

Som en sammanfattning av de analyser, som genomförts i detta och i det föregående kapitlet, jämför jag i tabell 7.7 den betydelse de olika bakgrundsfaktorerna faktiskt haft för rekryteringen till högre studier med den de skulle ha haft om studiemedlen inte funnits att tillgå. Denna jämförelse avser bakgrundsfaktorernas egen effekter. De förändringar, som skett av dessa inom respektive årskull, återspeglar således i vilken utsträckning studiemedlen påverkat den roll som var och en av bakgrundsfaktorerna spelat för övergången till högre utbildning.

Eftersom den justering av proportionsdifferenserna, som jag gjort med hänsyn till deras variation i skalsteg, inte lett till några väsentliga förändringar görs denna sammanfattning med utgångspunkt i de ojusterade proportionsdifferenserna.

Innan jag redovisar tabell 7.7, skall nämnas att övergångsfrekvensen från gymnasium till högskola totalt sett sjunkit mellan de två årskullarna från 60% bland dem födda 1948 till 41% bland dem födda 5 år senare. Denna minskade övergångsfrekvens kan dock endast till en mindre del förklaras av att studiemedlens rekryteringseffekter sjunkit. Andelen gymnasister, som kunnat påbörja högskolestudier tack vare detta stöd, har nämligen gått ner med endast 3 procentenheter - från 15 till 12%.

Tabell 7.7 *Bakgrundsvariablernas egeneffekter för rekryteringen från gymnasium till högskola med respektive utan tillgång till studiemedel.*

Bakgrunds- variabel	Födda 1948			Födda 1953		
	Med SMED	Utan SMED	Föränd- ring	Med SMED	Utan SMED	Föränd- ring
Socialgrupp	.14	.25	-.11	.21	.22	-.01
Kön	.06	.08	-.02	.04	.06	-.02
Begåvning	.12	.08	+0.04	.12	.09	+0.03
Studieaspiration	.10	.12	-.02	.16	.11	+0.05

Av egeneffekterna i tabell 7.7 framgår att socialgruppstillhörighet varit den bakgrundsvariabel som haft störst betydelse för övergången från gymnasium till högskola i båda årskullarna. Bland 48-orna skulle emellertid den sociala snedrekryteringen varit nästan dubbelt så stor om studiemedlen ej funnits att tillgå. Studiemedlen har således spelat en viktig roll som ett jämlikhetsskapande instrument i denna årskull.

Som interaktionsanalyserna visat gäller detta inte bara generellt sett för 48-orna utan även inom var och en av de undergrupper som erhålls när såväl begåvning som studieaspiration kontrollerats. En jämförelse mellan dessa undergrupper visar vidare att studiemedlen förefaller ha haft sin största sociala utjämningseffekt bland de gymnasister, för vilka endera begåvning eller studieaspiration talar för en övergång till högre utbildning. Det sistnämnda får dock ses som en tendens och inte som ett statistiskt belagt förhållande.

Den positiva effekt, som studiemedlen haft på den sociala selektionen, försvinner nästan helt, när vi flyttar oss fem år framåt i tiden. Som en följd härav har socialgruppsvariabelns egeneffekt ökat från 14 procentenheter till 21. Om studiemedlen hade bibehållit samma utjämningseffekt även i den yngre årskullen skulle socialgruppskillnaderna i stället ha minskat under denna tid med några procentenheter.

Det är emellertid inte enbart social bakgrund som fått en ökad betydelse för övergången till postgymnasial utbildning. Samma utveckling visar också studieaspiration. Som framgår av tabell 7.7 har denna variabels egen effekt ökat från 0.10 till 0.16 och även denna ökning hänger samman med studiemedlen. Från att ha motverkat de tidiga utbildningsplanernas betydelse något i den äldre årskullen har studiemedlen kommit att förstärka den bland den födda 1953.

Över den tidsperiod som här studerats, har således övergången från gymnasium till högre studier tenderat att bli alltmer knuten till såväl social bakgrund som studieaspiration och denna utveckling beror till stor del på förändringar i studiemedlens rekryteringseffekter. Att utvecklingen på detta sätt är likartad för dessa båda variabler är i och för sig inte märkligt med tanke på att de är förhållandevis nära relaterade till varandra. Tack vare detta samband får nämligen en ökning av studieaspirationernas betydelse för övergångsfrekvensen till följd, att även den sociala bakgrundens egen effekt ökar på indirekt väg via denna variabel. Som framgått av tablan på sidan 74 är dock ökningen av denna indirekta effekt måttlig. Däremot visar de unika effekterna i figur 7.1 och 7.2 en markant ökning för såväl socialgrupp som studieaspiration. Dessa två bakgrundsvariabler har således även oberoende av varandra fått en ökad betydelse för övergången till högskola tack vare studiemedlen.

Till skillnad mot vad som är fallet för socialgrupp och studieaspiration, har könstillhörighet inte fått någon ökad betydelse för rekryteringen till högre utbildning. Denna variabel har också spelat en betydligt mindre roll än de båda övriga för övergångsfrekvensen. Dock finns i båda årskullarna en viss skillnad till männens fördel. Deras övergångsfrekvens är nämligen 6 respektive 4 procentenheter högre än kvinnornas. Om studiemedlen inte hade funnits att tillgå, skulle emellertid skillnaden varit ett par procentenheter högre inom vardera årskullen. Studiemedlen har således tenderat att motverka könsskillnaderna. Jag använder här ordet "tenderat" eftersom studiemedlens effekter i detta sammanhang inte är statistiskt säkerställda.

När det slutligen gäller begåvningsens påverkan på övergångsfrekvensen, har denna stärkts i lika hög grad i båda årskullarna tack vare studiemedlen. Således har studiemedlen i första hand rekryterat de gymnasister som tillhör den övre begåvningshälften. Trots detta är begåvningsens påverkan i båda årskullarna mindre än den som utövats av de sociala bakgrundsfaktorerna. För

den yngre årskullen är denna påverkan t o m mindre än den som utövats av studieaspirationerna. När man på grundval av dessa resultat bedömer den roll, som begåvning spelat för rekryteringen till högre utbildning, måste man dock beakta att dess variation är begränsad beroende på det urval som skett vid övergången till gymnasiet. Denna inskränkning i variation bidrar nämligen till att reducera begåvningens effekter på övergången från gymnasium till högskola.

Avslutningsvis skall sägas, att den bild som resultaten i detta kapitel givit av studiemedlen är relativt positiv när det gäller dem som är födda 1948 och som lämnat gymnasiet under senare hälften av 1960-talet. Däremot kan detta omdöme inte sägas gälla för dem som är födda 5 år senare och som lämnat gymnasiet i början av 1970-talet. För båda årskullarna gäller dock att de resultat, som här redovisats, ger en klart mindre positiv bild av studiemedlens rekryteringseffekter än den vi presenterat i våra tidigare undersökningar (Reuterberg & Svensson, 1981 och 1983). Som tidigare nämnts hänger detta samman med den annorlunda beräkningsmetoden. Vilken betydelse valet av beräkningsmetod får kommer att belysas ytterligare i kapitel 9, där studiemedlens rekryteringseffekter bland *samtliga individer* granskas. Dessförinnan skall jag i kapitel 8 studera vilken betydelse bakgrundsvariablerna haft för rekrytering-
en till högskola inom respektive årskull som helhet.

KAPITEL 8

BAKGRUNDSFAKTORERNAS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN TILL HÖGSKOLA BLAND SAMTLIGA INDIVIDER

De resultat, som här skall presenteras, belyser vilken roll de olika bakgrundsvariablerna spelat i den totala selektionsprocessen från och med årskurs 6 i den obligatoriska skolan fram till inträdet i högskola. Uttryckt i ålderstermer belyses således den sammanlagda effekten av bakgrundsvariablerna på utbildningskarriären från och med 13 års ålder fram till det år, då individerna fyller 23. Som en del av denna selektion ingår följaktligen de effekter jag redogjort för i kapitel 6.

Gruppen högskolestuderande överensstämmer här inte exakt med motsvarande grupp i de tidigare analyserna. Som nämnts i kapitel 4 har somliga påbörjat högskoleutbildning utan att ha gått i gymnasiet. Totalt utgör denna grupp 230 individer bland 48-orna och 144 bland 53-orna, vilket motsvarar 2,4 respektive 1,7% av samtliga i årskullen. Dessa individer, vilka till övervägande del återfinns på de kortare högskoleutbildningarna, kommer att ingå i de analyser som nu skall redovisas.

Kategoriseringen i begåvningsgrupper är inte heller identisk med den i de tidigare analyserna. Den indelning som nu tillämpas, utgår nämligen från hela årskullens median, vilken ligger ca 15 poäng eller närmare en spridningsenhet lägre än den för gymnasisterna.

Kapitlets disposition är densamma som i de två föregående kapitlen. Således redovisas först sambandsanalyserna, vilka sedan följs upp med interaktionsanalyser.

Sambandsanalyser

På samma sätt som tidigare uttrycks sambanden i form av proportionsdifferenser. Dock har proportionerna här beräknats så att antalet högskolestuderande relateras till samtliga individer i respektive grupp. Detta innebär, att den

totala andelen högskolestuderande blir betydligt lägre än i de tidigare analyserna, vilket i sin tur inverkar sänkande på sambanden mellan bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen.

I tabell III.1, bilaga III, redovisas dels den totala andelen högskolestuderande inom respektive årskull, dels andelen högskolestuderande inom de olika undergrupperna. Enligt värdena i denna tabell har övergångsfrekvensen totalt sett sjunkit med endast 1 procentenhet under den tid som skiljer mellan årskullarna. Denna nedgång utgör dock en viss underskattning av den verkliga rekryteringsminskningen beroende på avrundningsfel. Den exakta övergångsfrekvensen är nämligen 13,4% för 48-orna och 11,6 för 53-orna, vilket ger en rekryteringsminskning på 1,8 procentenheter.

Av tabellerna III.1-III.3 i bilaga III framgår vidare att övergångsfrekvensen är mycket låg inom vissa undergrupper. Detta innebär att olikheterna i proportionsskalans steg nu får en större betydelse än vad som varit fallet vid de analyser som redovisats tidigare. Som en följd av detta kan nu effektmåtten och differensmåtten komma att skilja sig betydligt från varandra.

Tabell 8.1 *Bakgrundsvariablernas samband med övergång till postgymnasial utbildning inom respektive årskull. Proportionsdifferenser.*

Bakgrundsvariabel	Födda		Differens 1953-1948	Effektförändring 1953-1948
	1948	1953		
Socialgrupp	.31*	.24*	-.07	-.02
Kön	.02*	.01	-.01	-.01
Begåvning	.20*	.17*	-.03	-.01
Studieaspiration	.35*	.26*	-.09	+.01

Bakgrundsfaktorernas roll för den totala selektionsprocessen från årskurs 6 till inträdet i högskola är likartad med den som gällde för övergången från gymnasiet. Således är socialgrupp och studieaspirationer de bakgrundsvariabler som uppvisar högst samband med övergångsfrekvensen. Därpå följer begåvning. För samtliga dessa tre variabler är sambanden till och med högre än vad som gällde för rekryteringen från gymnasiet, trots att den totala övergångsfrekvensen nu är lägre. Detta visar att socialgrupp, studieaspiration

och begåvning utövar en betydligt större påverkan på den totala selektionsprocessen efter årskurs 6 jämfört med deras påverkan enbart på övergången från gymnasiet.

Även för kön överensstämmer resultaten i tabell 8.1 med dem som gällde rekryteringen från gymnasiet i så måtto, att dess samband med övergångsfrekvensen är klart lägre än övriga variablers. Dock är dess samband i tabell 8.1 lägre än vad som gällde för övergången från gymnasiet. Bland 53-orna är sambandet mellan kön och övergångsfrekvens till och med så svagt, att det inte är statistiskt säkerställt.

Som differenserna i tabell 8.1 visar, har sambanden mellan bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen genomgående försvagats under den tid som skiljer mellan årskullarna. Mest markerat är detta för socialgrupp och studieaspirationer, vars proportionsdifferenser minskat med 0,07 respektive 0,09 enheter. Trots denna markanta nedgång har varken socialgrupp eller studieaspiration fått någon nämnvärt förändrad påverkan på övergångsfrekvensen. Som tabellens sista kolumn visar, är nämligen effektförändringarna genomgående små och inte i något fall signifikanta. Man kan därför på grundval av resultaten i tabell 8.1 dra den slutsatsen att bakgrundsvariablernas påverkan på rekryteringen till högre studier inte förändrats nämnvärt mellan de två årskullarna.

På samma sätt som tidigare skall jag här närmare analysera hur de totaleffekter, som uttrycks av sambanden i tabell 8.1, fördelar sig med avseende på unika och gemensamma effekter. Som ett första steg i denna analys måste de inbördes sambanden mellan bakgrundsvariablerna beräknas på nytt, eftersom de kan vara av olika styrka inom totalgruppen jämfört med bland gymnasisterna.

Tabell 8.2 *Bakgrundsvariablernas inbördes samband bland dem födda 1948.*
Proportionsdifferenser.

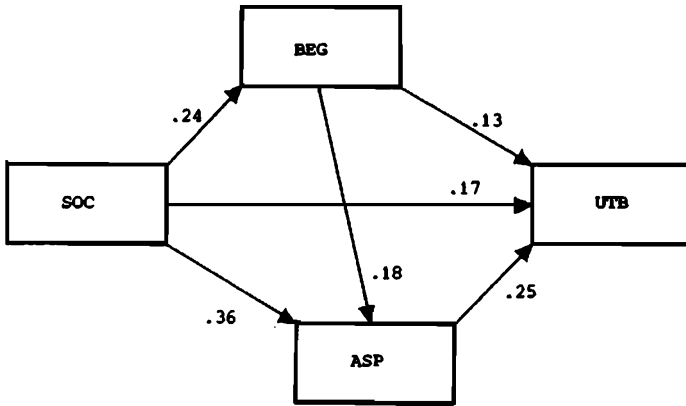
		SOC	KÖN	BEG	ASP
Socialgrupp	(SOC)	●			
Kön		.00	●		
Begåvning	(BEG)	.24*	.05*	●	
Studieaspiration	(ASP)	.40*	-.02*	.22*	●

Tabell 8.3 *Bakgrundsvariablernas inbördes samband bland dem födda 1953.*
Proportionsdifferenser.

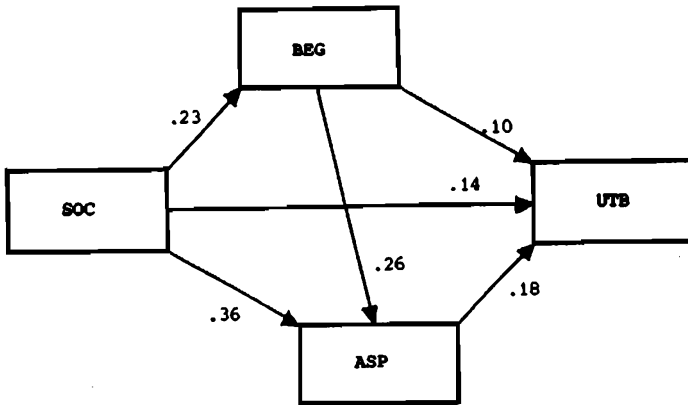
		SOC	KÖN	BEG	ASP
Socialgrupp		●			
Kön		-.02	●		
Begåvning		.23*	.02	●	
Studieaspiration		.42*	-.03*	.31*	●

Även om sambandens styrka förändrats är dock mönstret i tabellerna 8.2 och 8.3 på det hela taget detsamma som det för gymnasisterna. Så är könsvariabeln även i totalgruppen lågt korrelerad med samtliga övriga bakgrundsvariabler, medan dessa däremot uppvisar klara inbördes samband. Detta innebär att jag även här kan betrakta sambandet mellan kön och övergångsfrekvens som ett uttryck för vad könstillhörighet i sig betyder för rekryteringen till högskola, dvs som en unik effekt. De övriga variablernas inbördes samband indikerar däremot betydande gemensamma effekter, vilka närmare bör granskas.

Som ett första steg i denna granskning redovisar jag i figurerna 8.1 och 8.2 de unika effekterna, dels mellan bakgrundsvariablerna inbördes, dels mellan dessa och övergångsfrekvensen.

Figur 8.1 *Bakgrundsvariablernas unika effekter på varandra och på övergång till postgymnasial utbildning bland samtliga individer födda 1948.*

Figur 8.2 *Bakgrundsvariablernas unika effekter på varandra och på övergång till postgymnasial utbildning bland samtliga individer födda 1953.*

De unika effekterna av socialgrupp på övergångsfrekvens uppgår bland 48-orna till 0.17 och bland 53-orna till 0.14. Detta innebär att om det inte hade funnits några sociala skillnader i begåvning och i studieaspirationer skulle övergångsfrekvensen till högskola varit 17 respektive 14 procentenheter högre i socialgrupp A-B jämfört med C-E. Resterande socialgruppsdifferenser på 14 respektive 10 procentenheter orsakas således av att de två grupperna skiljer sig åt med avseende på såväl begåvning som studieaspiration. De åter speglar med andra ord de sociala bakgrundsfaktorernas indirekta effekter.

På samma sätt som i kapitel 6 har jag här beräknat den indirekta effekten av socialgrupp för var och en av de tre påverkansvägarna. Dessa effekter redovisas tillsammans med socialgruppsvariabelns unika effekt i nedanstående tablå. Som angavs i kapitel 6 utgör summan av dessa olika effekttyper socialgruppsvariabelns totala effekt, vilken dessutom är identisk med egen-effekten, eftersom socialgruppsvariabeln ligger först i kausalkedjan.

Effekttyp	Påverkansväg	Effekt	
		1948	1953
Unik	SOC → UTB	.17	.14
Indirekt	SOC → BEG → UTB	.03	.02
Indirekt	SOC → ASP → UTB	.09	.06
Indirekt	SOC → BEG → ASP → UTB	.01	.01
Egeneffekt = total effekt av socialgrupp		.30	.23

Liksom när det gällde rekryteringen från gymnasiet, utövar socialgruppsvariabeln sin starkaste påverkan i form av unika effekter, men denna påverkan förstärks i avsevärd grad av den indirekta effekten via studieaspiration. De övriga indirekta effekterna är däremot av mindre betydelse.

Eftersom begåvningsvariabeln ligger efter socialgrupp i kausalmodellen, står den som förmedlare av vissa indirekta effekter från den sistnämnda variabeln. Vidare medför denna placering i modellen att begåvning utövar enbart en indirekt effekt, den via studieaspiration. Denna indirekta effekt tillsammans med den unika utgör således begåvnings egeneffekt.

Effekttyp	Påverkansväg	Effekt	
		1948	1953
Unik	BEG → UTB	.13	.10
Indirekt	BEG → ASP → UTB	.05	.05
Egeneffekt av begåvning		.18	.15

När det slutligen gäller studieaspiration, som ligger sist i kausalmodellen, motsvaras dess egeneffekt av den unika effekten. Figurerna 8.1 och 8.2 visar att denna uppgår till 0.25 för 48-orna och 0.18 för 53-orna.

Med denna effektuppdelning som grund, kan man nu beräkna vilken påverkan var och en av bakgrundsvariablerna utövat på den totala selektionen från och med årskurs 6 i obligatorisk skola fram till inträdet i högskolan. Denna påverkan uttrycks av egeneffekterna i tabellerna 8.4 och 8.5. Där ingår också kön, men som jag tidigare visat har denna variabel påverkat övergångsfrekvensen enbart genom sin unika effekt.

Tabell 8.4 *Bakgrundsvariablernas påverkan på rekryteringen till post-gymnasial utbildning uppdelad på olika effekttyper. Födda 1948.*

Bakgrundsvariabel	Effekttyp		
	Unik	Indirekt	Egeneffekt
Socialgrupp	.17	.13	.30
Kön	.02	.00	.02
Begåvning	.13	.05	.18
Studieaspiration	.25	--	.25

Tabell 8.5 *Bakgrundsvariablernas påverkan på rekryteringen till post-gymnasial utbildning uppdelad på olika effekttyper. Födda 1953.*

Bakgrundsvariabel	Effekttyp		
	Unik	Indirekt	Egeneffekt
Socialgrupp	.14	.09	.23
Kön	.01	.00	.01
Begåvning	.10	.05	.15
Studieaspiration	.18	--	.18

Om man först granskar de unika effekterna i tabellerna 8.4 och 8.5, finner man att de skiljer sig något från dem som gällde övergången från gymnasium. I det sistnämnda fallet var nämligen de unika effekterna av socialgrupp och studieaspiration lika starka. När det gäller den totala selektionen efter årskurs 6, är det däremot studieaspiration som utövat den starkaste unika effekten. Denna förändring är i och för sig naturlig med tanke på att den enkätfråga, med vars hjälp studieaspirationer mätts, avsåg gymnasiestudierena. Härigenom bör rimligtvis svaren på denna fråga korrelera högre med övergången till gymnasium än med övergången från gymnasium till högskola. Detta innebär i sin tur att frågan också får ett högre samband med den totala selektionen.

Även begåvningsvariabeln har utövat en betydande unik effekt, men den är i båda årskullarna mindre än den, som utövats av socialgrupp och studieaspiration.

Tack vare att socialgrupp, studieaspiration och begåvning uppvisar relativt starka inbördes samband, blir de indirekta effekterna också betydande. Särskilt gäller detta för socialgrupp, som tack vare sin placering i kausalmodellen tillskrivs alla de gemensamma effekter den har med de övriga variablerna. Det är således i första hand på grund av sina starka indirekta effekter som socialgrupp blir den variabel med den starkaste egeneffekten och därmed också den variabel som betytt mest för den totala selektionen. Även begåvning har en relativt stark indirekt effekt. Trots detta når dess egeneffekt inte upp till den nivå som gäller för studieaspiration.

Detta innebär att socialgrupp, begåvning och studieaspiration intar samma inbördes rangordning vad gäller betydelse för rekryteringen till högskola bland samtliga individer, som när det gällde rekryteringen bland gymnasisterna. Sålunda är det socialgruppstillhörighet, som varit av störst betydelse i båda fallen, varefter följer studieaspiration och begåvning. Samtliga dessa variabler har utövat en betydande påverkan på rekryteringen. Däremot har könstillhörighet varit av avsevärt mindre betydelse.

Analys av interaktionseffekter

Liksom vid tidigare interaktionsanalyser redovisas först de G^2 -värden som den loglinjära analysen resulterar i. Om dessa värden visar att interaktionerna inte är alltför svaga - dvs om den är signifikant, eller närmar sig denna nivå - kommer den att granskas närmare med hjälp av justerade proportionsdifferenser. Svaga interaktioner kommer däremot inte att bli föremål för en sådan granskning.

Tabell 8.6 *Signifikansprövning av interaktioner mellan socialgrupp, begåvning, studieaspiration och övergång till postgymnasial utbildning bland samtliga individer. G^2 -värden.*

	Födda	
	1948	1953
SOC * BEG * UTB	-	3.28
SOC * ASP * UTB	-	6.65*
SOC * BEG * ASP * UTB	7.78*	1.02

Som framgår av tabell 8.6, föreligger det en signifikant interaktion med alla fyra variablerna involverade bland dem födda 1948. Även i den yngre års-kullen är en av interaktionerna signifikant, nämligen den mellan socialgrupp, studieaspiration och övergång till högskolestudier. Dessutom närmar sig här den mellan socialgrupp, begåvning och övergångsfrekvens signifikansnivån.

För att underlätta jämförelser mellan årskullarna, har jag valt att redovisa den signifikanta interaktionen av tredje ordningen bland 48-orna uppdelad på två separata tabeller - en för vardera begåvningsnivån. Härigenom kan jag beskriva samma interaktion, nämligen SOC * ASP * UTB, i samtliga tre tabeller. Innebörden av den interaktion, som bland 48-orna involverar samtliga fyra variabler, får man då veta genom att jämföra resultaten i tabell 8.7 med dem i tabell 8.8.

Tabell 8.7 Effekter av socialgrupp och studieaspiration på övergång till postgymnasial utbildning bland 48-or på hög begåvningsnivå. Proportionsdifferenser.

SOC	ASP	UTB	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	med	.63	.26	-.01
	utan	.28		
C - E	med	.37	.17	+.01
	utan	.11		

$$G^2 = 0.25$$

Tabell 8.8 Effekter av socialgrupp och studieaspiration på övergång till postgymnasial utbildning bland 48-or på låg begåvningsnivå. Proportionsdifferenser.

SOC	ASP	UTB	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	med	.27	.12	-.11
	utan	.11		
C - E	med	.15	.09	+.03
	utan	.02		

$$G^2 = 10.97^*$$

Tabell 8.9 Effekter av socialgrupp och studieaspiration på övergång till postgymnasial utbildning bland samtliga 53-or. Proportionsdifferenser.

SOC	ASP	UTB	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	med	.42	.20	-.03
	utan	.12		
C - E	med	.22	.09	+.03
	utan	.03		

$$G^2 = 6.65^*$$

G^2 -värdena vid tabellerna 8.7 och 8.8 visar, att interaktionen SOC * ASP * UTB är signifikant enbart bland de 48-or, som tillhör låg begåvningsnivå. Däremot är den mycket svag bland dem på hög. Det är denna skillnad mellan begåvningsnivåerna, som gör att interaktionen med alla fyra bakgrundsvariablerna involverade blir signifikant inom den äldre årskullen. Att så inte är fallet bland 53-orna betyder att de skillnader, som framträder i tabell 8.9, är giltiga också för var och en av de två begåvningsnivåerna i denna årskull.

Den sista kolumnen i tabellerna 8.8 och 8.9 visar, att innebörden av interaktionen SOC * ASP * UTB är densamma för 48-or på låg begåvningsnivå och för 53-orna. I båda fallen har den sociala bakgrunden haft sin största betydelse för dem som inte haft några tidiga utbildningsplaner.

Som jag tidigare nämnt finns i tabell 8.6 också en tendens till interaktion mellan socialgrupp, begåvning och övergångsfrekvens bland 53-orna. Innebörden av denna framgår av proportionsdifferenserna i tabell 8.12. Som jämförelse redovisar jag motsvarande interaktion för 48-orna, men i detta fall separat för dem med respektive utan tidiga utbildningsplaner. Dessa resultat återfinns i tabellerna 8.10 och 8.11.

Tabell 8.10 Effekter av socialgrupp och begåvning på övergång till postgymnasial utbildning bland 48-or med tidiga utbildningsplaner. Proportionsdifferenser.

SOC	BEG	UTB	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	hög	.63	.26	+.01
	låg	.27		
C - E	hög	.37	.12	-.04
	låg	.15		

$$G^2 = 0.84$$

Tabell 8.11 Effekter av socialgrupp och begåvning på övergång till postgymnasial utbildning bland 48-or utan tidiga utbildningsplaner. Proportionsdifferenser.

SOC	BEG	UTB	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	hög	.28	.17	-.04
	låg	.11		
C - E	hög	.11	.09	+.04
	låg	.02		

$$G^2 = 9.59^*$$

Tabell 8.12 Effekter av socialgrupp och begåvning på övergång till postgymnasial utbildning bland samtliga 53-or. Proportionsdifferenser.

SOC	BEG	UTB	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	hög	.39	.26	-.02
	låg	.12		
C - E	hög	.13	.10	+.03
	låg	.02		

$$G^2 = 3.28$$

Bland 53-orna framträder i tabell 8.12 en tendens till att socialgruppskillnaderna är störst bland de individer som tillhör låg begåvningsnivå. En motsvarande skillnad - här statistiskt säkerställd - finns också bland 48-orna, men enbart bland dem som inte haft tidiga utbildningsplaner.

Resultaten antyder således, att den sociala bakgrunden bland 53-orna tenderar att få en särskild vikt för rekryteringen till högskoleutbildning när antingen studieaspiration eller begåvning talat mot en sådan utbildning. Bland 48-orna har däremot de sociala bakgrundsfaktorerna varit av störst betydelse i de fall där båda dessa variabler samtidigt talat mot högskolestudier.

Även om det således finns vissa skillnader mellan årskullarna vad gäller effekten av socialgrupp på övergången till högre studier, är dock dessa inte på långt när statistiskt säkerställda. Detta framgår av G^2 -värdena i tabell 8.13, nedan.

Tabell 8.13 *Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, socialgrupp, begåvning, studieaspiration och övergång till postgymnasial utbildning. G^2 -värden.*

KULL * SOC * BEG * UTB	0.10
KULL * SOC * ASP * UTB	0.43
KULL * SOC * BEG * ASP * UTB	1.46

Jag går nu över till att granska motsvarande interaktioner som i det föregående, men där de båda årskullarna indelats med avseende på kön i stället för socialgrupp. Det faktum att kön i tabell 8.1 uppvisat svaga samband med rekryteringen till högskoleutbildning, utesluter nämligen inte att det kan förekomma interaktionseffekter med denna variabel.

Som tabell 8.14 på nästa sida visar, föreligger det en stark interaktion mellan kön, studieaspiration och övergång till högskoleutbildning bland dem födda 1948. Däremot är övriga interaktioner mycket svaga.

Innebörden av den signifikanta interaktionen mellan kön, studieaspiration och övergångsfrekvens visas i den därpå följande tabellen.

Tabell 8.14 Signifikansprövning av interaktioner mellan kön, begåvning, studieaspiration och övergång till postgymnasial utbildning. G^2 -värden.

	Födda	
	1948	1953
KÖN * BEG * UTB	0.00	0.72
KÖN * ASP * UTB	9.48*	0.42
KÖN * BEG * ASP * UTB	0.13	0.00

Tabell 8.15 Effekter av kön och studieaspiration på övergång till postgymnasial utbildning bland dem födda 1948. Proportionsdifferenser.

KÖN	ASP	UTB	KÖNS-DIFFERENS	EFFEKT
Män	med	.49	.13	+.05
	utan	.07		
Kvinnor	med	.36	.01	
	utan	.06		

Anledningen till den signifikanta interaktionen är en högre övergångsfrekvens för män än för kvinnor bland dem som haft tidiga utbildningsplaner, medan könsskillnaderna däremot är små bland dem utan sådana planer.

Som framgår av tabell 8.15, är könsskillnaden betydande bland dem som haft tidiga utbildningsplaner. Att detta inte ger upphov till större könsskillnader i totalgruppen, hänger samman med att andelen individer med tidiga utbildningsplaner är låg, nämligen mindre än 20% av samtliga 48-or. Detta förklarar också varför interaktionen KULL * KÖN * ASP * UTB i tabell 8.16 inte blir signifikant, trots att det finns en klar interaktion mellan de tre sistnämnda variablerna enbart inom den ena årskullen. Att de båda öv-

riga interaktionerna i tabell 8.16 är mycket svaga, hänger naturligtvis samman med att motsvarande interaktioner inom respektive årskull också är svaga.

Tabell 8.16 *Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, kön, begåvning, studieaspiration och övergång till postgymnasial utbildning. G^2 -värden.*

KULL * KÖN * BEG * UTB	0.05
KULL * KÖN * ASP * UTB	1.97
KULL * KÖN * BEG * ASP * UTB	0.06

Sammanfattning

Av sambanden mellan bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen till högskoleutbildning att döma har studieaspiration varit den variabel som haft störst betydelse. Så är emellertid inte fallet. En stor del av detta samband utgörs nämligen av förmedlingseffekter från socialgrupp och från begåvning - effekter som följaktligen bör tillskrivas dessa variabler men inte studieaspiration. Om man tar hänsyn till detta blir slutsatsen i stället den att social bakgrund är den variabel som varit av störst betydelse. Därefter följer studieaspiration och begåvning i nu nämnd ordning. För samtliga dessa variabler gäller att de utövat en betydande påverkan på övergångsfrekvensen.

Sambanden tyder vidare på att samtliga dessa variabler fått en minskad betydelse för rekryteringen till högskola under den tid som skiljer mellan årskullarna. Denna förändring är emellertid huvudsakligen en statistisk effekt betingad av att övergångsfrekvensen totalt sett sjunkit med ett par procentenheter. Om hänsyn tas till detta visar i stället resultaten på att bakgrundsvariablerna utövat en i stort sett lika stark påverkan på rekryteringen till högskola inom båda årskullarna.

Som nämnts ovan utövar socialgrupp en icke oväsentlig del av sin påverkan på övergångsfrekvensen i form av en indirekt påverkan via begåvning och tidiga utbildningsplaner. Dock har socialgrupp också haft en betydande effekt på övergångsfrekvensen oberoende av dessa andra variabler. Det sistnämnda innebär, att de sociala skillnaderna i rekrytering till högskolan varit klart större än vad man kan vänta med hänsyn till skillnader i begåvning och i tidiga utbildningsplaner.

Om man närmare granskar detta samband mellan social bakgrund och övergångsfrekvens inom olika undergrupper, framträder ett intressant mönster. Det visar sig nämligen då, att de sociala bakgrundsfaktorerna haft olika stor betydelse för övergångsfrekvensen beroende på individernas begåvningsnivå och på deras tidiga utbildningsplaner. Inom den äldre årskullen har de sociala bakgrundsfaktorerna nämligen haft en större effekt på övergångsfrekvensen bland dem, för vilka såväl begåvning som tidiga utbildningsplaner talat mot en övergång till högskola än bland övriga. För dem födda 1953 tyder däremot resultaten på att socialgrupp får sin största betydelse redan när en av dessa andra variabler talar mot högskolestudier.

Det förefaller således som att den sociala selektionen till högskola blivit känsligare för en påverkan av de båda övriga variablerna under den tid som skiljer mellan årskullarna.

I jämförelse med socialgrupp har kön haft liten betydelse för övergången till högskolestudier. De skillnader som finns, går i båda årskullarna till männens fördel, men de är statistiskt säkerställda enbart inom den äldre årskullen. Könstillhörigheten har också en mera enhetlig påverkan på övergångsfrekvensen inom olika undergrupper än vad som var fallet för socialgrupp. Dock föreligger en statistiskt säkerställd interaktion med könsvariabeln, nämligen den mellan kön, studieaspiration och övergångsfrekvens. I detta fall är dock interaktionen begränsad till dem födda 1948 och den innebär att män med tidiga utbildningsplaner har en högre övergångsfrekvens än motsvarande kvinnor, medan könsskillnaderna däremot är små bland dem som inte haft några sådana planer.

Man kan avslutningsvis konstatera, att den påverkan som de olika bakgrundsfaktorerna utövat på rekryteringen till högskola bland samtliga individer är likartad med den, som gällde övergången bland gymnasister. Detta är i och för sig inte så märkligt med tanke på att bakgrundsvariablerna utövar

en fortlöpande påverkan på utbildningskarriären. För studiemedlen gäller dock inte detta i lika hög grad, eftersom de normalt blir riktigt aktuella först vid övergången till högskola. Man kan därför inte förvänta sig, att den bild man får av studiemedlen blir lika positiv då man studerar deras rekryteringseffekter bland samtliga individer, som då dessa studerades bland gymnasisterna. Vilka rekryteringseffekter studiemedlen haft bland samtliga individer kommer att granskas i nästa kapitel.

KAPITEL 9

STUDIEMEDLENS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN TILL HÖGSKOLA BLAND SAMTLIGA INDIVIDER

I tabell III:4, bilaga III, redovisar jag studiemedlens rekryteringseffekter bland samtliga individer, dels totalt för respektive årskull, dels för de olika undergrupperna. Som framgår av denna tabell är dessa andelar genomgående låga. När det gäller den generella rekryteringseffekten utgör den nämligen endast 3% för vardera årskullen och med en så låg totalandel måste också de selektiva effekterna bli relativt låga.

Den generella rekryteringseffekten bland samtliga individer är således väsentligt lägre än den bland gymnasisterna, vilken enligt resultaten i kapitel 7 uppgick till 15% bland 48-orna och till 12% bland 53-orna. Att den nu blir lägre beror naturligtvis på att det antal individer, som rekryterats tack vare studiemedlen, i detta fall relateras till samtliga i årskullen och inte enbart till dem som påbörjat gymnasieutbildning.

Nu är det emellertid inte bara så att de två skilda måtten på den generella rekryteringseffekten antar olika höga värden. De beskriver dessutom olika utvecklingstendenser vad gäller förändringen över tid. Medan rekryteringseffekten bland samtliga individer är lika stark för båda årskullarna, visar den bland gymnasisterna att studiemedlen fått en minskad betydelse under den tid som skiljer mellan årskullarna.

Dessa skilda resultat bekräftar vad jag tidigare sagt i kapitel 3, nämligen att det är viktigt att inte enbart tala om studiemedlens rekryteringseffekter utan att man också preciserar för vilken grupp de funna effekterna gäller. Jag går emellertid inte in på någon närmare diskussion av denna problematik här utan återkommer till den i det avslutande kapitlet. I stället går jag över till att granska om också de selektiva effekterna inom respektive årskull som helhet ger en annorlunda resultatbild än den som gäller för gymna-

sisterna. Resultatredovisning sker här på samma sätt som i kapitel 7. Följaktligen inleder jag analyserna med att studera på vilket sätt studiemedlen påverkat sambanden mellan bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen till högskola. Därefter granskas dessa effekter av studiemedlen närmare med hjälp av interaktionsanalyser.

Sambandsanalyser

Studiemedlens selektiva rekryteringseffekter anges av proportionsdifferenserna i tabell 9.1. Negativa proportionsdifferenser betyder att studiemedlen bidragit till att försvaga sambandet mellan bakgrundsvariabeln och övergångsfrekvens, medan positiva differenser innebär att sambandet förstärkts.

Tabell 9.1 *Studiemedlens selektiva rekryteringseffekter bland samtliga individer. Proportionsdifferenser.*

Bakgrundsvariabel	Födda		Differens 1953-1948	Effektförändring 1953-1948
	1948	1953		
Socialgrupp	.02*	.04*	+0.02	+0.03*
Kön	.00	-.01	-.01	-.01
Begåvning	.05*	.05*	.00	.00
Studieaspiration	.06*	.07*	+0.01	+0.02*

Om studiemedlen hade bidragit till en social utjämning av rekryteringen till högskola bland samtliga individer, skulle deras rekryteringseffekter följaktligen ha uppvisat negativa samband med socialgrupp. Så är emellertid inte fallet. Istället är sambanden positiva och signifikanta i båda årskullarna, vilket innebär att rekryteringseffekten varit starkast inom socialgrupp A-B. Studiemedlen har således snarare varit en bidragande än en motverkande faktor till socialgruppskillnaderna i övergångsfrekvens inom respektive totalgrupp.

I det föregående kapitlet visades att könsskillnaderna, vad gäller övergångsfrekvens, var relativt små inom båda årskullarna. Som framgår av tabell 9.1 är detta emellertid inte i någon större utsträckning ett resultat av studiemedlens rekryteringseffekter. De har visserligen reducerat könsskillnaderna med 1 procentenhet bland 53-orna, vilket motsvarar den minskning som skett mellan årskullarna, men bland 48-orna har studiemedlen inte alls påverkat könsskillnaderna.

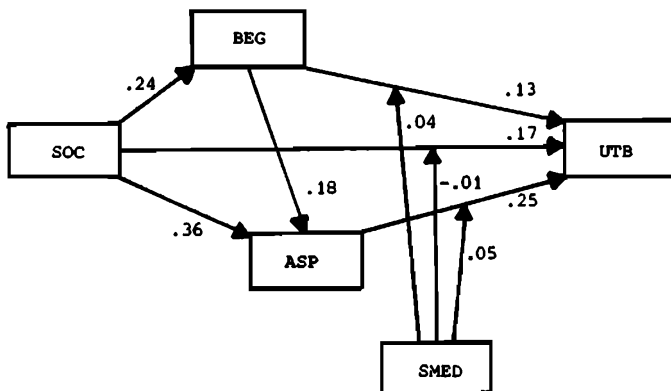
Sin största effekt har studiemedlen i båda årskullarna haft på sambandet mellan övergångsfrekvens och begåvning respektive studieaspiration. Dessa samband har nämligen höjts med mellan 5 och 7 procentenheter, vilket innebär att studiemedlen företrädesvis rekryterat de individer, som tillhör den övre begåvningshälften och de individer, som haft tidiga utbildningsplaner.

Tack vare studiemedlen har således övergången till högskola blivit närmare sammankopplad med individernas sociala bakgrund samt med deras begåvning och tidiga utbildningsplaner. När det gäller social bakgrund och studieaspiration är detta inte bara en effekt, som gäller för var och en av årskullarna, utan den har dessutom förstärkts under den mellanliggande tidsperioden.

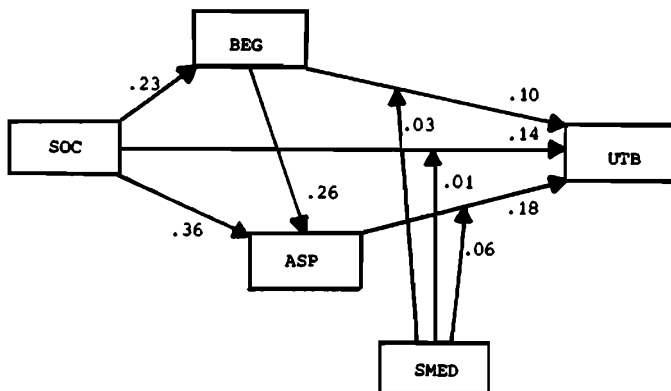
Det faktum att studiemedlen verkat förstärkande på sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens behöver emellertid inte betyda att de också stärkt den unika effekten av socialgrupp. Som jag visat i föregående kapitel uppvisar socialgrupp, begåvning och studieaspiration förhållandevis höga inbördes samband, vilket gör att de också har betydande gemensamma effekter. När nu studiemedlen stärkt också övergångsfrekvensens samband med begåvning och studieaspiration, leder detta till att socialgruppsvariabelns indirekta effekter via dessa båda variabler också förstärks. Det kan således vara dessa indirekta effekter som svarar för hela höjningen av sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens.

För att närmare granska detta, redovisar jag i figurerna 9.1 och 9.2 den påverkan som studiemedlen utövat på de olika bakgrundsfaktorernas unika effekter på övergångsfrekvensen. Denna påverkan anges vid de pilar som utgår från "SMED". Dessutom anges i figurerna också de unika effekter, som bakgrundsfaktorerna faktiskt haft, dels på övergångsfrekvensen, dels på varandra - dvs samma värden som i figurerna 8.1 och 8.2 i föregående kapitel.

Liksom tidigare gäller att den påverkan, som studiemedlen haft för könskillnaderna i övergångsfrekvens inte behöver analyseras på detta sätt. Tack vare könsvariabelns låga samband med de övriga bakgrundsvariablerna kan studiemedlens påverkan även här ses som en påverkan enbart på den unika effekten.

Figur 9.1 Studiemedlens förändring av bakgrundsvariablernas unika effekter på övergången till postgymnasial utbildning. Födda 1948.

Figur 9.2 Studiemedlens förändring av bakgrundsvariablernas unika effekter på övergången till postgymnasial utbildning. Födda 1953.

Som framgår av figurerna på föregående sida, har studiemedlen reducerat den unika effekten av socialgrupp på övergången till högskola med 1 procentenhet bland 48-orna men höjt den i motsvarande grad bland dem födda 1953. Studiemedlen har således inte utövat någon mera betydande påverkan på vad socialgruppstillhörighet i sig betyder för rekryteringen till högskola. Att sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens trots detta höjts tack vare studiemedlen i båda årskullarna måste följaktligen främst bero på en förstärkning av de sociala faktorernas indirekta påverkan via begåvning och studieaspiration. Detta framgår av tabellerna 9.2 och 9.3, nedan, där jag redovisar hur studiemedlen förändrat bakgrundsvariablernas olika typer av effekter på övergångsfrekvensen.

Tabell 9.2 *Studiemedlens påverkan på de olika effekttypen, som bakgrundsvariablerna haft för rekryteringen till postgymnasial utbildning bland samtliga födda 1948. Proportionsdifferenser.*

Bakgrundsvariabel	Effekttyp		
	Unik	Indirekt	Egeneffekt
Socialgrupp	-.01	.03	.02
Kön	.00	.00	.00
Begåvning	.04	.01	.05
Studieaspiration	.05	--	.05

Tabell 9.3 *Studiemedlens påverkan på de olika effekttypen, som bakgrundsvariablerna haft för rekryteringen till postgymnasial utbildning bland samtliga födda 1953. Proportionsdifferenser.*

Bakgrundsvariabel	Effekttyp		
	Unik	Indirekt	Egeneffekt
Socialgrupp	.01	.03	.04
Kön	-.01	.00	-.01
Begåvning	.03	.02	.05
Studieaspiration	.06	--	.06

På samma sätt som att studiemedlen höjt den indirekta effekten av socialgrupp har också motsvarande effekt av begåvning höjts med 1 respektive 2 procent-enheter. Härigenom har studiemedlen förstärkt begåvningsens egen effekt på rekryteringen till högskola i ungefär lika hög grad som är fallet för studieaspiration.

Analys av interaktionseffekter

Som sambandsanalyserna visat, har studiemedlen bidragit till att höja den betydelse som socialgrupp, begåvning och studieaspirationer har för övergången till högre utbildning. I detta avsnitt kommer jag att granska huruvida dessa effekter av studiemedlen är enhetliga för respektive årskull eller om de varierar mellan olika undergrupper.

Tabell 9.4 *Signifikansprövning av interaktioner mellan socialgrupp, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryterings-effekter. G^2 -värden.*

	Födda	
	1948	1953
SOC * BEG * SMED	4.84*	5.00*
SOC * ASP * SMED	4.75*	4.93*
SOC * BEG * ASP * SMED	3.10	0.32

Av G^2 -värdena i tabell 9.4 framgår att studiemedlen påverkat sambanden mellan de ovan nämnda bakgrundsvariablerna och övergångsfrekvensen på ett betydligt mera komplicerat sätt än vad sambandsanalyserna kunnat visa. Så anger den signifikanta interaktionen mellan socialgrupp, begåvning och studiemedlens rekryteringseffekter inom båda årskullarna, att studiemedlen inte bara höjt sambandet mellan övergångsfrekvens och social bakgrund, utan att detta samband dessutom har påverkats på olika sätt bland de individer som tillhör hög begåvningsnivå jämfört med dem på låg.

Även interaktionen SOC * ASP * SMED är statistiskt säkerställd inom båda årskullarna. Detta betyder att studiemedlens effekter på sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens inte bara varierar med begåvningsnivå, som jag nämnt ovan, utan också med individernas tidiga utbildningsplaner.

Slutligen kompliceras bilden ytterligare av det faktum att det finns en klar tendens till interaktion mellan samtliga fyra variabler inom den äldre årskullen. Denna tämligen komplicerade interaktion antyder nämligen att interaktionen SOC * BEG * SMED varierar med individernas tidiga utbildningsplaner liksom att SOC * ASP * SMED har olika karaktär beroende på begåvningsnivå.

I första hand bör naturligtvis de fyra signifikanta interaktionseffekterna bli föremål för en närmare granskning med hjälp av proportionsdifferenser. Det finns emellertid också anledning att närmare granska den tendens till interaktion, som föreligger mellan alla fyra variablerna. Denna motsvarar nämligen interaktionen SOC * BEG * ASP * UTB, vilken studerades i föregående kapitel och som då visade sig vara signifikant just bland 48-orna (jfr tabell 8.6, s 103). På samma sätt har också de övriga två interaktionerna i tabell 9.4 sina motsvarigheter i tabell 8.6, av vilka SOC * ASP * UTB var signifikant och SOC * BEG * UTB närmade sig denna nivå bland dem födda 1953. Det finns därför skäl att göra samma uppdelningar här som i det föregående kapitlet. Således kommer jag att bland 48-orna studera interaktionen SOC * ASP * SMED separat för de två begåvningsnivåerna liksom interaktionen SOC * BEG * SMED med årskullen indelad efter studieaspiration. Någon motsvarande uppdelning behöver däremot inte göras för 53-orna utan de två interaktionerna av andra ordningen kan här granskas för hela årskullen sammanhållen.

För att inte göra resultatdiskussionen onödigt omständlig, väljer jag här att redovisa samtliga fyra tabeller för 48-orna i ett sammanhang. Det är nämligen samma fyra proportionsdifferenser som återkommer i dessa tabeller men i två olika konstellationer. Efter att ha kommenterat dessa resultat, redovisar jag innebörden av de signifikanta interaktionerna för dem födda 1953.

Tabell 9.5 *Studiemedlens inverkan på sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens bland individer med skilda studieaspirationer. 48-or med hög begåvning. Proportionsdifferenser.*

SOC	ASP	SMED	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	med	.07	- .04	- .01
	utan	.04		
C - E	med	.11	.00	+ .01
	utan	.04		

$$G^2 = 1.42$$

Tabell 9.6 *Studiemedlens inverkan på sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens bland individer med skilda studieaspirationer. 48-or med låg begåvning. Proportionsdifferenser.*

SOC	ASP	SMED	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	med	.04	- .01	- .04
	utan	.03		
C - E	med	.05	.02	+ .01
	utan	.01		

$$G^2 = 6.43^*$$

Tabell 9.7 *Studiemedlens inverkan på sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens bland individer på skilda begåvningsnivåer. 48-or med tidiga utbildningsplaner. Proportionsdifferenser.*

SOC	BEG	SMED	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	hög	.07	- .04	.00
	låg	.04		
C - E	hög	.11	- .01	+ .01
	låg	.05		

$$G^2 = 0.07$$

Tabell 9.8 *Studiemedlens inverkan på sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens bland individer på skilda begåvningsnivåer. 48-or utan tidiga utbildningsplaner. Proportionsdifferenser.*

SOC	BEG	SMED	SOC DIFFERENS	EFFEKT
A - B	hög	.04	.00	-.01
	låg	.03		
C - E	hög	.04	.02	+.02
	låg	.01		

$$G^2 = 7.88^*$$

Om man först ser till socialgruppsdifferenserna i tabellernas näst sista kolumn, finner man att studiemedlen faktiskt reducerat socialgruppskillnaderna i övergångsfrekvens bland de 48-or som haft tidiga utbildningsplaner. Detta gäller oavsett om de tillhör hög eller låg begåvningsnivå. För de individer, som inte haft några tidiga utbildningsplaner men som tillhör hög begåvning har däremot studiemedlen varit helt neutrala i förhållande till den sociala selektionen i övergången till högskola. När det slutligen gäller de 48-or, för vilka såväl begåvning som tidiga utbildningsplaner talar mot en sådan övergång, har studiemedlen däremot bidragit till att öka socialgruppskillnaderna.

Av de G^2 -värden, som redovisas i anslutning till tabellerna, framgår att interaktionseffekterna är signifikanta endast i de två fall där de, som har "negativa" värden i såväl begåvning som studieaspiration, jämförs med dem som antingen har låg begåvning eller saknar tidiga utbildningsplaner. Däremot är interaktionerna inte signifikanta i de fall då de individer, som har såväl hög begåvning som tidiga utbildningsplaner, jämförs med dem som har endera av dessa båda kännetecken.

Sammantaget visar detta att studiemedlen haft en annorlunda effekt på socialgruppskillnaderna i övergångsfrekvens bland dem, som varken har hög begåvning eller tidiga utbildningsplaner jämfört med de övriga 48-orna. Bland de förstnämnda har nämligen studiemedlen förstärkt den sociala selek-

tionen till högre utbildning. Bland de övriga 48-orna har studiemedlen däremot antingen reducerat socialgruppskillnaderna i övergångsfrekvens eller inte alls påverkat dem.

Om nu dessa resultat jämförs med dem i det föregående kapitlet framträder ett intressant mönster. Det visar sig nämligen då att den grupp, inom vilken studiemedlen stärkt socialgruppskillnaderna, också är den grupp där dessa skillnader var som störst. Innan jag närmare kommenterar detta förhållande skall jag emellertid granska innebörden av de signifikanta interaktionerna SOC * ASP * SMED och SOC * BEG * SMED för dem födda 1953.

Tabell 9.9 *Studiemedlens inverkan på sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens bland individer med respektive utan tidiga utbildningsplaner. Samtliga 53-or. Proportionsdifferenser.*

SOC	ASP	SMED	SOC DIFFERENS	EFFEKT	
A - B	med	.09	}	.01	-.01
	utan	.03			
C - E	med	.08	}	.02	+.02
	utan	.01			

$$G^2 = 4.93^*$$

Tabell 9.10 *Studiemedlens inverkan på sambandet mellan socialgrupp och övergångsfrekvens bland individer på skilda begåvningsnivåer. Samtliga 53-or. Proportionsdifferenser.*

SOC	BEG	SMED	SOC DIFFERENS	EFFEKT	
A - B	hög	.09	}	.04	-.01
	låg	.03			
C - E	hög	.05	}	.02	+.02
	låg	.01			

$$G^2 = 5.00^*$$

Av tabellerna 9.9 och 9.10 framgår att bland 53-orna får studiemedlen sin mest negativa effekt redan när endera begåvning eller studieaspiration talar mot en övergång till högskola. Dessutom finns i dessa tabeller inga tecken på att studiemedlen i något fall motverkat socialgruppskillnaderna. Som framgår av tabell III.5, bilaga III, är detta inte heller fallet för den grupp, som har "positiva" värden i såväl begåvning som studieaspiration, där studiemedlen varit helt neutrala för den sociala selektionen. I detta avseende skiljer sig således studiemedlens rekryteringseffekter inom den yngre årskullen från dem i den äldre.

Om man sedan jämför dessa resultat med dem från föregående kapitel finner man att tendenserna är desamma i båda årskullarna. Studiemedlen har nämligen också bland 53-orna sin starkaste sociala selektionseffekt inom just de grupper där de sociala bakgrundsfaktorerna haft sin starkaste påverkan på rekryteringen till högskola (jfr tabellerna 8.9 och 8.12). En kontroll har emellertid visat att studiemedlen inte utgör den enda orsaken till detta. Den sociala selektionen skulle med andra ord variera på samma sätt mellan undergrupperna även studiemedlen förutan.

Som framgått av diskussionen ovan, har studiemedlen påverkat socialgruppskillnaderna i övergångsfrekvens på något olika sätt inom respektive årskull. Det är denna olikhet mellan årskullarna som ligger bakom det jämförelsevis höga G^2 -värdet för interaktionen KULL * SOC * BEG * ASP * SMED i tabell 9.11, nedan, varför det inte är motiverat att diskutera denna ytterligare. Inte heller finns det anledning att närmare kommentera de övriga två interaktionerna i denna tabell, då de i båda fallen är mycket låga.

Tabell 9.11 *Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, socialgrupp, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryteringseffekter. G^2 -värden.*

KULL * SOC * BEG * SMED	0.42
KULL * SOC * ASP * SMED	0.05
KULL * SOC * BEG * ASP * SMED	2.83

Jag övergår nu till att granska de interaktionseffekter som gäller då socialgruppsvariabeln ersatts av kön.

Tabell 9.12 *Signifikansprövning av interaktioner mellan kön, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryteringseffekter. G^2 -värden.*

	Födda	
	1948	1953
KÖN * BEG * SMED	0.41	1.16
KÖN * ASP * SMED	0.01	1.18
KÖN * BEG * ASP * SMED	0.34	0.56

Tabell 9.13 *Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, kön, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryteringseffekter. G^2 -värden.*

KULL * KÖN * BEG * SMED	1.13
KULL * KÖN * ASP * SMED	0.49
KULL * KÖN * BEG * ASP * SMED	0.02

Av sambandsanalyserna i föregående avsnitt framgick, att studiemedlen endast i ringa utsträckning påverkat könsskillnaderna i övergångsfrekvens. Som G^2 -värdena i tabellerna 9.12 och 9.13 visar, föreligger det inte heller några mera betydande interaktionseffekter med könsvariabeln. Den slutsats, som dragits på grundval av sambandsanalyserna, kan därför sägas vara giltig också för de undergrupper som erhålls då respektive kön indelats efter begåvning och studieaspiration.

Sammanfattning

Under den tidsperiod, som skiljer mellan de två årskullarna, har andelen högskolestuderande sjunkit med närmare 2 procentenheter, från 13,4% bland dem födda 1948 till 11,6% bland dem födda 1953. Detta visade resultaten i kapitel 8. Av resultaten i detta kapitel framgår att den minskade rekryteringen knappast kan förklaras med att studiemedlen fått en försvagad generell rekryteringseffekt. Denna är nämligen lika stark i båda årskullarna och uppgår till 3%.

Den generella rekryteringseffekten bland samtliga individer är således betydligt lägre än den bland gymnasisterna. Detta är emellertid helt naturligt eftersom den grupp, som rekryterats tack vare studiemedlen, nu relaterats till en betydligt större grupp. Vad som däremot inte är lika självklart är, att den generella rekryteringseffekten bland samtliga inte visar någon minskning mellan årskullarna, vilket var fallet för den bland gymnasister. Till dessa olikheter i resultat återkommer jag emellertid i den avslutande diskussionen.

Studiemedlens selektiva rekryteringseffekter framgår av tabell 9.14, nedan. Där redovisar jag, dels vilka effekter var och en av bakgrundsvariablerna faktiskt haft för övergångsfrekvensen (med SMED), dels vilka effekter de skulle ha haft, studiemedlen förutan (utan SMED). De värden som anges i tabellen är variablernas egen effekter, vilket innebär att de uttrycker den påverkan, som var och en av bakgrundsvariablerna faktiskt utövat på övergångsfrekvensen bland samtliga individer i respektive årskull.

Tabell 9.14 *Bakgrundsvariablernas egen effekter för rekrytering till högskola, med respektive utan tillgång till studiemedel. Samtliga individer.*

Bakgrunds- variabel	Födda 1948			Födda 1953		
	Med SMED	Utan SMED	Föränd- ring	Med SMED	Utan SMED	Föränd- ring
Socialgrupp	.30	.28	+0.02	.23	.19	+0.04
Kön	.02	.02	.00	.01	.02	-.01
Begåvning	.18	.13	+0.05	.15	.10	+0.05
Studieaspiration	.25	.20	+0.05	.18	.12	+0.06

Vilken selektiv effekt studiemedlen haft framgår av förändringarna. En positiv förändring anger att studiemedlen förstärkt bakgrundsvariabelns betydelse för rekryteringen till högskola och en negativ att denna betydelse försvagats.

I stället för att ha haft en socialt utjämnande effekt har studiemedlen bidragit till att öka de sociala skillnaderna i övergångsfrekvens. Denna effekt gäller inte bara inom var och en av årskullarna utan den har dessutom ökat under den mellanliggande tidsperioden. Av egeneffekterna i tabell 9.14 framgår, att studiemedlen ökat klyftan mellan hög och låg socialgrupp med 2 procentenheter i den äldre årskullen och med 4 i den yngre.

Samtidigt som studiemedlen stärkt de sociala bakgrundsfaktorernas betydelse, har de också bidragit till att öka den påverkan som såväl begåvning som tidiga utbildningsplaner utövat på övergångsfrekvensen. Däremot har de varit i stort sett neutrala vad gäller könsskillnaderna. Nu är emellertid könsskillnaderna små i båda årskullarna, varför resultaten får tolkas så, att den relativt goda jämställdheten mellan män och kvinnor kommit tillstånd förutan någon mera betydande inverkan av studiemedlen.

Det faktum, att socialgruppskillnaderna ökat tack vare studiemedlens rekryteringseffekter, är dock inte i första hand beroende på att de sociala bakgrundsfaktorerna i sig fått en ökad betydelse. I stället hänger detta, bland 48-orna helt, och bland 53-orna huvudsakligen, samman med att studiemedlen accentuerat den påverkan som såväl begåvning som tidiga utbildningsplaner i sig utövat på övergångsfrekvensen. Då socialgruppstillhörigheten är korrelerad med båda dessa variabler, kommer höjningen av deras unika effekter nämligen att få till följd, att de sociala faktorernas indirekta påverkan via begåvning och studieaspiration också stärks. Man kan således säga att de ökade socialgruppskillnaderna i huvudsak är en bieffekt av att studiemedlen höjt den unika effekten av begåvning och studieaspiration.

När man närmare granskar det förhållandet att studiemedlen förstärkt effekten av socialgruppstillhörighet på rekryteringen till högre utbildning finner man att detta inte gäller för samtliga undergrupper i de två årskullarna. Detta framgår av tabell 9.15 på nästa sida.

Tabell 9.15 *Studiemedlens effekter på socialgruppsskillnaderna i övergångsfrekvens inom olika undergrupper. Proportionsdifferenser.*

		Födda 1948				Födda 1953	
		ASP				ASP	
		utan	med			utan	med
BEG	hög	.00	-.04	BEG	hög	+0.03	.00
	låg	+0.02	-.01		låg	+0.01	+0.04

Bland 48-orna har nämligen studiemedlen faktiskt reducerat socialgruppsskillnaderna för de individer, som haft tidiga utbildningsplaner och en ökning av skillnaderna gäller enbart för dem, som samtidigt har låg begåvning och saknat planer på fortsatt utbildning efter den obligatoriska skolan. Bland 53-orna har däremot studiemedlen inte motverkat den sociala selektionen inom någon undergrupp. De har i stället verkat socialt selegerande bland samtliga individer utom bland dem som samtidigt har hög begåvning och tidiga utbildningsplaner.

Resultaten i tabell 9.15 kan sägas ge en sammanfattning av de resultat som interaktionsanalyserna lett fram till i detta sammanhang. Dessa analyser har nämligen visat att bland just de 48-or, för vilka såväl begåvning som tidiga utbildningsplaner talat mot en övergång till högre studier, har studiemedlen haft sin starkaste sociala selektionseffekt. Däremot finns det inga signifikanta skillnader i detta avseende mellan de övriga tre kategorierna inbördes. För 53-orna fick däremot studiemedlen en socialt selegerande effekt om antingen begåvning eller studieaspiration talade mot en övergång till högre utbildning.

Om man nu relaterar studiemedlens effekter på socialgruppsskillnaderna till de faktiska skillnader som finns vad gäller övergångsfrekvens, framträder ett intressant mönster. Det visar sig nämligen då, att studiemedlens accentuering av socialgruppsskillnaderna inträffar i just de undergrupper, där dessa skillnader är som störst. Det finns dock inget som tyder på att studiemedlen är den enda orsaken till att de sociala klyftorna är störst i just dessa grupper.

.

KAPITEL 10

 BAKGRUNDSFAKTORERNAS OCH STUDIEMEDLENS BETYDELSE FÖR REKRYTERINGEN
 TILL OLIKA STUDIEINRIKTNINGAR INOM HÖGSKOLAN

Att rekryteringen till de olika studieinriktningarna analyseras efter övergången till högskola generellt, är inte avsett att återspegla den process som utbildningsvalet genomgår. Det är nog vanligtvis inte så, att man först bestämmer sig för att börja på högskolan och därefter för vilken typ av utbildning man skall välja. Många kan ha sökt till spärrade utbildningar i första hand men ej blivit antagna. Dessa har då haft att välja mellan att påbörja en ospärrad utbildning eller en utbildning som här inte räknats in i högskolebegreppet.

Som jag redogjort för i kapitel 3 särskiljs tre olika studieinriktningar inom högskolan, nämligen filosofiska fakulteter, övriga fakulteter och kortare utbildningar. Av dessa är det framför allt de filosofiska fakulteterna, som innefattar utbildningar med fritt tillträde. Däremot domineras de övriga fakulteterna av spärrade utbildningar såsom de medicinska och odontologiska fakulteterna samt tekniska högskolor och socialhögskolor. Även huvudparten av de studerande inom den tredje studieinriktningen har genomgått utbildningar med begränsat intag. De kortare utbildningarna domineras nämligen av lärarhögskolornas klasslärarlinjer.

Tyvärr finns ingen information tillgänglig om huruvida de faktiska valen utgör förstahandsval eller lägre prioriterade val. Dock förefaller det rimligt att antaga, att somliga studerande, främst inom de filosofiska fakulteterna, valt en sådan studieinriktning efter att ha blivit utestängda från utbildningar inom övriga fakulteter eller från lärarutbildning.

Eftersom det nu är rekryteringen till olika studieinriktningar, som skall granskas, ingår enbart de individer som påbörjat högskolutbildning i analyserna. Härigenom har undersökningsgrupperna reducerats till 1.267 personer födda 1948 och 1.011 födda 1953. Samtidigt som undersökningsgrupperna blivit avsevärt mindre jämfört med tidigare, ingår nu en variabel med tre kategorier, nämligen studieinriktning (FAK). Dessa två förändringar tillsammans gör det olämpligt att involvera samtliga de variabler som ingått i

de tidigare analyserna. Konsekvensen skulle bli mycket låga frekvenser i vissa undergrupper, vilket i sin tur skulle medföra en låg känslighet i de statistiska prövningarna.

De variabler, som är möjliga att utesluta med hänsyn till undersökningens syfte, är antingen begåvning eller studieaspiration. I valet mellan dessa har jag stannat för den sistnämnda. Det huvudsakliga skälet härtill är att en stor andel av de högskolestuderande, särskilt i den yngre årskullen, har haft tidiga utbildningsplaner. Denna sneda fördelning är tyvärr inte möjlig att korrigera genom att välja en ny indelningsgrund. Detta hänger samman med att den fråga, som ligger till grund för variabeln, endast har ett svarsalternativ, som indikerar att individerna haft tidiga utbildningsplaner.

Även begåvningsvariabeln skulle ge upphov till en sned fördelning om man bibehöll den delningspunkt, som gällde för analyserna av gymnasisternas övergångsfrekvens. I detta fall är det dock inga tekniska problem att ändra gränsdragningen så att fördelningen av de högskolestuderande på hög respektive låg begåvningsnivå blir jämn. För att uppnå detta syfte har indelningen gjorts med hänsyn till de *högskolestuderandes median*. När det gäller begåvning medför en sådan ny indelningsprincip knappast någon större förändring av variabelns innebörd eftersom övergångsfrekvensen successivt stiger med ökande poäng på begåvningsprovet.

Det faktum att analyserna i detta kapitel inbegriper en variabel med mer än två kategorier (studieinriktning) får konsekvenser, inte bara för undergruppernas storlek utan också för innebörden av de samband, där denna variabel ingår. Dessa samband får nämligen en karaktär som liknar interaktionseffekternas. Anledningen härtill är att sambandet i detta fall inte utgörs av en enstaka proportionsdifferens utan i stället av en jämförelse mellan flera proportionsdifferenser - en för varje studieinriktning. Så är exempelvis sambandet mellan socialgruppstillhörighet och val av studieinriktning nu inte ett uttryck för om det finns några socialgruppskillnader när det gäller valet av en enstaka studieinriktning. I stället uttrycker detta samband huruvida de socialgruppskillnader, som finns inom en studieinriktning, överensstämmer med dem inom var och en av de övriga. Är skillnaderna lika stora för samtliga studieinriktningar föreligger inget samband mellan socialgruppstillhörighet och val. Varierar däremot socialgruppskillnaderna mellan

de olika studieinriktningarna så föreligger ett sådant samband. Man kan med andra ord säga att sambanden, när en variabel har mer än två kategorier, uttrycker skillnader mellan skillnader - dvs detsamma som jag tidigare sagt vara utmärkande för interaktionseffekterna.

Av detta skäl kommer jag här inte att göra några ingående analyser av sambanden med en granskning av de olika variablernas unika och gemensamma effekter. I stället inleds resultatredovisningen med en redogörelse för de skillnader som finns i val av studieinriktning mellan socialgrupper, mellan kön samt mellan begåvningsnivåer. I samband härmed granskar jag också huruvida interaktionerna SOC * BEG * FAK och KÖN * BEG * FAK är statistiskt säkerställda. Liksom tidigare redovisas dessa resultat i form av G^2 -värden. Då G^2 -värdena visar på signifikanta effekter eller på effekter, som närmar sig denna nivå, granskas dessa närmare.

Efter att på detta sätt ha studerat vilken betydelse de olika bakgrundsvariablerna haft för rekryteringen till de olika studieinriktningarna, kommer jag i ett särskilt avsnitt att undersöka om denna betydelse förändrats tack vare studiemedlens rekryteringseffekter.

Bakgrundsvariablernas betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan

På samma sätt som tidigare har de analyser, som här skall redovisas, genomförts med undersökningsgrupperna uppdelade antingen efter social bakgrund eller efter kön. Detta kommer dock inte heller här att få några nämnvärda konsekvenser för resultaten, eftersom sambandet mellan de två variablerna är mycket svagt också bland de högskolestuderande.

Innan jag går över till att granska bakgrundsvariablernas betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar skall nämnas, att det skett en markant förskjutning i andelen studerande på respektive studieinriktning. Bland dem födda 1948 hade något mer än hälften gått till filosofisk fakultet och en tredjedel till övriga fakulteter. I den yngre årskullen återfinns däremot en lika stor andel på båda dessa studieinriktningar - något mer än 40%. Anledningen till denna förskjutning är inte att antalet studerande inom

övriga fakulteter ökat, utan en markant minskning av antalet studerande inom de filosofiska fakulteterna. I själva verket är det de sistnämnda utbildningarna, som står för hela den nedgång i rekrytering till högskolan, vilken jag påvisat i kapitel 6 och 8.

Huruvida bakgrundsvariablerna haft någon mera påtaglig betydelse för valet av studieinriktning inom respektive årskull framgår av tabell 10.1. I den därpå följande tabellen granskas om den förändring som skett mellan årskullarna i rekrytering till olika studieinriktningar också åtföljs av en förändring i bakgrundsvariablernas inverkan.

Tabell 10.1 *Bakgrundsvariablernas betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan. G^2 -värden.*

	Födda	
	1948	1953
SOC * FAK	17.20 *	7.04 *
KÖN * FAK	85.16 *	101.6 *
BEG * FAK	23.42 *	26.85 *
SOC * BEG * FAK	0.17	3.09
KÖN * BEG * FAK	1.60	0.63

Anm. Samtliga G^2 -värden, för vilka FAK ingår har två frihetsgrader. Det kritiska värdet för 5% signifikansnivå är i detta fall 5.99.

Tabell 10.2 *Bakgrundsvariablernas betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan. Jämförelser mellan årskullar. G^2 -värden.*

KULL * SOC * FAK	1.33
KULL * KÖN * FAK	5.58
KULL * BEG * FAK	0.83
KULL * SOC * BEG * FAK	1.26
KULL * KÖN * BEG * FAK	0.44

Av tabell 10.1 framgår att samtliga tre bakgrundsvariabler haft en påtaglig betydelse för rekryteringen till de olika studieinriktningarna. Däremot föreligger det inga mera betydande interaktionseffekter vare sig mellan socialgrupp och begåvning eller kön och begåvning när det gäller deras påverkan på detta val. Inte heller har det skett några statistiskt säkerställda förändringar mellan årskullarna i detta avseende, enligt G^2 -värdena i tabell 10.2. Ett av dessa värden, nämligen det för KULL * KÖN * FAK, är emellertid så högt, att det ändå är motiverat med en närmare granskning av denna interaktion. Detta görs i anslutning till tabell 10.4, där jag studerar på vilket sätt könstillhörigheten påverkat valet av studieinriktning inom respektive årskull. Dessförinnan skall dock belysas på vilket sätt socialgruppstillhörigheten påverkat detta val.

När jag i tabellform beskriver på vilket sätt en viss bakgrundsvariabel påverkat rekryteringen anges hur de studerande inom en viss studieinriktning fördelar sig på bakgrundsvariabeln i fråga. Samtidigt redovisas också den fördelning på bakgrundsvariabeln, som gäller för samtliga högskolestuderande.

Tabell 10.3 *Socialgruppstillhörighetens betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan. Proportioner.*

	Födda 1948				Födda 1953			
	A-B	C-E	Totalt	Effekt	A-B	C-E	Totalt	Effekt
Fil.fak.	.42	.58	1.00	.00	.52	.48	1.00	+.01
Övr.fak.	.47	.53	1.00	+.05	.54	.46	1.00	+.03
Kort.utb.	.27	.73	1.00	-.15	.41	.59	1.00	-.10
Samtliga	.42	.58	1.00		.51	.49	1.00	

Genom att jämföra andelen studerande från exempelvis socialgrupp A-B inom var och en av studieinriktningarna med den, som gäller för samtliga högskolestuderande, erhålls ett direkt mått på den effekt, som utövats av de sociala bakgrundsfaktorerna på rekryteringen till olika studieinriktningar. Anledningen till att man här inte behöver justera för variation i skalsteg är, att samtliga jämförelser görs med avseende på en och samma proportion, för 48-orna 0.42 och för 53-orna 0.51. Jämförbarheten gäller dock endast inom respektive årskull och endast mellan de effekter som har samma tecken.

Enligt effektmåttén i tabell 10.3 har de sociala bakgrundsfaktorerna haft en likartad betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom båda årskullarna. Så har studerande från högre socialgrupper företrädesvis gått till en utbildning inom övriga fakulteter, medan de samtidigt är klart underrepresenterade på de kortare högskoleutbildningarna. De filosofiska fakulteternas sociala sammansättning överensstämmer däremot väl med den som gäller för samtliga studerande.

Resultaten visar således att den sociala selektion, som i hög grad gäller för övergången till högskola, fortsätter att verka också när det gäller rekryteringen till olika studieinriktningar på denna utbildningsnivå. Väl inne i högskolan väljer de studerande, som kommer från högre socialgrupper, oftast de mest statusgivande utbildningarna, medan de från lägre socialgrupper företrädesvis går till de kortare.

Till skillnad från socialgrupp har könstillhörighet visat sig ha liten betydelse för rekryteringen till högskolan. Som G^2 -värdena i tabell 10.1 visat, är dock detta inte fallet när det gäller att välja utbildningsväg inom denna. Enligt dessa värden är det tvärtom så att kön nu haft en betydligt starkare effekt än socialgrupp.

Hur inverkar då könstillhörigheten?

Tabell 10.4 *Könstillhörighetens betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan. Proportioner.*

	Födda 1948				Födda 1953			
	Män	Kvinnor	Totalt	Effekt	Män	Kvinnor	Totalt	Effekt
Fil.fak.	.54	.46	1.00	-.01	.55	.45	1.00	+.02
Övr.fak.	.69	.31	1.00	+.14	.63	.37	1.00	+.10
Kort.utb.	.27	.73	1.00	-.28	.18	.82	1.00	-.35
Samtliga	.55	.45	1.00		.53	.47	1.00	

Enligt tabell 10.4 är könstillhörighetens effekter på rekryteringen till olika studieinriktningar likartade med dem som gällde för socialgrupp. Så

uppvisar de filosofiska fakulteterna också en könsfördelning, som i stort sett överensstämmer med den för hela Högskolan. Däremot är denna fördelning markant annorlunda inom de båda andra studieinriktningarna. På de utbildningar, som hör till övriga fakulteter, är nämligen männen klart överrepresenterade, medan kvinnorna är i stor majoritet på de kortare utbildningarna.

Som jag tidigare nämnt, visar G^2 -värdet i tabell 10.2 på en tendens till att könsvariabelns betydelse ändrats något mellan de två årskullarna. Bakgrunden till detta framgår också av tabell 10.4. Enligt resultaten i denna tabell har den kvinnliga dominansen inom de kortare utbildningarna ytterligare förstärkts under den tid, som skiljer mellan årskullarna. Samtidigt har könsskillnaderna reducerats inom övriga fakulteter och inom filosofiska fakulteter har de dessutom ändrat riktning från en svag kvinnlig till en svag manlig överrepresentation.

I likhet med socialgrupp påverkar begåvning såväl rekryteringen till högskolan totalt sett som rekryteringen till olika studieinriktningar inom denna. Innebörden av den sistnämnda påverkan framgår av tabell 10.5.

Tabell 10.5 *Begåvningens betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan. Proportioner.*

	Födda 1948				Födda 1953			
	Hög	Låg	Totalt	Effekt	Hög	Låg	Totalt	Effekt
Fil.fak.	.48	.52	1.00	-.02	.46	.54	1.00	-.05
Övr.fak.	.59	.41	1.00	+.09	.60	.40	1.00	+.09
Kort.utb.	.37	.63	1.00	-.13	.39	.61	1.00	-.12
Samtliga	.50	.50			.51	.49		

Även begåvningsmässigt sker den mest påtagliga selektionen till övriga fakulteter och till kortare utbildningar. De studerande, som kommer till den förstnämnda typen av utbildningar, tillhör till största delen den övre begåvningshälften av samtliga studerande, medan de på kortare utbildningar oftast tillhör den nedre begåvningshälften. Här liksom tidigare intar de filosofiska fakulteterna en mellanställning, dock med en viss överrepresentation av studerande på låg begåvningsnivå.

Att övriga fakulteter i första hand rekryterar sina studerande från den övre begåvningshälften är knappast förvånande. Det är ju inom denna studieinriktning som de mest åtråvärda och de hårdast spärrade utbildningarna finns. Som jag nämnde i inledningen till detta kapitel torde åtskilliga av dem, som utestängts från dessa utbildningar, återfinnas inom de båda andra studieinriktningarna.

Vid tolkningen av de ovan påvisade effekterna måste man dock beakta att uppdelningen på hög respektive låg begåvningsnivå gjorts utifrån de högskolestuderandes medianvärde. I båda årskullarna ligger detta värde högt över det för samtliga individer i respektive årskull. En mycket stor del av dem, som här kategoriserats som tillhörande låg begåvningsnivå, är följaktligen ingalunda lågt begåvade i relation till hela årskullen.

Studiemedlens betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan

Av tabell IV.1, bilaga IV, kan man utläsa att studiemedlen haft sin starkaste rekryteringseffekt till de filosofiska fakulteterna, där nästan var tredje studerande kunnat påbörja utbildning tack vare studiemedlen. Bland 48-orna är rekryteringseffekten klart lägre till övriga fakulteter och till de kortare högskoleutbildningarna men i båda dessa fall har den förstärkts påtagligt under den tid som skiljer mellan årskullarna. Härigenom närmar den sig samma nivå, som den för de filosofiska fakulteterna.

I tabell 10.6 redovisar jag vilken betydelse dessa rekryteringseffekter fått för de högskolestuderandes fördelning på de olika studieinriktningarna. Detta sker genom en jämförelse mellan den faktiska fördelningen (med SMED) och den fördelning som skulle ha gällt studiemedlen förutan (utan SMED).

Tack vare studiemedlens rekryteringseffekter till högskolan har de filosofiska fakulteterna kommit att öka sin andel av samtliga högskolestuderande. Som tabell 10.6 på nästa sida visar, rör det sig dock inte om några större förskjutningar mellan studieinriktningarna.

Tabell 10.6 *Studiemedlens betydelse för de högskolestuderandes fördelning på studieinriktning. Proportioner.*

Studie- inriktning	Födda 1948			Födda 1953		
	Med SMED	Utan SMED	Föränd- ring	Med SMED	Utan SMED	Föränd- ring
Fil. fak.	.54	.50	+0.04	.41	.39	+0.02
Övr. fak.	.33	.35	-0.02	.43	.44	-0.01
Kort. utb.	.14	.15	-0.01	.16	.17	-0.01
Totalt	1.00	1.00		1.00	1.00	

Vilken betydelse har då studiemedlen haft för den sociala, könsmässiga och begåvningsmässiga selektionen till de olika inriktningarna? Har det skett några förändringar mellan årskullarna i dessa avseenden? Svaren får man i tabellerna 10.7 och 10.8.

Tabell 10.7 *Signifikansprövning av interaktioner mellan socialgrupp, kön, begåvning, val av studieinriktning och studiemedlens rekryteringseffekter bland de högskolestuderande. G^2 -värden.*

	Födda	
	1948	1953
SOC * FAK * SMED	8.34*	10.20*
KÖN * FAK * SMED	6.15*	0.71
BEG * FAK * SMED	1.80	3.14
SOC * BEG * FAK * SMED	0.59	0.57
KÖN * BEG * FAK * SMED	0.04	2.47

Tabell 10.8 Signifikansprövning av interaktioner mellan årskull, socialgrupp, kön, begåvning, val av studieriktning och studiemedlens rekryteringseffekter bland de högskolestuderande. G^2 -värden.

KULL * SOC * FAK * SMED	0.33
KULL * KÖN * FAK * SMED	1.29
KULL * BEG * FAK * SMED	2.96
KULL * SOC * BEG * FAK * SMED	0.39
KULL * KÖN * BEG * FAK * SMED	1.40

Enligt G^2 -värdena i tabell 10.7 har studiemedlen haft en klar inverkan på den roll, som social bakgrund spelat för rekryteringen till olika studieriktningar inom högskolan liksom på konststillhörighetens betydelse inom den äldre årskullen. Övriga interaktionseffekter i tabellerna 10.7 och 10.8 är däremot genomgående svaga.

Tolkningen av dessa interaktioner kan i princip ske på samma sätt som i de föregående kapitlen med utgångspunkt i proportionsdifferenser och effektmått. Dock blir detta tillvägagångssätt tämligen komplicerat. Detta hänger samman med att man inte kan grunda tolkningen direkt på effektmåtten utan man måste här ta hänsyn till att studiemedlen haft en viss selektiv rekryteringseffekt till högskolan som helhet.

Ett i detta fall enklare tolkningsförfarande är att med hjälp av den loglinjära metodiken beräkna hur studerandegruppen skulle varit sammansatt under antagandet om att studiemedlen hade haft lika starka selektiva rekryteringseffekter till samtliga studieriktningar. Detta innebär att jag beräknar högskolegruppens fördelning på socialgrupp respektive kön och studieriktning så som beskrivits i kapitel 5, dock med den skillnaden att interaktionen SOC * FAK * SMED respektive KÖN * FAK * SMED utesluts från modellen. På grundval av dessa frekvenser kan jag sedan beräkna socialgrupps- respektive könsfördelningen inom var och en av studieriktningarna på samma sätt som skett för tabellerna 10.3-10.5.

I tabell 10.9 redovisar jag dessa socialgruppsfördelningar. Dessutom anges här motsvarande verkliga fördelning, dvs den som redovisats i tabell 10.3. Innebörden av interaktionen SOC * FAK * SMED får man här veta genom att jämföra denna fördelning med den som skulle gälla vid lika starka rekryteringseffekter till samtliga studieriktningar. För att underlätta jämförelsen redovisas enbart andelen studerande från socialgrupp A-B.

Tabell 10.9 *Andelen studerande från socialgrupp A-B inom var och en av studieriktningarna: verklig andel respektive den andel som skulle gälla vid lika starka selektiva rekryteringseffekter. Proportioner.*

Studie- inriktning	Födda 1948		Födda 1953	
	Verklig andel	Lika selek- tiva effekter	Verklig andel	Lika selek- tiva effekter
Fil.fak.	.42	.42	.52	.50
Övr. fak.	.47	.48	.54	.57
Kort. utb.	.27	.25	.41	.39
Samtliga	.42	.42	.51	.51

Som framgår av tabellen skulle socialgrupp A-B, vid lika starka selektiva rekryteringseffekter, ha utgjort en något större andel av de studerande på övriga fakulteter och en något mindre andel av dem på de kortare högskoleutbildningarna. Studiemedlen har följaktligen haft en viss social utjämningseffekt på rekryteringen till dessa två studieriktningar. I båda fallen handlar det dock om förhållandevis små förskjutningar i studerandegruppernas sammansättning.

Motsvarande analys av interaktionseffekten KÖN * FAK * SMED för dem födda 1948 redovisas i tabell 10.10 på nästa sida.

Tabell 10.10 *Andelen män inom var och en av studieinriktningarna: verklig respektive den andel som skulle gälla vid lika starka selektiva rekryteringseffekter. Födda 1948. Proportioner.*

Studie- inriktning	Verklig andel	Lika selek- tiva effekter
Fil. fak.	.54	.54
Övr. fak.	.69	.70
Kort. utb.	.27	.24
Samtliga	.55	.55

Även om studiemedlen haft olika starka selektiva effekter på könsfördelningen inom de olika studieinriktningarna medför detta inte några större förskjutningar i könsproportionerna. Inom övriga fakulteter har männens dominans reducerats med 1 procentenhet och inom de kortare högskoleutbildningarna, där kvinnorna är i stor majoritet, har männens andel ökat med 3 procentenheter tack vare studiemedlen. Båda dessa förändringar är dock som nämnts små, sett i perspektivet av de mycket stora könsskillnaderna på dessa studieinriktningar.

Slutsatsen blir följaktligen att studiemedlens rekryteringseffekter inte nämnvärt förändrat studerandegruppernas sammansättning inom var och en av studieinriktningarna vad gäller social bakgrund, kön eller begåvning.

Sammanfattning

Enligt resultaten i detta kapitel är rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan starkt förknippad med den studerandes sociala bakgrund, kön och begåvning. Så är de studerande, som kommer från hög socialgrupp, och de, som har hög begåvning, klart överrepresenterade inom övriga fakulteter jämfört med vad som gäller totalt sett för högskolegruppen. Manliga studerande är också i klar majoritet inom dessa utbildningar. I rekryte-

ringshänseende kan de kortare högskoleutbildningarna sägas utgöra de övriga fakulteternas motsats. Följaktligen är studerande från lägre socialgrupper här överrepresenterade liksom kvinnorna och de studerande, som tillhör den lägre begåvningshälften. Den tredje studieinriktningen, filosofisk fakultet, intar en mellanställning i förhållande till de båda övriga. På det hela taget, utgör de studerande där en tämligen representativ grupp för samtliga högskolestuderande vad gäller de nämnda bakgrundsvariablerna.

Socialgrupp och begåvning har således påverkat både den selektion som skett till högskolan och den som sker till olika studieinriktningar inom denna utbildningsnivå. Denna påverkan innebär att studerande från högre socialgrupper och studerande med hög begåvning oftare väljer att gå till högre utbildning och väl inne i denna, väljer de oftare de studieinriktningar, vilka leder fram till de mest prestigegivande yrkena.

Till skillnad från socialgrupp och begåvning har könstillhörigheten haft liten effekt på övergången till högskola. På denna utbildningsnivå får däremot könstillhörigheten en relativt stor effekt på valet av studieväg. Det är framför allt männen som väljer de sk prestigeutbildningarna (övriga fakulteter), medan kvinnorna är i mycket stor majoritet inom de kortare högskoleutbildningarna.

Vilken inverkan har då studiemedlen haft, dels på rekryteringen till de olika studieinriktningarna i allmänhet, dels på den roll som bakgrundsfaktorerna spelat i detta sammanhang?

När det gäller den första delen av frågan har resultaten visat att studiemedlens rekryteringseffekter varit något starkare bland dem som gått till filosofiska fakulteter än bland övriga studerande. Härigenom ökar de filosofiska fakulteterna sin andel av samtliga högskolestuderande med några få procentenheter.

Enligt interaktionsanalyserna har studiemedlen också haft en effekt på den sociala selektionen till olika studieinriktningar för båda årskullarna och dessutom på den könsmissiga selektionen bland dem födda 1948. I samtliga dessa fall gäller att studiemedlen motverkat de sociala skillnaderna samt skillnaderna mellan män och kvinnor i rekryteringen till de utbildningar som

uppvisar de snedaste socialgrupps- och könsfördelningarna. På det hela taget ger dock dessa selektiva rekryteringseffekter utslag i små förändringar vad gäller studerandegruppernas sammansättning. För den begåvningsmässiga selectionen har studiemedlen inte haft någon påvisbar effekt.

KAPITEL 11

SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

Ett av huvudsyftena med den organisatoriska reformverksamhet som pågått inom det svenska skolsystemet under de senaste årtiondena, har varit att demokratisera utbildningsmöjligheterna. I detta syfte har den obligatoriska skolplikten utökats, tidigare skilda skolformer integrerats och differentieringsformerna ändrats så att tidiga studieval blivit mindre avgörande för den fortsatta utbildningskarriären.

Denna reformverksamhet har varit föremål för en intensiv forsknings- och utredningsverksamhet. På det hela taget förefaller det dock som att demokratiseringen av utbildningsmöjligheterna gått långsamt. De skillnader, som tidigare fanns vad gäller övergång mellan olika utbildningsnivåer, har visserligen minskat men i stället föreligger nu klara skillnader i val av utbildningsalternativ inom ett och samma skolsystem.

Parallellt med denna reformverksamhet har i samma syfte det svenska studiestödsystemet byggts ut kraftigt. Den största förändringen skedde i mitten av 1960-talet då studiemedlen infördes för studerande inom postgymnasial utbildning och studiehjälpen för dem på den gymnasiala nivån. De mest betydelsefulla förändringarna som studiemedelssystemet medförde var att

- strängt taget samtliga studerande fick tillgång till studiestöd vid övergången till högskoleutbildning
- totalbeloppet anpassades så att det skulle täcka samtliga kostnader under studietiden och utgjorde till 25% bidrag
- återbetalningsreglerna för studiemedlens lånedel gjordes förmånligare.

Under de 20 år, som studiemedlen funnits, har de varit föremål för en rad förändringar. Vad som i detta sammanhang fått störst betydelse, åtminstone för de yngre studerande, är att utnyttjandet av studiemedlen medfört en väsentligt ökad skuldsättning. Detta orsakas dels av att den successiva höjningen av totalbeloppet huvudsakligen fallit på studiemedlens lånedel, dels av att den årliga uppskrivningen av skuldbeloppet nyligen höjdes från 3.2

till 4.2%. Hur stora effekterna blir av dessa förändringar visas av Svensson (1984, s 51). En studerande, som påbörjat högskoleutbildning mellan 1971 och 1976 och som utnyttjat studiemedel under 8 terminer, har åsamkat sig en studieskuld på 35.000 kronor. För den, som påbörjar högskolestudierna 1984 och utnyttjar studiemedel under lika lång tid, kommer det sammanlagda skuldbeloppet att uppgå till närmare 150.000 kronor. Med en amorteringstid på 20 år skulle det totala återbetalningsbeloppet bli inemot 1/4 miljon kronor för den sistnämnde.

I jämförelse med de organisatoriska skolreformerna har studiestödsreformen ägnats liten uppmärksamhet från forskningshåll. Särskilt gäller detta studiestödets rekryteringseffekter. Bristen på sådana undersökningar är emellertid inte något unikt för Sverige utan gäller också internationellt. För att bidra till en ökad kunskap om bl a rekryteringseffekterna, startades våren 1980 projektet "Studiestöd och postgymnasial utbildning". Inom ramen för detta projekt har ett flertal undersökningar publicerats varav två behandlar studiemedlens rekryteringseffekter, nämligen Reuterberg & Svensson (1981 och 1983).

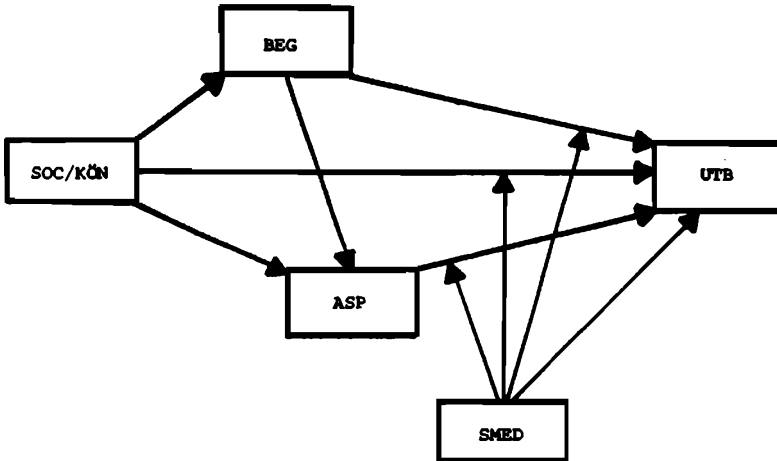
På det hela taget visar dessa undersökningar att studiemedlen haft en betydande effekt såväl på tillströmningen till högskola totalt sett (generell rekryteringseffekt) som vad gäller att utjämna skillnader mellan socialgrupper och mellan män och kvinnor (selektiv rekryteringseffekt).

Vid en första anblick ger dessa undersökningar en betydligt mera positiv bild av studiemedlens rekryteringseffekter än den man får av andra undersökningar. Denna skillnad i resultat kan emellertid orsakas av att vi granskat dessa effekter bland *de högskolestuderande* medan man i andra sammanhang studerat effekterna bland *samtliga individer* eller bland *dem, som genomgått närmast lägre utbildningsnivå*. Som jag diskuterat i kapitel 3 ger dessa skilda beräkningssätt olika resultat både vad gäller de generella och de selektiva rekryteringseffekterna.

För att ge en mera fullständig bild av studiemedlens rekryteringseffekter har dessa i den nu föreliggande undersökningen studerats, dels bland gymnasister, dels bland *samtliga individer* i en årskull. Analyserna är också mera ingående än i våra tidigare undersökningar, såtillvida att undersökningsvariablerna socialgrupp och kön nu kompletterats med begåvning och studieaspiration samt att analyserna genomförts med hjälp av en mer sofistikerad metodik.

Undersökningsvariablerna har inordnats i följande kausalmodell:

Figur 11.1 *Analysmodell för studiemedlens generella och selektiva effekter på övergången till postgymnasial utbildning.*

Med ledning av de påverkansvägar som pilarna i figur 11.1 anger kan följande typer av effekter urskiljas:

- *unik effekt* den påverkan som en bakgrundsvariabel utövar på övergångsfrekvensen till högskola (UTB) oberoende av övriga bakgrundsvariabler
- *indirekt effekt* den påverkan som en bakgrundsvariabel utövar via en senare liggande variabel i modellen
- *förmedlingseffekt* den effekt som en bakgrundsvariabel inte ger upphov till men som den förmedlar från en tidigare liggande variabel
- *egeneffekt* summan av en bakgrundsvariabels unika effekt och de indirekta effekter, som den ger upphov till
- *totaleffekt* variabelns samband med övergångsfrekvensen.

En närmare beskrivning av dessa olika mått ges i kapitel 3 och 5. I figur 11.1 ingår också studiemedlen (SMED). Den pil, som från SMED riktas mot UTB, anger dels studiemedlens generella rekryteringseffekter, dels vilken roll de spelat för rekryteringen till olika inriktningar inom högskolan. Dess-

utom utgår pilar från SMED riktade mot de pilar som går från bakgrundsvariablerna till UTB. Dessa pilar från SMED symboliserar studiemedlens selektiva rekryteringseffekter, dvs förändringen av den påverkan som bakgrundsvariablerna utövat på övergångsfrekvensen.

Förutom dessa olika typer av effekter undersöks också huruvida det föreligger några interaktioner mellan bakgrundsvariablerna i deras påverkan på övergångsfrekvensen samt huruvida dessa interaktioner förändrats tack vare studiemedlen. Så granskas exempelvis om de sociala bakgrundsfaktorerna haft olika stor betydelse för individer på skilda begåvningsnivåer samt om studiemedlens sociala utjämnings effekter är olika starka beroende på individens begåvning.

Undersökningens huvudsyften är således att studera:

- I Studiemedlens generella rekryteringseffekter till högskolan.
- II Studiemedlens selektiva rekryteringseffekter till högskolan.
- III Studiemedlens betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan.

Vart och ett av dessa huvudsyften preciseras i ett antal frågeställningar, vilka återfinns i kapitel 3.

Studiemedlens olika rekryteringseffekter granskas dels bland gymnasisterna, dels bland samtliga individer i en årskull. Dessutom har samtliga tre huvudsyften studerats för två olika årskullar, nämligen de födda 1948 respektive 1953. Härigenom kan förändringar i studiemedlens rekryteringseffekter studeras över en period från slutet av 1960-talet fram till mitten av 1970-talet. Denna tidsmässiga avgränsning innebär att rekryteringseffekterna enbart avser ungdomsstuderande - studerande som påbörjat högskoleutbildning senast vid 23 års ålder. Dessutom gäller rekryteringseffekterna enbart för dem, som påbörjat en traditionell högskoleutbildning, vilket innebär en utbildning tillhörande högskolan innan högskolereformen 1977.

Undersökningen har möjliggjorts tack vare tillgången till de data som finns insamlade i anslutning till Individualstatistikprojektet. På grund av undersökningens longitudinella karaktär är ett visst bortfall oundvikligt. Det finns dock inget som tyder på att detta bortfall allvarligt påverkar de undersökningsresultat som gäller studiemedlens selektiva rekryteringseffek-

ter eller deras betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar. Däremot underskattas övergångsfrekvensen till högskola med några procentenheter och därmed också studiemedlens generella rekryteringseffekter.

Studiemedlens generella rekryteringseffekter till högskolan

I tabell 11.1 sammanfattar jag de resultat, som erhållits i kapitel 7 och 9, beträffande studiemedlens generella rekryteringseffekter. För att göra resultatbilden mera fullständig och tydlig har dessa effekter kompletterats med dem för de högskolestuderande. Värdena i tabellen anger den procentuella andel inom respektive grupp, som uppgivit sig ha kunnat påbörja högskoleutbildning tack vare studiemedlen.

Tabell 11.1 *Studiemedlens generella rekryteringseffekter.*

Bland:	Födda	
	1948	1953
Högskolestuderande	25	29
Gymnasister	15	12
Samtliga individer	3	3

Om man först granskar rekryteringseffekterna inom var och en av årskullarna, finner man att måttet på denna effekt sjunker ju större den grupp är för vilken rekryteringseffekten gäller. Detta är på intet sätt uppseendeväckande. Det antal individer, som kunnat påbörja högskoleutbildning tack vare studiemedlen, är ju i princip detsamma i alla tre måtten. Däremot ökar på grund av selektionen i utbildningssystemet den grupp, som antalet "studiemedelsrekryterade" relateras till. Rekryteringseffekten uttryckt som ett procenttal måste då sjunka.

Så länge man enbart intresserar sig för en enda rekryteringseffekt är således förändringarna i måttet på denna ett rent matematiskt fenomen. Det kan visserligen vara bedrägligt om man inte preciserar för vilken grupp effekten gäller, men kompletterat med en sådan precisering är måttet otvetydigt.

Om man i stället vill jämföra rekryteringseffekterna mellan två olika grupper blir problemet mera komplicerat. Detta framgår av tabell 11.1 där förändringarna över tid uppvisar olika bild beroende på vilken grupp man utgår ifrån. Bland högskolestuderande har rekryteringseffekten ökat, bland gymnasisterna har den minskat och bland samtliga individer är den oförändrad.

Bakom de divergerande resultaten ligger förändringar i övergångsfrekvens till gymnasiet och från denna nivå till högskolan. Detta framgår av nedanstående tabell, där antalet individer på olika utbildningsnivåer redovisas tillsammans med antalet studiemedelsrekryterade högskolestuderande.

Tabell 11.2 *Antal individer på olika utbildningsnivåer samt antal studerande som rekryterats till högskolan tack vare studiemedlen.*

	I procent av respektive totalgrupp			
	Födda		Födda	
	1948	1953	1948	1953
Högskolestuderande som rekryterats tack vare studiemedlen	320	294	3	3
Samtliga högskolestuderande	1267	1011	13	12
Totala antalet gymnasister	1718	2109	18	24
Totalgruppen	9460	8725	100	100

Som framgår av tabellens två sista kolumner utgör andelen studiemedelsrekryterade en lika stor andel av samtliga individer i båda årskullarna, nämligen 3%. Antalet gymnasister är självfallet betydligt lägre än det totala antalet individer. När då antalet studiemedelsrekryterade relateras till gymnasisterna i stället för till hela årskullen måste rekryteringseffekterna stiga som tidigare påpekats. Nu visar emellertid tabell 11.2 att antalet gymnasister minskar kraftigast bland 48-orna. Följaktligen stiger då rekryteringseffekten också snabbast i den äldre årskullen.

Går man däremot till antalet högskolestuderande är förändringen i gruppstorlek där den motsatta. Därför uppvisar 53-orna den starkaste rekryteringseffekten bland högskolestuderande.

Vilket mått skall man då ta fasta på när man bedömer studiemedlens rekryteringseffekter?

Enligt min mening bidrar alla tre måtten med väsentlig information och tillsammans ger de en betydligt mer nyanserad bild jämfört med om enbart ett av dem redovisas.

Om jag trots detta skall framhålla något blir det rekryteringseffekten bland gymnasisterna. Mina motiv för detta är följande:

- rekryteringseffekterna bland de högskolestuderande är ett ofullständigt mått såtillvida att det är opåverkat av storleken på den grupp som studiemedlen inte förmått att rekrytera
- rekryteringseffekterna bland samtliga individer är mindre relevant än det bland gymnasisterna därför att studiemedlen rimligtvis inte kan förväntas rekrytera också sådana individer som saknar behörighet för högskolestudier.

Nu skall sägas att inte heller rekryteringseffekterna bland gymnasister är det teoretiskt sett bästa tänkbara måttet. Anledningen härtill är att det inte råder någon fullständig överensstämmelse mellan att vara gymnasist och att ha behörighet för högskolestudier. Som jag nämnt i kapitel 3, är dock detta det bästa mått som jag har haft praktiska möjligheter att arbeta med.

Det faktum att jag bedömt rekryteringseffekterna bland samtliga individer som mindre relevanta än dem bland gymnasisterna får inte uppfattas så att de är ointressanta. Bakom ambitionerna att höja rekryteringen till högskoleutbildning ligger självfallet tanken att denna skall öka bland samtliga individer. Därmed ligger det också nära till hands att generalisera de förändringar i detta avseende som sker inom en grupp såsom högskolestuderande eller gymnasister till att gälla hela årskullen. En sådan generalisering är emellertid ingalunda riskfri, vilket visas av resultaten i tabell 11.1.

Mot bakgrund av vad jag sagt tidigare är det den minskade rekryteringseffekten bland gymnasisterna som bör ägnas störst uppmärksamhet här. Hänger denna utveckling samman med förändringar i själva studiemedelssystemet eller är nedgången betingad av andra faktorer?

Något definitivt svar på den frågan kan jag inte ge eftersom jag inte känner gymnasisternas motiv för att påbörja eller avstå från högskoleutbildning. Man kan dock inte utesluta att studiemedlen i sig bär en del av ansvaret för den minskade rekryteringseffekten. Som det tidigare relaterade exemplet visar har studiemedelsutnyttjandet medfört en avsevärt ökad skuldbörda. Denna utveckling är ingen ny företeelse. Den hade börjat redan då de här studerande årskullarna hade att bestämma sig för fortsatt verksamhet efter gymnasiet. Skuldbördan ökade visserligen inte på långt när lika snabbt då, men ändå i sådan utsträckning att den torde ha gjort alltflera tveksamma till att påbörja högskoleutbildning.

Detta innebär dock inte att jag anser försämringarna i studiemedelssystemet vara den enda eller ens den viktigaste orsaken till de minskade rekryteringseffekterna. Mot en sådan tolkning talar nämligen det faktum att rekryteringen till högskola under den aktuella tidsperioden sjönk betydligt kraftigare än studiemedlens rekryteringseffekter. Som påpekats av Nilsson (1984) torde detta till stor del förklaras av att akademikernas arbetsmarknad avsevärt försämrades vid denna tid. Med försämrade framtidsutsikter blir det självfallet allt svårare att genom ekonomiska stödåtgärder, som samtidigt medför en ökande skuldsättning, locka studerande till högskolan.

Så här långt har jag diskuterat studiemedlens generella rekryteringseffekter enbart på ett jämförande plan. Hur skall man då bedöma deras faktiska omfattning?

Även för ett sådant ställningstagande kan procenttalen vara förrådiska. Tar man fasta på rekryteringseffekten bland de högskolestuderande förefaller den vara avsevärd. Inte mindre än var fjärde högskolestuderande har ju kunnat gå till högskolan tack vare tillgången till studiemedel. Utgår man däremot från rekryteringseffekten bland samtliga individer förefaller 3% inte särskilt imponerande.

Bedömningen av studiemedlens faktiska rekryteringseffekter sker säkrast på grundval av det antal individer, som kunnat påbörja högskoleutbildning tack vare studiemedlen. I de årskullar, som här studeras, motsvarar en rekryteringseffekt på 1% bland samtliga individer en ökning av antalet högskolestuderande med ca 950 individer bland 48-orna och ca 870 bland dem födda 1953. Följaktligen innebär en rekryteringseffekt på 3% bland samtliga att studiemedlen höjt tillströmningen till högskoleutbildning med grovt räknat mellan 2.600 och 3.000 individer per år. Sett på detta sätt måste studiemedlens generella rekryteringseffekter anses vara betydande. Härvid måste man också beakta att dessa siffror snarare utgör en under- än en överskattning av de verkliga rekryteringseffekterna därför att bortfallet i undersökningen är större bland de högskolestuderande än bland övriga grupper.

Mot bakgrund av att all högskoleutbildning numera är spärrad och att därigenom många sökande måste avvisas kan man fråga sig om studiemedlens generella rekryteringseffekter över huvud taget har något intresse längre.

Den frågan vill jag besvara med ett obetingat ja. Genom att locka flera sökande till högskoleutbildning förbättras möjligheterna att besätta de befintliga platserna med sådana studerande som har goda förutsättningar att fullfölja utbildningen på ett framgångsrikt sätt. I vilken mån detta också kan förverkligas är ett problem som nu är synnerligen aktuellt genom den nyligen tillsatta Tillträdesutredningen och genom den forskning, som bedrivs inom projektet "Antagningssystemets effektivitet och prognosförmåga" vid pedagogiska institutionen, Umeå universitet (Henrysson, 1984). Studiemedlens generella rekryteringseffekter äger fortfarande aktualitet också därigenom att de utgör en förutsättning för att studiemedlen skall kunna bidra till en demokratisering av den högre utbildningen.

Båda dessa motiveringar förutsätter dock att det är "rätt" individer, som studiemedlen förmår locka till högskolan. Därmed har jag kommit in på denna undersöknings andra huvudsyfte - det om studiemedlens selektiva rekryteringseffekter.

Studiemedlens selektiva rekryteringseffekter till högskolan

Som en bakgrund för diskussionen om studiemedlens selektiva rekryteringseffekter bör först klarläggas vilken betydelse de olika bakgrundsvariablerna faktiskt haft för rekryteringen till högskolan. Detta innebär att jag inledningsvis behandlar de resultat, som erhållits i kapitel 6 och 8, och därefter dem från kapitel 7 och 9, där de selektiva rekryteringseffekterna granskades.

Oavsett om man studerar bakgrundsfaktorernas betydelse bland samtliga individer eller enbart bland gymnasisterna visar resultaten att socialgrupps-tillhörighet varit den mest avgörande faktorn för rekryteringen till högskola. Därefter följer begåvning och studieaspiration, vilka båda varit av stor betydelse, medan könstillhörighet däremot spelat en avgjord mindre roll.

Även om socialgruppstillhörigheten varit den mest betydelsefulla faktorn bland såväl samtliga individer som gymnasister, blir den bild man får av dess påverkan något olika i de två fallen. En sådan skillnad är att den får en klart större betydelse för övergångsfrekvensen bland samtliga individer än bland gymnasisterna. I det förstnämnda fallet uppgår nämligen socialgruppskillnaderna till 31 procentenheter bland 48-orna och till 24 bland dem födda 1953. I det sistnämnda är dessa skillnader lägre - 15 respektive 21 procentenheter - trots en totalt sett högre övergångsfrekvens. Att de sociala bakgrundsfaktorerna får sin största betydelse när man utgår från hela årskullen är ingalunda oväntat. Här ingår ju den påverkan, som skett på gymnasisternas övergång till högskola, och därtill kommer den som socialgrupps-tillhörighet utövat vid övergången till gymnasiet. Som jag påpekat i kapitel 1 är den sociala selektionen också i det sistnämnda fallet högst betydande. En annan skillnad mellan gymnasisterna och totalgruppen är det sätt på vilket de sociala bakgrundsfaktorerna verkar. Medan de bland gymnasisterna huvudsakligen påverkar övergångsfrekvensen direkt, dvs oberoende av begåvning och studieaspiration, sker deras påverkan inom årskullen som helhet till relativt stor del indirekt via dessa båda variabler.

Detta innebär att den starka sociala selektionen till högskola bland samtliga individer delvis betingas av de stora socialgruppskillnader som finns bland dem både vad gäller begåvning och studieaspiration. Bland gymnasisterna är

dessa skillnader betydligt mindre och därmed försvagas socialgruppsvariabelns indirekta påverkan.

Förutom denna indirekta påverkan föreligger det också bland samtliga individer ett tämligen komplicerat samspel mellan socialgrupp, begåvning, studieaspiration och övergångsfrekvens. Enligt interaktionsanalyserna har nämligen de sociala bakgrundsfaktorerna haft en särskilt stor betydelse för övergångsfrekvensen bland de 48-or som samtidigt tillhör den lägre begåvningshälften och saknar tidiga utbildningsplaner. Inom den yngre årskullen får de sociala bakgrundsfaktorerna däremot sin största effekt redan när en av dessa båda variabler talar mot en övergång till högskola. Resultaten visar således att de sociala bakgrundsfaktorernas inverkan till viss del är en funktion av individens begåvning och tidiga utbildningsplaner samt att den sociala selektionen blivit alltmer känslig för en påverkan av dessa båda variabler.

Kven om de sociala bakgrundsfaktorerna påverkat rekryteringen till högskola på något olika sätt i de två totalgrupperna, finns det inget som tyder på att styrkan av den sociala selektionen förändrats nämnvärt över tid. Så är däremot fallet bland gymnasisterna, där de sociala bakgrundsfaktorerna fått en ökad betydelse. Förklaringen till dessa divergerande resultat är, att det under slutet av 1960-talet skedde en social utjämning vad gäller rekryteringen till gymnasiet. När nu övergångsfrekvensen till högskola studeras bland samtliga individer, kommer denna sociala utjämning att kompensera för den ökade selektion som skett vid 53-ornas övergång från gymnasium till högskola.

Samtidigt som övergången från gymnasium till högskola blivit alltmer påverkad av individens sociala bakgrund har detta utbildningsval också kommit att ske i allt större överensstämmelse med individernas tidiga utbildningsplaner. Resultaten visar således att social bakgrund och studieaspiration inte bara har stor betydelse för övergången från gymnasium till högskola inom var och en av årskullarna utan att denna betydelse dessutom har blivit alltmer markerad över tid. Någon motsvarande förändring av begåvnings inverkan föreligger däremot inte.

I jämförelse med de sociala skillnaderna i övergångsfrekvens är de mellan män och kvinnor små. Bland gymnasisterna finns visserligen en skillnad till

männens fördel, vilken i den äldre årskullen uppgår till 6 procentenheter och i den yngre till 4. Bland samtliga individer minskar emellertid dessa skillnader till 2 respektive 1 procentenhet.

Könsvariabelns påverkan på rekryteringen till högskola är också betydligt mindre komplicerad än den av socialgrupp. Den sker nämligen uteslutande i form av unika effekter, dvs som en påverkan oberoende av såväl begåvning som tidiga utbildningsplaner.

Det är nu viktigt att beakta att den påverkan av bakgrundsvariablerna på rekryteringen till högskola, som här beskrivits, utövats trots tillgång till studiemedel. Mot bakgrund av framför allt de sociala faktorernas och studieaspirationernas stora betydelse finns det all anledning att fråga sig om studiemedlen över huvud taget haft någon inverkan på den roll som bakgrundsfaktorerna spelat i detta sammanhang.

Svar på den frågan ges i tabell 11.3, där jag redovisar i vilken utsträckning de olika bakgrundsvariablernas egen effekter förändrats tack vare studiemedlen. Positiva värden anger att studiemedlen förstärkt egen effekterna och negativa värden att dessa effekter försvagats.

Tabell 11.3 *Studiemedlens inverkan på den roll som bakgrundsvariablerna spelat för rekryteringen till högskola.*

Bakgrunds- variabel	Bland gymnasister		Bland samtliga	
	Födda 1948	Födda 1953	Födda 1948	Födda 1953
Socialgrupp	-.11	-.01	+.02	+.04
Kön	-.02	-.02	.00	-.01
Begåvning	+.04	+.03	+.05	+.05
Studieaspiration	-.02	+.05	+.05	+.06

Bland de gymnasister, som är födda 1948, har studiemedlen haft en avsevärd social utjämnings effekt. Detta framgår av att de sociala skillnaderna i övergångsfrekvens skulle ha varit 11 procentenheter större om studiemedlen inte funnits. Om man nu jämför detta värde med den egen effekt, som social-

grupp haft för gruppen i fråga och som uppgår till 14 procentenheter, finner man att studiemedlen i det närmaste halverat socialgruppskillnaderna i övergångsfrekvens. Denna bild förändras dock dramatiskt om man flyttar sig 5 år framåt i tiden. Bland gymnasisterna i den yngre årskullen har studiemedlens sociala utjämnings effekter nästan helt försvunnit. Detta hänger huvudsakligen samman med att studiemedlen inte förmått att motverka de sociala bakgrundsfaktorernas unika effekter - den påverkan som utövas oberoende av begåvning och tidiga utbildningsplaner - i lika hög grad inom den yngre årskullen som i den äldre.

Denna försvagning av studiemedlens sociala utjämnings effekter är vidare så stor att den mer än väl motsvarar den ökning som skett av socialgruppskillnaderna i övergångsfrekvens mellan de båda årskullarna. Man kan således hävda att den ökade sociala selektionen i rekrytering från gymnasiet till högskolan beror på att studiemedlen under den studerade tidsperioden förlorat sin betydelse som socialt utjämningsinstrument.

Om man nu knyter an dessa resultat till dem gällande studiemedlens generella rekryteringseffekter kan man konstatera att studiemedlen blivit ett trubbigare instrument både vad gäller att höja övergångsfrekvensen från gymnasium till högskola och vad gäller att utjämna de sociala skillnaderna vid denna övergång. Av detta kan man sluta sig till att det framför allt är bland gymnasister från hem utan utbildningstraditioner som studiemedlen förlorat i rekryteringseffekt.

Nu är det emellertid inte bara så att studiemedlen fått en minskad rekryteringseffekt bland de gymnasister som kommer från socialgrupp C-E. Som framgår av tabell II.4, bilaga II, har studiemedlen samtidigt fått en ökad rekryteringseffekt bland de övriga gymnasisterna.

Att ge någon uttömmande förklaring till denna utveckling är inte möjligt inom ramen för denna undersökning. För detta krävs mera ingående uppgifter om de faktorer som påverkar gymnasisternas utbildningsval. Som förklaring till den minskade generella rekryteringseffekten angav jag en försämrad arbetsmarknad för akademiker i kombination med den ökande skuldsättning, som ett utnyttjande av studiemedlen medför. Enligt de nu erhållna resultaten skulle detta fått en menlig inverkan enbart bland gymnasister från lägre socialgrupper.

Enligt min mening får denna förklaring ett visst stöd eftersom det föreligger en tendens till interaktion mellan socialgrupp, begåvning, studieaspiration och studiemedlens rekryteringseffekter bland dem födda 1948 men inte i den yngre årskullen. Denna interaktion tyder nämligen på att studiemedlen haft en starkare social utjämningsseffekt bland de gymnasister, för vilka endera begåvning eller studieaspiration talat emot en övergång till högskola.

De gymnasister från socialgrupp C-E, vilka antingen har hög begåvning eller tidiga utbildningsplaner kan här ses som en marginalväljargrupp vad gäller övergång till högskola. Som sådan är den mera påverkbar av yttre incitament såsom framtidsutsikter och studiefinansieringsmöjligheter. Om båda dessa incitament försvagas blir det främst bland dessa studerande som studiemedlen förlorar i rekryteringseffekt.

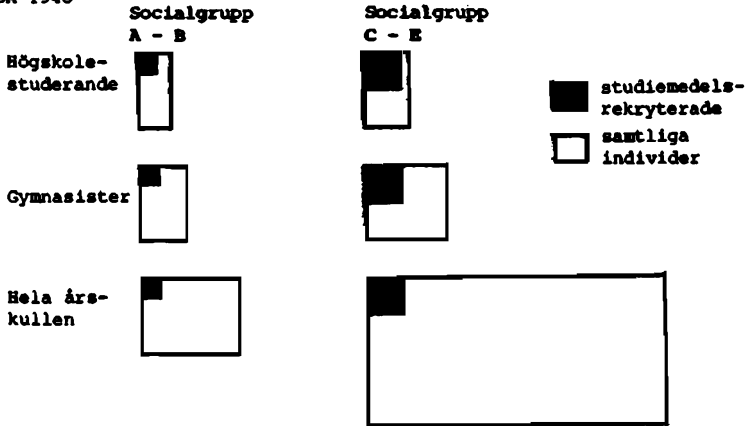
Kan då detta resonemang vara förenligt med det förhållandet att studiemedlen fått en ökad rekryteringseffekt inom socialgrupp A-B? Ja, enligt min mening är detta möjligt. Många gymnasister från hem med utbildningstraditioner har en relativt klar inriktning mot högskolestudier. För dem utgör de försämrade framtidsutsikterna inte ett lika starkt hinder för övergången till högskola som bland dem, vilka kommer från hem utan sådana traditioner. Dock torde utbildningsvalet inte längre vara lika självklart, vilket ökar utrymmet för en påverkan av studiemedlen trots att dessa medför en ökande studieskuld.

Den ljusa bild man får av studiemedlen bland gymnasister födda 1948 blir således avsevärt mörkare när man flyttar sig 5 år framåt i tiden. Ännu mörkare blir den emellertid om man flyttar uppmärksamheten från gymnasterna till samtliga individer. I detta fall har studiemedlen inte bara förlorat sin förmåga att motverka socialgruppskillnaderna utan till och med accentuerat dem. För 48-orna ökas nämligen socialgruppskillnaderna med 2 procentenheter och bland 53-orna med 4.

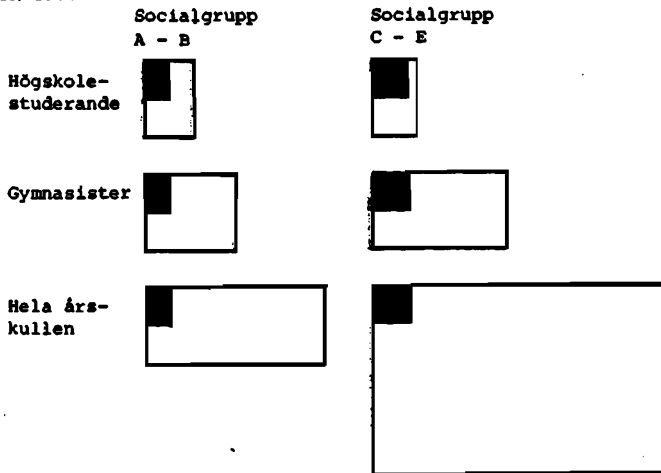
Orsaken till att studiemedlens selektiva rekryteringseffekter förändras på detta sätt är den samma som jag angav i samband med de generella effekterna: förändringar i storleken på de grupper som antalet "studiemedelsrekryterade" relateras till. Detta åskådliggörs i figur 11.2. Den svärtade ytan återspeglar där det antal individer, som rekryterats till högskolan tack vare studiemedlen, och hela ytan storleken på den grupp för vilken rekryteringseffekterna gäller.

På samma sätt som när jag diskuterade studiemedlens generella rekryterings-effekter tar jag här med studiemedlens sociala utjämnings-effekter bland de högskolestuderande.

FÖDDA 1948

FÖDDA 1953

Figur 11.2 Storleksrelationen mellan de studiemedelsrekryterade och samtliga individer i respektive jämförelsegrupp.

Som figur 11.2 visar är antalet studiemedelsrekryterade konstant. Däremot ökar storleken på den grupp, som detta antal relateras till, successivt när man förflyttar sig nedåt i utbildningshierarkin.

Vad som nu är av speciellt intresse är att denna förändring i gruppstorlek är olika stark inom respektive socialgrupp. Tack vare den sociala selektionen vid varje övergångstillfälle ökar socialgrupp C-E snabbare i storlek än A-B. *Andelen* studiemedelsrekryterade måste följaktligen reduceras snabbast inom den förretrännda gruppen när man går från de högskolestuderande mot totalgruppen.

Som dessa resultat visar kan inte heller frågan om studiemedlens effekter på den sociala selektionen ges något entydigt svar, såvida man inte preciserar vilken grupp som åsyftas. I nedanstående tablå sammanställer jag de svar som skulle ges på denna fråga för respektive grupp utifrån undersökningsresultaten.

Grupp	Studiemedlens effekter på socialgruppskillnaderna	
	Födda 1948	Födda 1953
Högskolestuderande	Utjämnande effekt	Utjämnande effekt
Gymnasister	Utjämnande effekt	Knappast någon effekt
Samtliga individer	Förstärkande effekt	Förstärkande effekt

Samtidigt som man preciserar vilken grupp man avser, anger man också hur strängt det kriterium är mot vilket studiemedlens selektiva effekter skall bedömas. Om man då anger de högskolestuderande väljer man det mest liberala kriteriet. Anger man samtliga individer väljer man däremot det strängaste.

Följande exempel belyser hur snabbt kravnivån skärps när kriteriet ändras från att gälla de selektiva rekryteringseffekterna bland gymnasister till att gälla dem för samtliga individer.

Enligt tabell 11.3 har studiemedlen reducerat de sociala skillnaderna med 1 procentenhet bland de gymnasister som föddes 1953. För att uppnå samma selektiva rekryteringseffekt bland samtliga 53-ör skulle studiemedlen i hela populationen ha rekryterat ytterligare ca 3.800 högskolestuderande från socialgrupp C-E. Detta motsvarar nära nog en fördubbling av socialgruppens övergångsfrekvens till högskola och samtidigt en 50-procentig ökning av den totala rekryteringen. Alternativt skulle 4/5-delar av de studerande som rekryterats tack vare studiemedlen från socialgrupp A-B ha nekats detta stöd och därmed skulle det totala antalet högskolestuderande reduceras med 10%.

Nu skall sägas att studiemedlens accentuering av socialgruppskillnaderna bland samtliga individer paradoxalt nog inte behöver innebära att studiemedlen förstärkt den inverkan som de sociala bakgrundsfaktorerna i sig haft för övergången till högskola. Som resultaten i kapitel 9 visat är detta inte heller fallet bland 48-orna. Där har nämligen studiemedlen reducerat den unika effekten med 1 procentenhet. Bland 53-orna har däremot den unika effekten förstärkts i motsvarande grad men även denna förändring är klart mindre än vad som gäller socialgruppsvariabelns egen effekter.

Bakgrunden härtill är att studiemedlen stärkt betydelsen av såväl begåvningens som studieaspiration för övergången till högskola. Härigenom kommer de sociala skillnaderna i dessa variabler att ge utslag i starkare indirekta socialgruppseffekter på övergångsfrekvensen.

Hur skall man då se på det förhållandet att studiemedlen stärkt begåvningens och de tidiga utbildningsplanernas inflytande på rekryteringen till högskola bland samtliga individer?

Mot bakgrund av vad jag sagt i samband med de generella rekryteringseffekterna kan begåvningens ökade betydelse ses som ett positivt resultat. Det innebär ju att studiemedlen främst rekryterat sådana individer som har förhållandevis goda förutsättningar att klara studierna. Samtidigt måste man emellertid vara medveten om att detta skett till priset av en viss förstärkning av den sociala selektionen till högskola. Totalt sett har socialgruppskillnaderna ökat med 3 procentenheter i vardera årskullen tack vare att studiemedlen förstärkt begåvningens och studieaspirationernas betydelse för övergångsfrekvensen. Av denna ökning kan knappt 1 procentenhet hänföras till den in-

direkta påverkan som skett via begåvning. De resterande 2 procentenheter är resultatet av den förstärkta indirekta påverkan via studieaspiration. Det pris man således får betala för det begåvningsmässigt bättre urvalet bland samtliga individer är en skärpning av socialgruppsskillnaderna med ca 1 procentenhet. Bland gymnasisterna blir priset dock lägre beroende på att socialgruppsskillnaderna i begåvning är klart mindre.

Att studiemedlen förstärkt studieaspirationernas betydelse för övergångsfrekvensen är dock mera negativt. En anledning till detta är den ovan nämnda accentueringen av socialgruppsskillnaderna i övergångsfrekvens bland samtliga individer. En annan anledning är den mycket låga rekryteringseffekten som studiemedlen uppvisar bland dem utan tidiga utbildningsplaner - 2% bland samtliga 48-ör och 1% bland 53-orna. Dessa låga procenttal tyder nämligen på att studiemedlen varit ett trubbigt instrument för att påverka de tidiga utbildningsplanerna. I detta avseende ger således undersökningresultaten stöd åt den skeptiska hållning som uttrycks av Studiestödsutredningen i betänkandet "Studiestöd" (SOU 1977:31).

Att studiemedlen förstärkt såväl begåvnings som de tidiga utbildningsplanernas betydelse för totalgruppernas rekrytering till högskola är dock knappast förvånande. De med hög begåvning och med tidiga utbildningsplaner har påbörjat gymnasieutbildning i större utsträckning än övriga. Därmed följer också att det främst är bland dem som studiemedlen kunnat rekrytera högskolestuderande. Nu är det emellertid inte enbart bland samtliga individer som studiemedlen förstärkt studieaspirationernas betydelse. Samma förhållande gäller också för de gymnasister som är födda 1953. I detta avseende har det skett en markant förändring över tid. Bland 48-orna har studiemedlen nämligen haft en viss - om än svag - motverkande effekt på detta inflytande. Inom gymnasiegruppen har dock förändringen ännu inte blivit så stor att den fått några nämnvärda konsekvenser för den sociala selektionen till högskola. Om utvecklingen fortsätter på samma sätt även inom senare årskullar leder dock detta till att den sociala selektionen till högskola förstärks även bland gymnasisterna.

För att motverka en sådan utveckling är det viktigt att tidigt öka intresset för fortsatt utbildning. Detta framgår av de interaktionseffekter som erhållits i kapitel 9. Enligt dessa varierar nämligen studiemedlens selektiva rekryteringseffekter med såväl begåvning som tidiga utbildningsplaner, såtill-

vida att studiemedlen haft sin mest positiva (minst negativa effekt) bland de individer som samtidigt har hög begåvning och tidiga utbildningsplaner. Om således flera individer, särskilt sådana med hög begåvning, hade kunnat intresseras för en fortsatt teoretisk utbildning skulle studiemedlens sociala utjämnings effekter blivit bättre än vad som nu är fallet. I detta sammanhang har dock studiemedlen visat sig inte vara särskilt effektiva. Förmodligen utgör studiestödet på den gymnasiala nivån här en påverkansfaktor med bättre förutsättningar att åstadkomma en förändring.

När det slutligen gäller könsskillnaderna i övergångsfrekvens till högskola, är dessa som tidigare sagts små, såväl bland gymnasister som bland samtliga individer. Så skulle emellertid varit fallet även studiemedlen förutan. Dock skall sägas att i de fall, där studiemedlen över huvud taget haft någon effekt, har de verkat utjämnande på könsskillnaderna.

Studiemedlens betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan

Som framgått av kapitel 1 upphör bakgrundsfaktorerna inte att påverka individens utbildningsval i och med inträdet vid högskolan. Även inom denna får de effekter på rekryteringen till de olika studieinriktningarna. För att ge en mera fullständig bild av studiemedlens rekryteringseffekter har jag granskat i vilken utsträckning dessa förändrat den roll som bakgrundsfaktorerna spelat i detta sammanhang.

Av skäl som jag redogjort för i kapitel 10 ingår inte studieaspiration i denna del av undersökningen. Bakgrundsfaktorerna utgörs således här av socialgrupp respektive kön samt begåvning.

När det gäller selektionen till olika studieinriktningar har samtliga dessa variabler utövat en betydande påverkan. Så är det företrädesvis studerande från socialgrupp A-B, män samt studerande med hög begåvning, som påbörjat en utbildning inom övriga fakulteter, dvs de mest prestigegivande utbildningarna. De studerande, som kommer från lägre socialgrupper, kvinnor samt de tillhörande låg begåvningsgrupp är däremot klart överrepresenterade på de kortare högskoleutbildningarna, inom vilka lärarhögskolornas klasslärarinjer ut-

gör den till studerandeantalet dominerande utbildningen. De filosofiska fakulteternas studerandegrupp utgör ett i stort sett representativt urval av samtliga högskolestuderande med avseende på de tre bakgrundsvariablerna.

De sociala bakgrundsfaktorerna fortsätter således att påverka utbildningsvalet även inom högskolan. Studerande från hem med utbildningstradition påbörjar högskoleutbildning oftare än övriga och inom högskolan väljer de företrädesvis de mest prestigebetonade utbildningsvägarna. Detta mönster är väl känt från tidigare undersökningar.

Könsvariabeln framträder dock i ny skepnad, när man granskar dess betydelse för rekryteringen till olika studieinriktningar inom högskolan. Från att ha haft en förhållandevis ringa betydelse för övergången till högskola har den blivit den bakgrundsfaktor som utövar den starkaste påverkan på inriktningen av dessa studier. Bakom denna förändring ligger naturligtvis den omständigheten att övriga fakulteter innefattar utbildningar, som av tradition är starkt manligt dominerade såsom den tekniska sektorn medan samtidigt lärarhögskolorna, där kvinnorna av hävd är i stor majoritet, ingår bland de kortare högskoleutbildningarna.

Av interaktionseffekterna att döma föreligger det emellertid en tendens till att könsskillnaderna förändrats under den tid som skiljer mellan årskullarna. I ett avseende är denna tendens positiv. Kvinnorna har nämligen ökat sin andel av de studerande inom övriga fakulteter, vilket innebär en viss utjämning av könsskillnaderna. I ett annat avseende är den dock negativ. Kvinnornas redan stora "övervikt" inom kortare utbildningar tycks ytterligare ha förstärkts.

Att begåvning fortsätter att påverka utbildningsvalet även inom högskolan är helt naturligt med tanke på att det sker en hård utspärrning av sökande främst till de utbildningar, som ingår i övriga fakulteter. Härigenom blir de studerande, som tillhör den övre begåvningshälften, överrepresenterade där. Det mest negativa begåvningsurvalet får däremot de kortare högskoleutbildningarna. Negativt begåvningsurval innebär här negativt i förhållande till hela högskolegruppen. Sett i relation till hela årskullen utgör även de, som gått till de kortare högskoleutbildningarna, ett klart positivt begåvningsurval.

När det nu finns ett klart samband mellan begåvning och vald studieinriktning, kan man fråga sig om detta är förklaringen till den sociala och köns-mässiga selektionen inom högskolan. Enligt interaktionsanalyserna är så inte fallet. De socialgrupps- och könsskillnader, som gäller för hela högskolegruppen, återfinns nämligen också inom respektive begåvningsnivå.

Har då studiemedlen genom sina rekryteringseffekter till högskolan haft någon inverkan på dessa selektionsmekanismer inom högskolan?

Ja, enligt resultaten i kapitel 10 har studiemedlen haft en viss inverkan på den sociala selektionen i båda årskullarna och på den könsmässiga bland dem födda 1948. Så har socialgrupp C-E fått en något ökad andel av de studerande på övriga fakulteter och socialgrupp A-B en ökad andel av dem på de kortare högskoleutbildningarna. Båda dessa förändringar innebär en social utjämning.

På samma sätt som att övriga fakulteter och de kortare högskoleutbildningarna fått en något jämnare socialgruppsfördelning har studiemedlen inom den äldre årskullen också bidragit till att reducera könsskillnaderna inom dessa utbildningar. Genomgående är dock förändringarna små och som framgått av den tidigare diskussionen är såväl socialgrupp som könsskillnaderna trots tillgången till studiemedel betydande inom båda dessa utbildningar.

Resultaten tyder således på att studiemedlen haft liten betydelse för selektionen inom högskolan. I och för sig är detta knappast överraskande. Vid valet av studieinriktning torde studieekonomiska faktorer spela en underordnad roll jämfört med framtidsutsikter på arbetsmarknaden, intresse, anlag och inte minst utbildningstraditioner. Därtill kommer att vissa av studieinriktningarna har ett begränsat intag, vilket också medför en begränsning av möjligheterna för studiemedlen att påverka inriktningen på studierna.

Nu skall emellertid sägas att de resultat, som här redovisats, inte återspeglar studiemedlens totala effekter på rekryteringen till de olika studieinriktningarna. De förändringar i studerandegruppernas sammansättning som legat till grund för slutsatserna återspeglar enbart de förändringar, som skett i förhållande till om studiemedlen haft en lika stark selektiv rekryteringseffekt till samtliga studieinriktningar. Här ingår följaktligen inte

de selektiva effekter som studiemedlen haft för högskolegruppen som helhet. Utan dessa effekter skulle högskolegruppen utgöras av en lägre andel studerande från socialgrupp C-E och en lägre andel kvinnor.

Förslag till fortsatt forskning

Den nu redovisade undersökningen behandlar enbart studiemedlens funktion som rekryteringsbefrämjande instrument. Denna funktion belyses vidare för en speciell studerandekategori, ungdomsstuderande, vilka påbörjade sina studier i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet.

Sedan dess har stora förändringar skett. Studiemedlens lånedel har ökat dramatiskt, vilket medfört en snabbt ökande skuldbörda för dem som är hänvisade till detta stöd. Därtill kommer att den årliga uppräkningsbeloppet höjts. Samtidigt har framtidsutsikterna på arbetsmarknaden successivt försämrats i varje fall för stora utbildningssektorer.

Under den tid som gått har också högskolan genomgått en avsevärd förvandling i organisatoriskt hänseende. Nya utbildningar har införlivats, behörighets- och antagningsregler har förändrats och all högskoleutbildning spärrats.

Vilka konsekvenser har allt detta fått för studiemedlens rekryterings-effekter?

För att besvara den frågan krävs nya forskningsinsatser helst bland de ungdomar som står i begrepp att besluta om sin fortsatta verksamhet. I ett första skede bör en sådan undersökning inte enbart inriktas på studiefinansiella problem, utan också på en bredare kartläggning av de faktorer som påverkar individens beslut om att påbörja eller avstå från fortsatta studier. Härigenom skapas möjligheter att få en mera ingående förståelse för den roll, som studiestödet spelar i valsituationen, samt för det samspel som föreligger mellan studiestöd och andra påverkansfaktorer. Det är också viktigt att man i en sådan undersökning ägnar lika stor uppmärksamhet åt dem, vilka avstår från högre studier, som åt dem, vilka fortsätter sin utbildning. Det är ju främst bland de förstnämnda som man kan undersöka huruvida det finns sådana inslag i studiestödssystemet, vilka också motverkar en övergång till högre utbildning.

Samtidigt som en sådan undersökning bör inriktas mot en bred kartläggning av de faktorer, som påverkar utbildningsvalet, bör den också belysa individernas inställning till studiestödets olika komponenter samt vilka skillnader som föreligger härvidlag mellan olika undergrupper. I dag saknas sådan information i stor utsträckning. Därför är det också svårt att förutsäga vilka konsekvenserna blir av olika ingrepp i det nuvarande systemet. Det är nämligen mycket sannolikt att ett och samma ingrepp får olika effekter bland skilda studerandekategorier.

En undersökning av detta slag bör vidare vara av longitudinell karaktär, med relativt ofta förekommande datainsamlingar, så att individernas studiegång belyses ingående. Studieavbrott, studieuppehåll och deltidstudier parallellt med förvärvsarbete har blivit allt vanligare, vilket leder till minskad examensfrekvens och förlängd studietid. Vilken roll studiemedlen spelat i detta sammanhang kan knappast bli föremål för någon mera ingående analys utan tillgång till sådana longitudinella data.

Sedan slutet av 1960-talet har också andelen vuxenstuderande i högskolan successivt ökat. För dem är valsituationen i många avseenden annorlunda än för ungdomarna, varför de resultat, som erhålls bland ungdomarna, inte kan generaliseras till dem som är äldre. Vilka är studiemedlens rekryteringseffekter bland dem som överväger att påbörja högskoleutbildning som vuxenstuderande?

De, som är något äldre, har också möjlighet att utnyttja studiemedel för studier inom den kommunala vuxenutbildningen. Vilka rekryteringseffekter studiemedlen har i detta sammanhang är en fråga som blir allt viktigare att belysa.

Ett speciellt problem vid en undersökning av studiemedlens rekryterings-effekter bland de äldre är emellertid att avgränsa undersökningsgruppen. Som resultatet här visat, riskerar man att få en alltför positiv bild av dessa effekter om de studeras enbart bland dem som påbörjat utbildning. För att undvika detta kan urvalet göras så, som sker vid Statistiska centralbyråns löpande levnadsnivåundersökningar (ULF), dvs man tar ut ett representativt stickprov av alla individer i ett visst åldersintervall, exempelvis i åldern 25-55 år. Alternativt kan en sådan undersökning genomföras som en

uppföljningsstudie inom någon eller några få årskullar. I det senare fallet utgör Individualstatistikens två riksrepresentativa stickprov ett lämpligt material.

Slutligen tyder vissa resultat i denna undersökning på att studiemedlens rekryteringseffekter skulle kunna förbättras, om intresset för fortsatta studier kunde ökas tidigt inom somliga undergrupper. Dock har studiemedlen visat sig vara tämligen ineffektiva i detta sammanhang. I vilken utsträckning har *studiehjälpen* på den gymnasiala nivån bidragit till att skapa motivation för fortsatta studier? Kan de göras mera effektiva i detta avseende? Detta är frågor, som hittills ägnats ringa uppmärksamhet, men som har betydelse även för *studiemedlens* rekryteringseffekter till högskolan.

SUMMARY

The present Swedish financial aid system for students in higher education was introduced in 1965. It consists of a combination of loans and grants. The total aid is fixed at an annual sum which is considered to be sufficient to cover a student's living expenses during the academic year. In order to give the aid a real value, the annual sum is adjusted to the cost of living index. The part of the total aid which has been raised most is the loan and as a consequence the grant portion has fallen from 25% in 1965 to about 8% in 1983. There is no longer any examination of need in relation to the income or private means of the student's parents. However, the total sum is reduced if the income or private means of the student exceed certain limits.

Any student who meets the financial requirements has a right to receive financial aid when he or she has entered a program of post-secondary education. Whether or not the student is likely to succeed in studies is not a decisive factor at this point. But after the first year the student has to demonstrate satisfactory academic progress in order to be eligible for continued aid.

When the present system was introduced, there was a strong belief that economic support would be an effective means to enhance equality of educational opportunity. By offering this aid also students from low income families are given the opportunity to attend a university or college program and to make a free choice between programs.

Since this aid system was introduced, there have been fairly few investigations concerning the effect of the aid on participation rates and on equality of educational opportunity. In order to give more information on these problems the project "Student Aid and Postsecondary Education" was started in 1980. From this project two reports have been published concerning the problems mentioned above (Reuterberg & Svensson 1980 and 1983). According to these reports the economic support has had a considerable enrollment effect, primarily upon students from lower socio-economic groups as well as upon female students.

After a comparison with other studies our results seem to indicate greater effects of the student aid in these respects. One explanation of this is the fact that we have studied the enrollment effects among *students who have entered a university program* while other investigations have studied these effects among *students in secondary education* or in a *total age group*. These different measures may, under certain circumstances, give quite different results. In the present investigation I have studied the enrollment effects of the student aid on enrollment in post-secondary education among students in secondary education and among all individuals in a cohort. The problems formulated are:

- I What are the general enrollment effects of student aid?
- II What are the selective enrollment effects of student aid?
- III What are the effects of student aid on enrollment in different courses of study?

By general enrollment effects is meant: the extent to which student aid has increased the overall enrollment rates.

By selective enrollment effects is meant: the extent to which enrollment rate increases caused by student aid differ between socio-economic groups, sexes, students of high and low academic ability, and between students with early plans for further education and students with no such plans.

Two socio-economic groups are distinguished:

A - B: includes those students whose father has an education above compulsory school.

C - E: includes those students whose father has no further education.

The university programs are classified into three categories:

Open admissions courses: faculties of arts and sciences.

Closed admissions courses: other faculties, e g technical colleges and faculties of medicine and odontology.

Shorter post-secondary programs: most of the students in this category belong to teacher-training colleges.

The groups studied were taken from the Individual Statistics Project. This project has data available for all Swedes born on the 5th, 15th and 25th of any month in 1948 and 1953 respectively.

On the first occasion when data were collected, the individuals in the two samples were 13 years old. Among other data collected on this occasion were information on parents' education, scores on three intelligence tests, and replies to questionnaires. These data are the basis of the three variables mentioned above, i.e. social background, academic ability and plans for further education.

This basic information was subsequently supplemented on an annual basis with data as to the educational status of the individuals until they were about 20 years old. Later on, the information collected in the Individual Statistics Project has been supplemented with data from various registers as to course of study in post-secondary education and year of registration.

In 1980 those individuals belonging to the older cohort who had entered a post-secondary education answered another questionnaire. This questionnaire included one question as to the importance of the financial aid for the decision to enter higher education. The same question was given to the corresponding part of the younger cohort in 1982. The answers of the individuals to this question are the basis when measuring the effects of student aid on enrollment in post-secondary education.

In order to make the enrollment rates comparable between the age cohorts an age limit for entering a university program has been fixed. This age limit means that students must have entered such a program by the age of 23 at the latest. Consequently, the results found in this study are valid only for young students.

Data are analysed with loglinear models. This statistical method offers the possibility to test not only the significance of the enrollment effects but also interactions. Consequently, I have studied whether the financial aid has changed:

- the overall enrollment rates (general enrollment effects),
- the effects of the background variables on the enrollment rates (selective enrollment effects),
- the interactions between background variables and enrollment rates.

The variables are arranged in a causal model as shown by figure 11.1 in the preceding chapter.

As mentioned before, these analyses are performed for the rates for enrollment in all higher education and for rates for enrollment in different courses of study within the university.

As regards the overall enrollment rates the results show that student aid has increased these rates but the magnitude of this increase varies depending on the group under investigation. Among university students the financial aid has raised the enrollment rate by some 25%, among students who have entered secondary education by some 15% and among all individuals of the cohort the corresponding percentage is 3. These results are not surprising. The percentage of individuals recruited to a university program thanks to the financial aid has to decrease according as the group to which these individuals are related increases in size.

Of greater interest is the fact that the differences in enrollment rates between the two age groups vary according to which of the three measures one examines. The enrollment effects for all individuals in the cohort show no change over time. The effects among students in secondary education show a decline over time and among university students the results show that the financial aid has had an increasing enrollment effect. The reason why the three measures show these divergent trends is that the rate for transition to secondary education and the rate for transition from this level to post-secondary education differ between the two cohorts.

Before discussing the selective effects of the student aid I have to account briefly for the importance of the background variables on rates for transition to post-secondary education. Irrespective of studying transition rates among all individuals in the cohort or rates for those individuals who have entered secondary education, social background is the most important factor. Of great significance are also intelligence and study aspirations whereas sex

seems to have had only a moderate effect. Within the total cohort there have been no changes in these respects over time but that is the case when the importance of the background variables is studied among individuals in secondary education. In this case the effects of social background and study aspirations have increased over time.

What about the selective enrollment effects of student aid? As regards these effects among those individuals who have entered secondary education, the results show that student aid has had a significant socially equalizing effect within the older age group. If there had been no financial aid, the social differences in rates for transition to post-secondary education would have been nearly twice as high. The factual difference amounts to 15 units of percentage, but if there had been no aid available this difference would have been 25. However, this positive effect of student aid is confined to the older age group. Among those born in 1953 the aid has had practically no effect at all on social selection to post-secondary education. As a matter of fact, this change in socially equalizing effects exceeds the increase of the difference between the social groups in enrollment rates. Consequently it seems justified to conclude that the social differences in transition rates have increased over time as a consequence of the decreasing socially equalizing effects of the student aid. However, the socially equalizing effects of student aid become even more negative when one moves from those who have entered secondary education to the total age groups. In this case, the student aid has increased the social differences in rates for enrollment within both cohorts. These increases amount to 3 and 4 units of percentage respectively.

The reason why the effects differ in this way is that the sizes of the social groups will change when moving from those who have entered post-secondary education via those in secondary education down to the total age group. The sizes of the groups will not only change but they will change in a different way for the two social groups. Due to the selection in the educational system the size of social group C-E increases more rapidly than that of group A-B as can be seen in figure 11.2 in the preceding chapter. As a consequence, the enrollment effects of student aid will decrease more rapidly for group C-E.

From these results we can conclude that it is not justified to generalize the effects of student aid found in one group to be valid also for another group. In the following schedule I have summarized the effects of student aid on the social differences in rates for transition to post-secondary education.

Among	The effects of student aid on social differences in transfer rates to post-secondary education.	
	Born in 1948	Born in 1953
Students in post-secondary education	decreasing	decreasing
Students in secondary education	decreasing	practically no effect
Total age group	increasing	increasing

As is shown in the schedule it is very unwise to speak of the effects of student aid on social differences without defining the group concerned. In making this definition one also states the criterion by which the effects are to be judged. Choosing students in post-secondary education implies the most liberal criterion and the total age group the most demanding one.

The fact that student aid has increased the social differences within the total age group need not imply that the aid has increased the effects of the social factors per se. In this case it is mainly a consequence of there being large social differences in intelligence and in study aspirations. For thanks to the aid these two variables have been of greater significance for the enrollment rates too. This implies that the social differences in intelligence and in study aspirations have had an increased effect on the enrollment rates. Another way of expressing this phenomenon is to say that the indirect effects of social background factors via intelligence and study aspirations have been increased.

Now, it is important to state that this is not the only reason why social differences in enrollment rates have become more pronounced. Nevertheless, it is of some importance because it may be looked upon as a positive result that student aid has increased the significance of intelligence for enrollment rates. This increased significance means that the aid has raised the enrollment rates most among those who have the best prerequisites for success in studies. But this will be at the cost of somewhat greater social differences in transition rates.

Of course, the increased significance of study aspirations has had the same effect on the social differences in enrollment rates and this effect is greater than that mentioned above. The reason why this is the case is that student aid has had a very small recruitment effect among those individuals who had no early plans for further education. From this it can be concluded that financial aid for students in post-secondary education is not an effective means to change early study aspirations. Nevertheless it seems to be important to make this change because the analyses of interactions have shown that student aid has had its most positive effects (or its least negative effect) among students with early plans for further education.

The significance of intelligence and study aspirations for enrollment rates is increased by student aid not only within the total age groups. The same thing is true also about those students in secondary education, who were born in 1953. Among those in the older cohort student aid has had the same effect only on the significance of intelligence. However, the students in secondary education show on the whole smaller social differences in intelligence as well as in study aspirations. As a consequence, the increased effects of these variables on enrollment rates imply practically nothing for the social selection from secondary to post-secondary education within the age groups studied in this investigation.

As mentioned before, the sex-differences in transition to post-secondary education are quite small whether they are studied in the total age groups or among students in secondary education. However, that would have been the case also without financial aid.

Even if sex has been of little significance for post-secondary education as a whole, it has been an important factor for the course of study chosen. Females are underrepresented among students in closed admissions courses but on the other hand they are in great majority in shorter post-secondary courses. These differences reflect a traditional sex role pattern. Closed admissions courses include technical colleges where male students predominate and shorter post-secondary courses include teacher-training colleges which have the opposite sex distribution.

Social background factors and intelligence influence the course of study chosen in a similar way. Students from higher socio-economic groups and students of high academic ability are overrepresented in closed admissions courses and underrepresented in shorter post-secondary courses. Consequently these two background factors continue to influence educational choices also on the post-secondary educational level. Students from homes with an educational tradition and students of high ability do not only enter higher education more frequently than other students but they also predominate within the most prestigious programs on this educational level.

The students in the third course of study, open admissions courses, constitute a fairly representative group for all students in post-secondary education as far as these background variables are concerned.

What about the effects of student aid? Student aid has had some effects on the social distribution among students in closed admissions courses and in shorter post-secondary programs. Furthermore, student aid has had some effects on sex-distributions on these courses of study among students born in 1948 but not among students in the younger age group. In cases where student aid has had an effect it has equalized the prevailing differences. However, the effects are quite small, which is shown by the fact that the differences are decreased by only a few units of percentage.

Now it must be observed that the effects of student aid on the choice of program do not include the selective effects that student aid has had on rates for enrollment in post-secondary education as a whole. Without these last-mentioned effects students from lower socio-economic groups and female students would have constituted a lower proportion of the total student body.

BILAGA I ANTAL INDIVIDER I OLIKA DELGRUPPER

Tabell I.1 *Antal individer i de olika delgrupper som erhålls då respektive undersökningsgrupp samtidigt indelats efter socialgrupp, begåvning och studieaspirationer. Födda 1948.*

SOC	BEG [*]	ASP	Samtliga	Gymnasister	Högskolestuderande
A-B	Hög	Med	587	305	253
		Utan	347	57	44
	Låg	Med	115	164	147
		Utan	277	95	83
C-E	Hög	Med	807	258	182
		Utan	2982	245	159
	Låg	Med	246	218	156
		Utan	4099	376	243
Totalt			9460	1718	1267

*Indelningen efter begåvning har gjorts utifrån medianen för respektive undersökningsgrupp.

Tabell I.2 *Antal individer i de olika delgrupper som erhålls då respektive undersökningsgrupp samtidigt indelats efter kön, begåvning och studieaspiration. Födda 1948.*

KÖN	BEG	ASP	Samtliga	Gymnasister	Högskolestuderande
Män	Hög	Med	690	306	250
		Utan	1807	176	120
	Låg	Med	145	193	158
		Utan	2138	230	170
Kvinnor	Hög	Med	705	257	185
		Utan	1523	126	83
	Låg	Med	215	189	145
		Utan	2237	241	156
Totalt			9460	1718	1267

Tabell I.3 *Antal individer i de olika delgrupper som erhålls då respektive undersekningsgrupp samtidigt indelats efter socialgrupp, begåvning och studieaspiration. Födda 1953.*

SOC	BEG	ASP	Samtliga	Gymnasister	Högskolestuderande
A-B	Hög	Med	845	378	247
		Utan	301	56	26
	Låg	Med	215	321	193
		Utan	321	86	51
C-E	Hög	Med	1093	392	173
		Utan	2081	224	66
	Låg	Med	408	359	155
		Utan	3461	293	100
Totalt			8725	2109	1011

Tabell I.4 *Antal individer i de olika delgrupper som erhålls då respektive undersekningsgrupp samtidigt indelats efter kön, begåvning och studieaspiration. Födda 1953.*

KÖN	BEG	ASP	Samtliga	Gymnasister	Högskolestuderande
Män	Hög	Med	972	409	230
		Utan	1239	159	49
	Låg	Med	259	335	173
		Utan	1923	194	80
Kvinnor	Hög	Med	966	361	190
		Utan	1143	121	43
	Låg	Med	364	345	175
		Utan	1859	185	71
Totalt			8725	2109	1011

BILAGA II: ÖVERGÅNGSFREKVENNS TILL POSTGYMNASIALA STUDIER SAMT STUDIEMEDLENS
REKRYSERINGSEFFEKTER INOM OLIKA DELGRUPPER BLAND GYMNASISTERNA

Tabell II.1 *Övergångsfrekvens till postgymnasiala studier inom olika delgrupper bland gymnasisterna. Proportioner.*

		Födda 1948	Födda 1953
Socialgrupp	A-B	.70	.54
	C-E	.55	.33
Kön	Män	.63	.43
	Kvinnor	.57	.39
Begåvning	Hög	.67	.48
	Låg	.54	.35
Studie- aspiration	Med	.67	.48
	Utan	.52	.27
Totalt		.60	.41

Tabell II.2 *Övergångsfrekvens till postgymnasiala studier inom de olika delgrupper som erhålls då gymnasisterna samtidigt indelats efter socialgrupp, begåvning och studieaspirationer. Proportioner.*

SOC	BEG	ASP	Födda 1948	Födda 1953
A-B	Hög	Med	.78	.65
		Utan	.68	.36
	Låg	Med	.65	.48
		Utan	.55	.37
C-E	Hög	Med	.66	.45
		Utan	.54	.27
	Låg	Med	.56	.32
		Utan	.47	.21

Tabell II.3 *Övergångsfrekvens till postgymnasiala studier inom de olika delgrupper som erhålls då gymnasisterna samtidigt indelats efter kön, begåvning och studieaspiration. Proportioner.*

KÖN	BEG	ASP	Födda 1948	Födda 1953
Män	Hög	Med	.76	.57
		Utan	.60	.28
	Låg	Med	.61	.43
		Utan	.51	.27
Kvinnor	Hög	Med	.69	.53
		Utan	.53	.30
	Låg	Med	.59	.37
		Utan	.46	.22

Tabell II.4 *Studiemedlens rekryterings effekter inom olika delgrupper bland gymnasisterna. Proportioner.*

		Födda 1948	Födda 1953
Socialgrupp	A-B	.08	.11
	C-E	.18	.12
Kön	Män	.14	.11
	Kvinnor	.16	.13
Begåvning	Hög	.16	.14
	Låg	.13	.10
Studie- aspiration	Med	.13	.14
	Utan	.17	.09
Totalt		.15	.12

Tabell II.5 *Studiemedlens rekryteringseffekter inom de olika delgrupper som erhålls då gymnasisterna samtidigt indelats efter socialgrupp, begåvning och studieaspiration. Proportioner.*

SOC	BEG	ASP	Födda 1948	Födda 1953
A-B	Hög	Med	.09	.13
		Utan	.11	.09
	Låg	Med	.04	.11
		Utan	.10	.09
C-E	Hög	Med	.18	.17
		Utan	.25	.10
	Låg	Med	.18	.13
		Utan	.14	.08

Tabell II.6 *Studiemedlens rekryteringseffekter inom de olika delgrupper, som erhålls då gymnasisterna samtidigt indelats efter kön, begåvning och studieaspiration. Proportioner.*

KÖN	BEG	ASP	Födda 1948	Födda 1953
Män	Hög	Med	.12	.14
		Utan	.21	.09
	Låg	Med	.09	.10
		Utan	.14	.10
Kvinnor	Hög	Med	.14	.16
		Utan	.24	.11
	Låg	Med	.15	.13
		Utan	.13	.07

BILAGA III: ÖVERGÅNGSFREKVENNS TILL POSTGYMNASIALA STUDIER SAMT STUDIEMEDLENS
REKRYTERINGSEFFEKTER INOM OLIKA DELGRUPPER BLAND SAMTLIGA INDIVIDER

Tabell III.1 *Övergångsfrekvens till postgymnasiala studier inom olika delgrupper bland samtliga individer. Proportioner.*

		Födda 1948	Födda 1953
Socialgrupp	A-B	.40	.31
	C-E	.09	.07
Kön	Män	.15	.12
	Kvinnor	.12	.11
Begåvning	Hög	.23	.20
	Låg	.03	.03
Studie- aspiration	Med	.42	.30
	Utan	.07	.04
Totalt		.13	.12

Tabell III.2 *Övergångsfrekvens till postgymnasiala studier inom de olika delgrupper som erhålls då samtliga individer samtidigt indelas efter socialgrupp, begåvning och studieaspiration. Proportioner.*

SOC	BEG	ASP	Födda 1948	Födda 1953
A-B	Hög	Med	.63	.47
		Utan	.28	.18
	Låg	Med	.27	.20
		Utan	.11	.07
C-E	Hög	Med	.37	.27
		Utan	.11	.06
	Låg	Med	.15	.08
		Utan	.02	.01

Tabell III.3 Övergångsfrekvens till postgymnasiala studier inom de olika delgrupper som erhålls då samtliga individer samtidigt indelats efter kön, begåvning och studieaspiration. Proportioner.

KÖN	BEG	ASP	Födda 1948	Födda 1953
Män	Hög	Med	.54	.38
		Utan	.14	.08
	Låg	Med	.23	.13
		Utan	.02	.02
Kvinnor	Hög	Med	.42	.33
		Utan	.13	.07
	Låg	Med	.15	.12
		Utan	.02	.02

Tabell III.4 Studiemedlens rekryteringseffekter inom olika delgrupper bland samtliga individer. Proportioner.

		Födda 1948	Födda 1953
Socialgrupp	A-B	.05	.07
	C-E	.03	.03
Kön	Män	.04	.03
	Kvinnor	.03	.04
Begåvning	Hög	.06	.06
	Låg	.01	.01
Studieaspiration	Med	.08	.08
	Utan	.02	.01
Totalt		.03	.03

Tabell III.5 *Studiemedlens rekryteringseffekter inom de olika delgrupper som erhålls då samtliga individer samtidigt indelats efter socialgrupp, begåvning och studieaspiration. Proportioner.*

SOC	BEG	ASP	Födda 1948	Födda 1953
A-B	Hög	Med	.07	.10
		Utan	.04	.05
	Låg	Med	.04	.06
		Utan	.03	.02
C-E	Hög	Med	.11	.10
		Utan	.04	.02
	Låg	Med	.05	.02
		Utan	.01	.01

Tabell III.6 *Studiemedlens rekryteringseffekter inom de olika delgrupper som erhålls då samtliga individer samtidigt indelats efter kön, begåvning och studieaspiration. Proportioner.*

KÖN	BEG	ASP	Födda 1948	Födda 1953
Män	Hög	Med	.09	.09
		Utan	.04	.03
	Låg	Med	.04	.02
		Utan	.01	.01
Kvinnor	Hög	Med	.09	.11
		Utan	.05	.02
	Låg	Med	.04	.04
		Utan	.01	.01

BILAGA IV: STUDIEMEDLENS REKRYTERINGSEFFEKTER INOM OLIKA DELGRUPPER BLAND
HÖGSKOLESTUDERANDE

Tabell IV.1 *Studiemedlens rekryteringseffekter inom olika delgrupper bland
högskolestuderande. Proportioner.*

		Födda 1948	Födda 1953
Socialgrupp	A-B	.12	.22
	C-E	.34	.36
Kön	Män	.24	.26
	Kvinnor	.27	.33
Begåvning	Hög	.26	.29
	Låg	.25	.29
Studie- inriktning	FF	.30	.30
	ÖF	.20	.27
	KU	.19	.25
Totalt		.25	.29

Tabell IV.2 *Studiemedlens rekryteringseffekter inom de olika undergrupper
som erhålle då de högskolestuderande samtidigt indelats
efter socialgrupp, begåvning och studieinriktning. Proportioner.*

SOC	BEG	FAK	Födda 1948	Födda 1953
A-B	Hög	FF	.17	.29
		ÖF	.07	.15
		KU	-	-
	Låg	FF	.16	.29
		ÖF	.04	.18
		KU	.11	.24
C-E	Hög	FF	.41	.44
		ÖF	.33	.39
		KU	.30	.24
	Låg	FF	.36	.31
		ÖF	.34	.43
		KU	.17	.27

Anm. - anger att antalet individer är lägre än 25.

Tabell IV.3 *Studiemedlens rekryteringseffekter inom de olika undergrupper som erhålls då de högskolestuderande samtidigt indelats efter kön, begåvning och studieinriktning. Proportioner.*

KÖN	BEG	FAK	Födda 1948	Födda 1953
Män	Hög	FF	.30	.35
		ÖF	.18	.21
		KU	-	-
	Låg	FF	.26	.25
		ÖF	.18	.27
		KU	.22	-
Kvinnor	Hög	FF	.30	.38
		ÖF	.24	.32
		KU	.21	.26
	Låg	FF	.33	.36
		ÖF	.28	.36
		KU	.13	.25

BILAGA V: PARAMETERSKATTNINGAR FÖR DE INTERAKTIONER SOM ÄR SIGNIFIKANTA ELLER
NÄRMAR SIG DENNA NIVÅ.

SOC(2) : socialgrupp C-E
 BEG(2) : låg begåvningsnivå
 ASP(2) : utan planer på fort-
 satt utbildning
 KÖN(2) : kvinnor
 KULL(2) : födda 1953

UTB(2) : de som inte påbörjat högskole-
 utbildning
 SMED(2) : de som studiemedlen inte rekry-
 terat till högskola
 FAK(2) : Övriga fakulteter
 FAK(3) : kortare högskoleutbildningar

TABELL	GRUPP	PARAMETER	ESTIMAT	SE	t
7.4	1948	SOC(2)*BEG(2)*ASP(2)*SMED(2)	1.280	0.755	1.70
8.6	1948	SOC(2)*BEG(2)*ASP(2)*UTB(2)	1.128	0.401	2.81*
8.6+8.12	1953	SOC(2)*BEG(2)*UTB(2)	0.367	0.202	1.82*
8.6+8.9	1953	SOC(2)*ASP(2)*UTB(2)	0.458	0.176	2.60*
8.8	1948Lb ¹⁾	SOC(2)*ASP(2)*UTB(2)	1.215	0.362	3.36*
8.11	1948UA ²⁾	SOC(2)*BEG(2)*UTB(2)	0.854	0.268	3.19*
8.14+8.15	1948	KÖN(2)*ASP(2)*UTB(2)	-0.397	0.133	-2.99*
9.4	1948	SOC(2)*BEG(2)*SMED(2)	0.924	0.400	2.31*
9.4	1948	SOC(2)*ASP(2)*SMED(2)	0.686	0.306	2.24*
9.4	1948	SOC(2)*BEG(2)*ASP(2)*SMED(2)	1.409	0.811	1.74*
9.4+9.10	1953	SOC(2)*BEG(2)*SMED(2)	0.797	0.350	2.28*
9.4+9.9	1953	SOC(2)*ASP(2)*SMED(2)	0.707	0.308	2.30*
9.6	1948Lb ¹⁾	SOC(2)*ASP(2)*SMED(2)	1.835	0.732	2.51*
9.8	1948UA ²⁾	SOC(2)*BEG(2)*SMED(2)	1.571	0.520	3.02*
9.11		KULL(2)*SOC(2)*BEG(2)*ASP(2)*SMED(2)	-1.830	1.100	-1.66
10.1	1948	SOC(2)*FAK(2)	-0.139	0.126	-1.10*
		SOC(2)*FAK(3)	0.659	0.190	3.47*
10.1	1948	BEG(2)*FAK(2)	-0.421	0.127	-3.32*
		BEG(2)*FAK(3)	0.439	0.177	2.48*
10.1	1948	KÖN(2)*FAK(2)	-0.660	0.131	-5.04*
		KÖN(2)*FAK(3)	1.122	0.188	5.97*
10.1	1953	SOC(2)*FAK(2)	-0.085	0.139	-0.62*
		SOC(2)*FAK(3)	0.404	0.187	2.16*
10.1	1953	BEG(2)*FAK(2)	-0.572	0.139	-4.12*
		BEG(2)*FAK(3)	0.272	0.188	1.44*
10.1	1953	KÖN(2)*FAK(2)	-0.321	0.140	-2.29*
		KÖN(2)*FAK(3)	1.710	0.225	7.60*
10.2+10.4		KULL(2)*KÖN(2)*FAK(2)	0.326	0.193	1.69
		KULL(2)*KÖN(2)*FAK(3)	0.598	0.293	2.04
10.7+10.9	1948	SOC(2)*FAK(2)*SMED(2)	-0.919	0.390	-2.36*
		SOC(2)*FAK(3)*SMED(2)	0.583	0.523	1.11*
10.7+10.9	1953	SOC(2)*FAK(2)*SMED(2)	-0.914	0.311	-2.94*
		SOC(2)*FAK(3)*SMED(2)	0.208	0.424	0.49
10.7+10.10	1948	KÖN(2)*FAK(2)*SMED(2)	-0.401	0.384	-1.04*
		KÖN(2)*FAK(3)*SMED(2)	0.932	0.438	2.13

1) Låg begåvning

2) Utan tidiga utbildningsplaner

REFERENSLISTA

- Anderson, C.A. Expanding educational opportunities: conceptualization and measurement. *Higher Education*, 4, 1975, 393-408.
- Bishop, Y.M.M., Fienberg, S.E. & Holland, P.W. *Discrete multivariate analysis - theory and practice*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1975.
- Blaug, M. & Woodhall, M. Patterns of subsidies to higher education in Europe. *Higher Education*, 7, 1978, 331-361.
- Centrala studiestödsnämnden. Studiestödsstatistik 1965/66 - 1977/78. *Rapport*, nr 3. 1979.
- Centrala studiestödsnämnden. *Centrala studiestödsnämndens anslagsframställning 1984/85*. 1983.
- Christianson, U. & Härnqvist, K. Lingprojektens enkät 1980. Genomförande och bortfallsanalyser. *Rapporter från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet*, Nr 12, 1980.
- Christoffel, P. & Rice, L. Federal policy issues and data needs in postsecondary education. *National Center for Educational Statistics*, 1975.
- Council of Ministers of Education, Canada and Secretary of State. *Report of the federal-provincial task force on student assistance*. Toronto, 1980.
- Doermann, H. *Toward equal access*. College Entrance Examination Board, 1978.
- Everitt, B.S. *The analysis of contingency tables*. London: Chapman and Hall, 1977.
- Forskningsrådsnämnden. Rapport från ledningsgruppen för planering av studiesocial forskning. Stencil, 1979.
- Hansen, W.L. Economic growth and equal opportunity: conflicting or complementary goals in higher education. Department of Economics, University of Wisconsin-Madison. Stencil, 1982.
- Hellevik, O. *Kausalanalys av krystabeller*. Oslo: Universitetsförlaget, 1980.

- Henrysson, S. Prognos av framgång i högre studier, metoder och problem. *Arbetsrapporter från pedagogiska institutionen, Umeå universitet*, nr 12, 1984.
- Härnqvist, K. Social factors and educational choice. *International Journal of Education Science*, 1, 1966, 87-102.
- Härnqvist, K. *Individual demand for education. Analytical report.* Paris: OECD, 1978.
- Härnqvist, K. & Lundquist, O. Studiesocial forskning i USA - en reserapport. *Rapporter från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet*, nr 12, 1981.
- Härnqvist, K. & Svensson, A. A Swedish data bank for studies of educational development. *Sociological Microjournal*, 7, 1973, 35-42.
- Härnqvist, K & Svensson, A. *Den sociala selektionen till gymnasietadiet.* Stockholm: Statens offentliga utredningar, nr 30, 1980.
- Höglund, L., Johansson, M., Persson, O., Rutqvist, H. Att krökas i tid? Information och studiestöd på grundskola och gymnasium. *Inforsk Papers on Communication Studies. Report No 8, sociologiska institutionen, Umeå universitet.* Stencil, 1979.
- Höglund, L. & Persson, O. Studiesocial forskning. Forskningsresultat och kunskapsbehov rörande studiestöd. *Inforsk Papers on Communication Studies, Report No 12, sociologiska institutionen, Umeå universitet.* Stencil, 1981.
- Jackson, G.A. Financial aid and student enrollment. *Journal of Higher Education*, 49, 1978, 548-574.
- Jackson, G.A. Efficiency and enrollment modification in higher education. Report No 80-A5. *Institute for Research on Educational Finance and Governance*, 1980.
- Johansson, M. & Rutqvist, H. Vem fick högre utbildning? Studiemedel och högskolerekrytering. Delrapport. *Centrala studiestödsnämnden. Rapport*, nr 1 a, 1979 a.
- Johansson, M. & Rutqvist, H. Vem fick högre utbildning? En intervjuundersökning bland högskolestuderande om studieval, studieekonomi och studieinformation. Delrapport II. *Centrala studiestödsnämnden, Rapport*, nr 1 a, 1979 b.

- Kim, L. Tillträde till högskolan. Första delrapporten: Urvalsreglernas effekter på rekryteringen till spärrad högskoleutbildning hösten 1977. *Universitets- och högskoleämbetet. Rapport, nr 6, 1978.*
- Kim, L. Att välja eller väljas. En studie av tillträdesreglerna och övergången från gymnasieskola till högskola. *Universitets- och högskoleämbetet, Projektrapport, nr 4, 1983.*
- Myrberg, M. *Studieorganisation och elevströmmar.* Stockholm: Statens offentliga utredningar, nr 98, 1981.
- Nilsson, A. *Studiefinansiering och social rekrytering till högre utbildning 1920-1976.* Lund: Skrifter utgivna av ekonomisk-historiska föreningen, 1984.
- Noonan, R. & Elgqvist-Saltzman, I. Some notes on comparing changes in educational enrollment and transition rates. *Scandinavian Journal of Educational Research, 1, 1982, 141-160.*
- OECD *Education, inequality and life changes.* Vol. 1. Paris: OECD, 1975.
- Reuterberg, S-E. Val av teoretisk utbildning i relation till sociala och regionala bakgrundsfaktorer. En uppföljningsstudie av elever i två olika skolsystem. *Licentiatavhandlingar från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet, 1968.*
- Reuterberg, S-E. Studiemedlens relativa betydelse för framgång i högskolan. *Rapporter från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet, nr 2, 1983.*
- Reuterberg, S-E. & Svensson, A. Statliga studiemedel - utnyttjande och effekter. *Rapporter från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet, nr 3, 1981.*
- Reuterberg, S-E. & Svensson, A. Ökad börda - minskad vikt? Förändringar i studiemedlens utnyttjande och effekter under 70-talet. *Rapporter från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet, nr 6, 1982.*
- Reuterberg, S-E. & Svensson, A. Studiemedel som rekryteringsinstrument och finansieringskälla. *Universitets- och högskoleämbetet, Projektrapport, nr 1, 1983.*
- Ruin, O. *Studentmakt och statsmakt. Tre studier i svensk politik.* Stockholm: Liber, 1979.

- SIFO Vuxenstuderande - ekonomi, studier och arbete. *Rapport från Svenska institutet för opinionsundersökningar*. 1983.
- SINOVA Vuxenstuderande - ekonomi, studier och arbete. Del II. 1983.
- SOU *Bättre studiehjälp*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, nr 48, 1963.
- SOU *Studentrekrytering och studentekonomi*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, nr 53, 1963.
- SOU *Rätt till studiemedel*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, nr 74, 1963.
- SOU *Studiestöd. Alternativa utvecklingslinjer*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, nr 31, 1977.
- SOU *En reformerad gymnasieskola*. Stockholm: Statens offentliga utredningar, nr 96, 1981.
- Statistiska centralbyrån. *Statistisk årsbok för Sverige*. Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1962.
- Statistiska centralbyrån. *Statistisk årsbok för Sverige*. Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1966.
- Statistiska centralbyrån. Individualstatistiken. Skoldata för ett urval elever födda 1948 och 1953. *Promemorior från SCB*, nr 8, 1976.
- Statistiska centralbyrån. Social skiktning i grundskola, gymnasium och högskola. *Information i prognosfrågor*, nr 3, 1981 a.
- Statistiska centralbyrån. De studerandes ekonomi och levnadsstandard. *Levnadsförhållanden 1976/78. Sveriges offentliga statistik*, nr 29, 1981 b.
- Statistiska centralbyrån. Högskolan 1977-1979. *Statistiska meddelanden*, nr U 20, 1981 c.
- Svensson, A. *Relative achievement. School performance in relation to intelligence, sex and home environment*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1971.
- Svensson, A. Jämlikhet och högskoleutbildning. En studie av olika bakgrundsfaktorerens betydelse för den postgymnasiala utbildningen. *Rapporter från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet*, nr 154, 1977.

- Svensson, A. Jämlikhet i högskolan - fiktion eller realitet? Den sociala rekryteringen till högre utbildning före och efter högskolereformen. *UEA-rapport*, nr 25, 1981.
- Svensson, A. Rekrytering till gymnasial utbildning. Utvecklingen under det statliga studiestödets 15 första år. *Rapporter från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet*, nr 3, 1983.
- Svensson, A. Vad skall vi göra åt studiemedlen? Några reflektioner utifrån högskolestuderandes bedömningar. *Universitets- och högskoleämberget, Projekt rapport*, nr 3, 1984.
- Swärd, G., Larsson, J., Persson, R., Gesser, B. Studentekonomiska undersökningen 1968. *Sociologiska institutionen, Lunds universitet*. Stencil, 1968.
- Van Dusen, W.D. *The coming crisis in student aid*. Aspen Institute for Humanistic Studies, 1979.
- Wonnacott, T.H. & Wonnacott, R.J. *Introductory statistics*. 3:e upplagan. New York: Wiley & Sons, 1977.
- Woodhall, M. Distributional impact of methods of educational finance. *I OECD (1975)*, 351-387.
- Woodhall, M. *Student Loans: Lessons from recent international experience*. London: Policy Studies Institute. 1982.
- Ålund, A. Familjen som filter. Intervjuer bland invandrare om problem kring studier och samhällsinformation. Delrapport II. *Centrala studiestödsnämnden, Rapport*, nr 1 b. 1979.

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES

ISSN 0436-1121

Editors:

Kjell Härnqvist, Ference Marton and Karl-Gustaf Stukát

Subscriptions to the series and orders for single volumes should be addressed to:
ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS, Box 5096, S-402 22 Göteborg,
Sweden.

1. *Karl-Gustaf Stukát*: Lekskolans inverkan på barns utveckling. Stockholm 1966. Pp. 148.
2. *Urban Dahllöf*: Skoldifferentiering och undervisningsförlopp. Stockholm 1967. Pp. 306.
3. *Erik Wallin*: Spelling. Factorial and experimental studies. Stockholm 1967. Pp. 180.
4. *Bengt-Erik Andersson*: Studies in adolescent behavior. Project Yg. Youth in Göteborg. Stockholm 1969. Pp. 400.
5. *Ference Marton*: Structural dynamics of learning. Stockholm 1970. Pp. 112.
6. *Allan Svensson*: Relative achievement. School performance in relation to intelligence, sex and home environment. Stockholm 1971. Pp. 176.
7. *Gunni Kärrby*: Child rearing and the development of moral structure. Stockholm 1971. Pp. 207.
8. *Ulf P. Lundgren*: Frame factors and the teaching process. A contribution to curriculum theory and theory on teaching. Stockholm 1972. Pp. 378.
9. *Lennart Levin*: Comparative studies in foreign-language teaching. Stockholm 1972. Pp. 258.
10. *Rodney Åsberg*: Primary education and national development. Stockholm 1973. Pp. 388.
11. *Björn Sandgren*: Kreativ utveckling. Stockholm 1974. Pp. 227.
12. *Christer Brusling*: Microteaching – a concept in development. Stockholm 1974. Pp. 196.
13. *Kjell Rubenson*: Rekrytering till vuxenutbildning. En studie av kortutbildade yngre män. Göteborg 1975. Pp. 363.
14. *Roger Säljö*: Qualitative differences in learning as a function of the learner's conception of the task. Göteborg 1975. Pp. 170.
15. *Lars Owe Dahlgren*: Qualitative differences in learning as a function of content-oriented guidance. Göteborg 1975. Pp. 158.
16. *Marie Månsson*: Samarbete och samarbetsförmåga. En kritisk granskning. Lund 1975. Pp. 158.
17. *Jan-Eric Gustafsson*: Verbal and figural aptitudes in relation to instructional methods. Studies in aptitude – treatment interactions. Göteborg 1976. Pp. 228.
18. *Mats Ekholm*: Social utveckling i skolan. Studier och diskussion. Göteborg 1976. Pp. 198.
19. *Lennart Svensson*: Study skill and learning. Göteborg 1976. Pp. 308.
20. *Björn Andersson*: Science teaching and the development of thinking. Göteborg 1976. Pp. 180.
21. *Jan-Erik Perneman*: Medvetenhet genom utbildning. Göteborg 1977. Pp. 300.
22. *Inga Wernersson*: Könsdifferentiering i grundskolan. Göteborg 1977. Pp. 320.
23. *Bert Aggestedt & Ulla Tebelius*: Barns upplevelser av idrott. Göteborg 1977. Pp. 440.

(cont.)

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES

ISSN 0436-1121

Editors:

Kjell Härnqvist, Ference Marton and Karl-Gustaf Stukát

(Continuation)

24. *Anders Fransson*: Att rädas prov och att vilja veta. Göteborg 1978. Pp. 188.
25. *Roland Björkberg*: Föreställningar om arbete, utveckling och livsrytm. Göteborg 1978. Pp. 252.
26. *Gunilla Svingby*: Läroplaner som styrmedel för svensk obligatorisk skola. Teoretisk analys och ett empiriskt bidrag. Göteborg 1978. Pp. 269.
27. *Inga Andersson*: Tankestilar och hemmiljö. Göteborg 1979. Pp. 288.
28. *Gunnar Stangvik*: Self-concept and school segregation. Göteborg 1979. Pp. 528.
29. *Margareta Kristiansson*: Matematikkunskaper Lgr 62, Lgr 69. Göteborg 1979. Pp. 160.
30. *Britt Johansson*: Kunskapsbehov i omvårdnadsarbete och kunskapskrav i vårdutbildning. Göteborg 1979. Pp. 404.
31. *Göran Patriksson*: Socialisation och involvering i idrott. Göteborg 1979. Pp. 236.
32. *Peter Gill*: Moral judgments of violence among Irish and Swedish adolescents. Göteborg 1979. Pp. 213.
33. *Tage Ljungblad*: Förskola-grundskola i samverkan. Förutsättningar och hinder. Göteborg 1980. Pp. 192.
34. *Berner Lindsström*: Forms of representation, content and learning. Göteborg 1980. Pp. 195.
35. *Claes-Göran Wenestam*: Qualitative differences in retention. Göteborg 1980. Pp. 220.
36. *Britt Johansson*: Pedagogiska samtal i vårdutbildning. Innehåll och språkbruk. Göteborg 1981. Pp. 194.
37. *Leif Lybeck*: Arkimedes i klassen. En ämnespedagogisk berättelse. Göteborg 1981. Pp. 228.
38. *Biörn Hasselgren*: Ways of apprehending children at play: a study of pre-school student teachers' development. Göteborg 1981. Pp. 107.
39. *Lennart Nilsson*: Yrkesutbildning i nutidshistoriskt perspektiv. Yrkesutbildningens utveckling från skråväsendets upphörande 1846 till 1980-talet samt tankar om framtida inriktning. Göteborg 1981. Pp. 442.
40. *Gudrun Balke-Aurell*: Changes in ability as related to educational and occupational experience. Göteborg 1982. Pp. 203.
41. *Roger Säljö*: Learning and understanding. A study of differences in constructing meaning from a text. Göteborg 1982. Pp. 212.
42. *Ulla Marklund*: Droger och påverkan. Elevanalys som utgångspunkt för drogundervisning. Göteborg 1983. Pp. 225.
43. *Sven Setterlind*: Avslappningsstråning i skolan. Forskningsöversikt och empiriska studier. Göteborg 1983. Pp. 467.
44. *Egil Andersson & Maria Lawenius*: Lärares uppfattning av undervisning. Göteborg 1983. Pp. 348.
45. *Jan Theman*: Uppfattningar av politisk makt. Göteborg 1983. Pp. 493.
46. *Ingrid Pramling*: The child's conception of learning. Göteborg 1983. Pp. 196.
47. *Per Olof Thång*: Vuxenlärares förhållningssätt till deltagararenheter. En studie inom AMU. Göteborg 1984. Pp. 307.

(cont.)

GÖTEBORG STUDIES
IN EDUCATIONAL SCIENCES

ISSN 0436-1121

Editors:

Kjell Härnqvist, Ference Marton and Karl-Gustaf Stukát

(Continuation)

48. *Inge Johansson*: Fritidspedagog på fritidshem. En yrkesgrupps syn på sitt arbete. Göteborg 1984. Pp. 312.
49. *Gunilla Svanberg*: Medansvar i undervisning. Metoder för observation och kvalitativ analys. Göteborg 1984. Pp. 194.
50. *Sven-Eric Reuterberg*: Studiemedel och rekrytering till högskolan. Göteborg 1984. Pp. 191.

Subscriptions to the series and orders for single volumes should be addressed to:
ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS, Box 5096, S-402 22 Göteborg,
Sweden.

ISBN 91-7346-152-0

Printed in Sweden
Kompendietryckeriet - Källared
1984